

**İBN MİSKEVEYH'İN *TEHZİBU'L-AHLÂK VE TATHİRÜ'L-ARAK*
ESERİNDE DOSTLUK KAVRAMI**

**2023
YÜKSEK LİSANS TEZİ
ETİK DEĞERLER**

Muhammed Akif YAĞIMLI

Dr.Öğr.Üyesi Mustafa YILDIZ

**İBN MİSKEVEYH'İN *TEHZİBU'L-AHLÂK VE TATHİRUL-ARAK*
ESERİNDE DOSTLUK KAVRAMI**

Muhammed Akif YAĞIMLI

Tez Danışmanı

Dr. Öğr. Üyesi Mustafa YILDIZ

T.C.

Karabük Üniversitesi

Lisansüstü Eğitim Enstitüsü

Etik Değerler Anabilim Dalında

Yüksek Lisans Tezi

Olarak Hazırlanmıştır

KARABÜK

Haziran 2023

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER.....	1
TEZ ONAY SAYFASI.....	3
DOĞRULUK BEYANI.....	4
ÖNSÖZ.....	5
ÖZ.....	7
ABSTRACT.....	8
ARŞİV KAYIT BİLGİLERİ.....	9
ARCHIVE RECORD INFORMATION.....	10
KISALTMALAR.....	11
ARAŞTIRMANIN KONUSU.....	12
ARAŞTIRMANIN AMACI VE ÖNEMİ.....	13
ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ.....	14
ARAŞTIRMANIN KAPSAM VE SINIRLILIKLARI.....	15
BİRİNCİ BÖLÜM.....	17
1. KAVRAMSAL AÇIDAN DOSTLUK, DOSTLUĞUN TARİHİ, SEBEPLERİ VE GEREKLİLİĞİ, DOSTLUK, ERDEM VE AHLAK İLİŞKİSİ.....	17
1.1. Arkadaşlık, Dost ve Dostluk Kavramı.....	17
1.2. Dostluğun Tarihçesi.....	19
1.2.1. İlkçağ Felsefesinde Dostluk.....	20
1.2.2. Ortaçağ ve İslam Felsefesinde Dostluk.....	30
1.2.3. Modern Çağda Dostluk.....	38
1.3. Bir Dostta Bulunması Gereken Nitelikler.....	41
1.3.1. Sevgi, Saygı ve Samimiyet.....	42
1.3.2. Doğruluk, Sadakat ve Güven.....	45
1.3.3. Tevazu Sahibi Olma, Vefa ve Fedakârlık.....	47
1.3.4. Adalet, Bilgelik ve Cesaret.....	52

1.3.5. Hoşgörülü Olma, Merhamet ve Güzel Ahlak	54
1.4. Dostluk Türleri	57
1.4.1. Yarara / Faydaya Dayalı Dostluk	59
1.4.2. Hazza Dayalı Dostluk.....	60
1.4.3. Erdeme Dayalı Dostluk	63
1.5. Niçin Bir Dosta İhtiyaç Duyarız?	67
1.6. Dostluk, Erdem ve Ahlak İlişkisi	69
1.7. Dostluk, Sevgi ve Bilgi Arasındaki İlişki.....	71
İKİNCİ BÖLÜM.....	75
İBNİ MİSKEVEYH'TE DOSTLUK KAVRAMI.....	75
2.1. İbni Miskeveyh'de Sevgi Ve Dostluk Kavramları.....	78
2.2. Sevgi Çeşitleri ve Dostlar Arasındaki Sevginin Dereceleri.....	83
2.3. İyilik Nedir? Niçin Yapılır?	88
2.4. Dost Edinmede Gerekli Şartlar	89
2.5. Dostluğun Korunmasında Takip Edilecek Metotlar	91
2.6. Dostluğun Değeri ve Önemi.....	94
2.7. İyinin ve Kötünün Dostluğu	96
2.8. İbni Miskeveyh'de Adalet, Eşitlik, İyilik Ve Dostluk Kavramları	98
2.9. İbni Miskeveyh'in Dostluk Kavramından İcmali Olarak Etkilenen Kimseler...95	
SONUÇ	107
KAYNAKÇA	110
ÖZGEÇMİŞ.....	120

TEZ ONAY SAYFASI

Muhammed Akif YAĞIMLI tarafından hazırlanan “İBN MİSKEVEYH’İN *TEHZİBU’L-AHLÂK VE TATHİRUL-ARAK* ESERİNDE DOSTLUK KAVRAMI” başlıklı bu tezin Yüksek Lisans Tezi olarak uygun olduğunu onaylıyorum.

Dr. Öğr. Üyesi Mustafa YILDIZ

.....

Tez Danışmanı, Etik Değerler Ana Bilim Dalı

Bu çalışma, jürimiz tarafından Oy Birliği ile Etik Değerler Alanında Yüksek Lisans tezi olarak kabul edilmiştir. 21.06.2023

Unvanı, Adı SOYADI (Kurumu)

İmzası

Başkan : Dr. Öğr. Üyesi Mustafa YILDIZ (KBÜ)

.....

Üye : Dr. Öğr. Üyesi Muhammed Nur KAPLAN (KBÜ)

.....

Üye : Dr. Öğr. Üyesi Hüseyin KAHRAMAN ASÜ))

Online

KBÜ Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Yönetim Kurulu, bu tez ile, Yüksek Lisans Tezi derecesini onamıştır.

Prof. Dr. Müslüm KUZU

.....

Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Müdürü

DOĞRULUK BEYANI

Yüksek lisans tezi olarak sunduğum bu çalışmayı bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı herhangi bir yola tevessül etmeden yazdığımı, araştırmamı yaparken hangi tür alıntıların intihal kusuru sayılacağını bildiğimi, intihal kusuru sayılabilecek herhangi bir bölüme araştırmamda yer vermediğimi, yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu ve bu eserlere metin içerisinde uygun şekilde atıf yapıldığını beyan ederim.

Enstitü tarafından belli bir zamana bağlı olmaksızın, tezimle ilgili yaptığım bu beyana aykırı bir durumun saptanması durumunda, ortaya çıkacak ahlaki ve hukuki tüm sonuçlara katlanmayı kabul ederim.

Adı Soyadı: Muhammed Akif YAĞIMLI

İmza :

ÖNSÖZ

İnsanoğlu sosyal bir varlık olarak toplum içinde yaşamını devam ettirmekte ve insani karakterini de sadece bu toplumsal yaşam içinde olgunlaştırarak geliştirebilir. Tarihi süreç içerisinde daima topluluklar içerisinde varlıklarını sürdürme gelen insan bir arada yaşama, bir iletişim ve etkileşim halinde olma ve böylece birtakım ortak toplumsal değerlerin oluşmasına neden olmuştur. Sevgi, arkadaşlık ve dostluk gibi kavramlar bu ortak değerlerin en önemlileri arasında sayılmaktadır.

Eski Yunan felsefesinde sevgi kelimesi *Philia* kavramı ile karşılanmakta idi. *Philia* sevginin arkadaşça olması hali olup ve kardeş, aile, ocuk sevgisini ve karı-koca arasındaki bağlılığı da ifade etmekteydi. Aristoteles'e göre dostluk ahlaki erdemlerden biridir, mutluluğa ulaşmanın n koşuludur ve yaşam için zaruridir. Bu nedenle de kişi bütün iyiliklere sahip olsa da asla dostsuz yaşamayı tercih etmez. Bununla birlikte dostluk sadece erdemli kişiler arasında bulunabilir. Daha sonraki dönemlerde filozoflar dostluğu ayrı bir ilgi konusu olarak yeniden keşfetmişlerdir. Bununla birlikte, felsefi ilginin bu yenilenmesi, Aquinas (.1274) ve diğer orta ağ filozoflarının dostluk hakkındaki fikirlerinde nadiren ilgi görmüştür. Buna karşın İslām filozofları temel problem alanı olarak ahlak ve siyaset felsefesini ele almışlardır. Bu durum İslam filozoflarının varlık tasavvurundan kaynaklanmaktadır. Çünkü İslam filozofları varlığı bütüncül bir yaklaşımla ele almışlardır. Bu bütüncül yaklaşım nedeniyle insan eylemlerinin uygulama yönü İslam filozoflarınca göz önünde bulundurulurken bu alanı (siyaset ve ahlak felsefesi) pratik/ameli felsefe konusu haline getirmişlerdir. İslam filozoflarının dostluk konusundaki düşüncelerinin temelinde Aristoteles'in görüşlerinin derin etkileri olmakla birlikte bu düşünürleri farklı kılan Şey her hususta olduğu gibi dostluk konusundaki düşüncelerinde de İslam dininin bakış açısını yansıtmış olmalarıdır.

İbn Miskeveyh (v. h.421/m.1030), İslam felsefesi tarihinde ahlak alanındaki incelemelere yaptığı katkıyla ön plana çıkmış bir İslam filozofudur. Ahlaka büyük bir önem veren İbn Miskeveyh Fārābī ve diğer İslam filozofları gibi Aristo geleneğini takip etmiştir. Fārābī, Yunan felsefesinin teorik hikmetlerini açıklayarak eksikliklerini giderirken İbn Miskeveyh daha çok pratik/ameli hikmete yönelmiştir. Diğer bir ifade

ile Fârâbî ile İbn Miskeveyh arasındaki önemli farkta Fârâbî'nin teorik nazari bilgiyi öncelemesine karşın İbn Miskeveyh ameliyeyi nazari bilgiden daha öncelikli olarak ele almıştır. Bu husus onun ahlak ilmini mantık ilminin önüne geçirdiğini göstermektedir. İbn Miskeveyh'e göre toplum ya da insanlar arasında sevgi ve dostluğun bulunmasının iki temel gerekçesi vardır: Birincisi sevgi ve dostluğun doğal bir ihtiyaç olması, ikincisi ise ahlaki açıdan bunların gerekli olmalarıdır. İnsan, fitratı gereği eksik bir varlık olarak yaratılmıştır ve dolayısı ile kendisini tamamlamak, eksikliklerini gidermek için diğer insanlara muhtaçtır. Bu durum insanların birbirlerine yardımcı olmasını zorunlu kılmaktadır. Çünkü her insanın tek tek kendi kendine mükemmele ulaşması mümkün değildir.

İbn Miskeveyh'te dostluk konusunu ele aldığımız bu çalışma iki bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde arkadaşlık ve dostluk kavramları, dostluğun yazınsal alanda yer alan tarihi süreci, dost olarak seçeceğimiz kimselerde bulunması gereken nitelikler, dostlara olan ihtiyaç, dostluk türleri gibi konular ele alınmıştır.

İkinci ve son bölümde ise, dostluk kavramı İbn Miskeveyh'in ahlak felsefesi ekseninde incelenmiş ve *Tehzîbü'l-ahlâk ve tathîrû'l-a'râk*¹ adlı eseri çerçevesinde sevginin çeşitleri, dostlar arasındaki sevginin dereceleri, iyilik kavramı, dost edinmede gerekli şartlar dostluğun korunmasında takip edilecek metotlar ve dostluğun önemi, aile içinde dostluk ve şekilleri, iyinin ve kötünün dostluğu, dostluk, eşitlik ve adalet kavramları açıklanmaya çalışılmıştır.

Yüksek lisans eğitim süreci boyunca görüş, öneri ve katkıları sebebiyle, konunun belirlenmesinden bitirilmesine kadar tüm aşamalardaki moral ve motivasyonunu aldığım, eserin bu hale gelmesindeki yardım ve desteğini benden esirgemeyen değerli danışmanım Dr. Öğr. Üyesi Mustafa YILDIZ'a sonsuz teşekkür ederim. Ayrıca çalışmam sırasında önerileri, görüş ve eleştirilerinden yararlandığım, tez okumasını gerçekleştirerek eksikliklerin giderilmesi, cümle ve ifadelerin Türkçe gramer yönünden çalışmayı tetkik eden Serkan ERGÜN'e ve desteğini esirgemeyen sevgili aileme teşekkürü bir borç bilirim.

Muhammed Akif YAĞIMLI

---

¹ Bu çalışmada eserin Büyüyen Ay yayınları tarafından yayınlanan Abdulkadir Şener, İsmet Kayaoğlu ve Cihat Tunç tarafından yapılan çeviri metninin 3. baskısı kullanılmıştır.

ÖZ

Sevilen, güvenilen, yakın arkadaş, gönüldaş, duygusal ve düşünsel yönden iyi anlaşabilen birbirlerine her konuda yardımcı ve destek olan kimseler olarak tanımlanan dost kelimesi, Farsça “seven, yâr sevgili,” anlamında “*dôst*” kelimesinden gelmektedir. Dostluk ise içtimai ve ferdi yaşamın bir düzen içinde sürdürülmesinin bir gereğidir. Aynı şekilde birbirini içten bir sevgiyle herhangi bir menfaat ilişkisi gözetmeden seven, duygu, düşünce, amaç ve inanç benzerliği bakımından samimiyetle kurulan bağa da dostluk denmektedir.

Dostluk kavramı eski Yunan Felsefesine kadar uzanmakta ve “*philia*” kelimesi ile ifade edildiği görülmektedir. *Philia*, eski Yunanca bir kelime olup kişisel yakınlık ve sevgiyi içerir. *Philos* (arkadaş), kişinin ihtiyacı olduğunda yardım etmek zorunda olduğu ve yardım hususunda güvenebileceği / güvenebilmesi gereken kişidir.

İbn Miskeveyh ahlâk felsefesindeki yetkinliğiyle bilinmektedir. Kolay, külfetsiz ve meşakkatsiz bir ahlak ve güzelliğe ulaşmanın anahtarı olarak ele aldığı *Tehzibu'l-ahlâk* “adlı eseri telif etmiştir. Müellif, başta Aristo’nun *Nikomakhosa Etik* olmak üzere Yunan ahlâk kültüründen geniş ölçüde istifade etmekle birlikte çocuk eğitimi, din-ahlâk ilişkisi, insanın özü, ahlakın en yüce gayesinin ne olduğu gibi konularda İslami bakış açısını da ortaya koymuştur. Ona göre iyilik arzu edilen ve amaçlanan son gayedir. Mutluluk ise iyilik ve olgunluk halidir. Buna göre mutluluk bir çeşit iyiliktir. Bütün varlıkların iyi bir hale ulaşmaları sevgiye bağlıdır. Toplum içinde yaşayan insanların birbirini seven kişilerden oluşması halinde karşılıklı ilişkilerde kendiliğinden adalet ortaya çıkar ve aralarında herhangi bir anlaşmazlık oluşmaz. Birbirlerini seven bir toplumda ise güven, yardımlaşma ve dayanışma ruhu meydana gelir. Böylece birçok güç birleşir ve bunlar için isabetli davranmanın imkânı artar. Böylece onlar için bütün iyilikler elde edilir olur, kötülüklerden de emin olunur. Böyle bir sevgi ve mutluluğa ancak sağlam bir akılla kazanılan doğru düşünceler ve Allah rızasını amaç edinen kişilerden meydana gelen güçlü bir inanca sahip kişiler yolu ile ulaşılabilir.

Anahtar Kelimeler: İbni Miskeveyh, Ahlak Felsefesi, Sevgi, Dostluk, İyilik, Eşitlik, Adalet

ABSTRACT

The word "friend", which is defined as someone who is loved, trusted, close friend, heartfelt, emotionally and intellectually able to get along well, helping and supporting each other in every matter, comes from the Persian word "dôst" meaning "lover, dear lover". Friendship, on the other hand, is a requirement of maintaining social and individual life in an orderly manner. In the same way, the bond established with sincerity in terms of feeling, thought, purpose and belief, who loves each other with sincere love without any interest relationship is called friendship.

The concept of friendship dates back to ancient Greek Philosophy and is seen to be expressed with the word "philia". Philia is an ancient Greek word that includes personal intimacy and love. Philos (friend) is the person one has to help when needed and one can/should be able to count on for help.

Ibn Miskeveyh is known for his competence in moral philosophy. He wrote the work called *Tehzîbu'l-ahlâk*, which he considered as the key to achieving an easy, burdensome and effortless morality and beauty. While the author made extensive use of Greek moral culture, especially Aristotle's *Nicomachean Ethics*, he also revealed the Islamic perspective on issues such as child education, religion-moral relationship, the essence of man, and what the highest purpose of morality is. According to him, goodness is the desired and intended end goal. Happiness is a state of well-being and maturity. Accordingly, happiness is a kind of goodness. The attainment of all beings in a good state depends on love. If the people living in the society consist of people who love each other, justice will emerge spontaneously in mutual relations, and there will be no conflict between them. In a society that loves each other, a spirit of trust, cooperation and solidarity emerges. Thus, many forces are united in a single force, and the right job and a solid idea become impossible for any of them. In this way, all good deeds will be obtained for them and they will be safe from bad deeds. Such love and happiness can only be attained through righteous thoughts gained with a sound mind and people with strong faith, who are made up of people who seek the pleasure of Allah.

Keywords: Ibn Miskawayh, Moral Philosophy, Love, Friendship, Kindness, Equality, Justice.

ARŞİV KAYIT BİLGİLERİ

Tezin Adı	İBN MİSKEVEYH'İN <i>TEHZİBU'L-AHLÂK VE TATHİRUL-ARAK</i> ESERİNDE DOSTLUK KAVRAMI
Tezin Yazarı	Muhammed Akif YAĞIMLI
Tezin Danışmanı	Dr. Öğr. Üyesi Mustafa YILDIZ
Tezin Derecesi	Yüksek Lisans
Tezin Tarihi	01.6.2023
Tezin Alanı	Etik Değerler Anabilim Dalı
Tezin Yeri	KBÜ/LEE
Tezin Sayfa Sayısı	120
Anahtar Kelimeler	İbni Miskeveyh, Ahlak Felsefesi, Sevgi, Dostluk, İyilik, Eşitlik, Adalet

ARCHIVE RECORD INFORMATION

Name of the Thesis	THE CONCEPT OF FRIENDSHIP IN IBN MÍSKEVEYH'STEHZİBU'L-AHLÂK AND TATHIRU'L-ARAK
Author of the Thesis	Muhammed Akif YAĞIMLI
Advisor of the Thesis	Assist. Prof. Dr. Mustafa YILDIZ
Status of the Thesis	Master's Degree
Date of the Thesis	6.1.2023
Field of the Thesis	Department of Ethic Values
Place of the Thesis	UNIKA/IGP
Total Page Number	120
Keywords	Ibn Miskawayh, Moral Philosophy, Love, Friendship, Kindness, Equality, Justice.

KISALTMALAR

- ABD.** : Anabilim Dalı
- Bkz.** : Bakınız.
- çev.** : Çeviren.
- DİA** : Diyanet İslâm Ansiklopedisi
- Ed.** : Editör.
- MÖ** : Milattan Önce.
- TDV** : Türkiye Diyanet Vakfı.
- trc.** : Tercüme Eden.
- ö.** : Ölümü.
- SBE** : Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Üni.** : Üniversitesi
- v.** : vefatı
- vb.** : ve benzeri.
- Yay.** : Yayınları, yayınevi.
- y.y.** : Yüzyıl.

ARAŞTIRMANIN KONUSU

Toplumsal hayat içerisinde insanlar arasındaki iletişim ve etkileşim toplumun bazı fertlerinde bu türden ilişkileri ilerleterek derin arkadaşlıklar/dostluklar kurmayı sağlamıştır. Her bir kişinin diğerine değer verdiği ve bu gerçeği diğerine başarılı bir şekilde ilettiği iki kişi arasındaki bir ilişki olarak tanımlanan arkadaşlık, insan mutluluğunda kilit bir rol oynamaktadır. Hemen her toplumda ve çağda günlük hayatta sosyalleşme, bir gruba dahil olma, statü elde etme, duygusal bütünlük, iletişim, kişiliği destekleme vb. birçok fonksiyonu icra eden bir müessese olan arkadaşlık oldukça hayati bir gerekliliktir. Arkadaş/arkadaşlık kavramları dost/dostluk kavramının yerine kullanılmakla birlikte, dost ya da dostluk, samimiyet, mahremiyet, ilgi gösterme ve içten bağlılık hususunda arkadaşlıktan daha ileri düzeyde bir yakınlığa işaret ettiğinden benzer tüm kavramlardan farklıdır. Çünkü bazen iş ve okul arkadaşlığı örneğinde olduğu gibi arkadaş olmada irade dışı bir durum söz konusudur. Bu yönüyle dostluk arkadaşlıktan ayrılmaktadır. Dostluğun eylemsel boyutu, erdemi ifade etmesi, insanın mutluluğunu ve ahlaki olgunlaşmayı sağlaması, haz, fayda ve iyiliği kendisinde barındırması nedeniyle dostluk ahlak felsefesinin inceleme alanına dahil olmuştur.

Eski çağlardan itibaren inceleme sahası olan dostluk, ilkçağ Yunan felsefesinde sevgi anlamına gelen *Philia* kavramıyla ifade ediliyordu ve sevmek edilgen bir duygu değil bir eylem, bir şeye kapılmak değil bir şeyin bizatihi içinde olmaktı. Sevme kavramındaki bu etkenlik en genel haliyle sevmenin öncelikle almak değil vermek olmasında ortaya çıkmaktadır. Verme ögesinin dışında sevmenin bu etken yapısı sevginin her türlü için geçerli olan ilgi, bilgi, saygı ve sorumluluk gibi temel unsurları içerisinde barındırmaktadır. Ayrıca, ilkçağda dostluk bir aileye ya da topluma ait bir şey değildi. Dostluk isteğe bağlı yani gönüllü bir duygusal ilişkiyi ifade etmekteydi. İlkçağda da bu durum dikkate alınmış ve dostluk bu çerçevede temellendirilmeye çalışılmıştır. Aristoteles'te dostluk başkalarına bağlanma derecesinde bir sevgiyi ifade etmektedir ve gerçek dostluk, sevgi, iyilik, yakınlıktır. Bu nedenle dostluğun toplumsal ve siyasal bir rolü vardır. Bir ülkenin ya da mensup olunan bir grubun tüm bireyleri arasında birlik ve beraberliğin devamını sağlayan en güçlü bağ dostluktur. Aristoteles'in düşüncesi, haklı olarak, dostluk üzerine yapılan çoğu felsefi çalışmanın başlangıç noktası ve çoğu zaman odak noktası olmuştur.

İbn Miskeveyh, İslam felsefesi düşünce sistemi içinde ahlak konusunun gereken değeri görmediğini fark ederek ahlaka ayrı bir önem atfeden, kendi dönemine

kadar İslam filozofları tarafından ele alınmayan ahlak konularını ayrıntılı ve müstakil olarak ele almış bir düşünürdür. Bu itibarla da ahlak sahasında bir gelenek oluşturmuştur. Ahlak alanında kendisinden önceki tüm birikimi tasnif ederek yorumlamış, terkip ve telif etmiş ilk İslâm filozofu olan İbn Miskeveyh kendisinden sonra ahlak ilminde yapılan çalışmalara büyük etki bırakan kavramsal modeli oluşturmuştur. İbn Miskeveyh, ahlaka dair görüşlerini sevgi ve dostluk bahislerini de ele aldığı *Tehzîbü 'l-ahlâk ve tahtîrû 'l-a'râk* (Karakterin Yeniden Yapılandırılması / Ahlâk Eğitimi) adlı eserinde ortaya koymuştur.

ARAŞTIRMANIN AMACI VE ÖNEMİ

İbn Miskeveyh'e göre ahlak, nefsin bir hali olarak ortaya çıkmaktadır ve ahlaki nefisten bağımsız bir şekilde incelemek mümkün değildir. Çünkü insanlarda huyların çeşitli şekillerde ortaya çıkmasını sağlayan şey nefistir. İnsanda bulunan nefis, akıl, öfke ve şehvet yetileri ile donatılmıştır. Ahlak, bu yetiler arasındaki ilişkiden, yani aklın öfke ve şehvet yetisini ölçülü hale getirmesi ile meydana gelmektedir. Bu yönüyle İbn Miskeveyh'e göre, insanın ahlaki yüceliş ve düşüşü, nefsanî yetilerle doğrudan ilintili olan erdem/fazilet ve erdemsizlik/rezîletlerin bir sonucudur. Bu nedenle çalışmanın bir amacı sevgi ve dostluk erdemini tanıtmak ve insan mutluluğuna olan katkısını ortaya koymaktır. İbn Miskeveyh'in adalet/eşitlik, iyilik ve dostluk kavramlarına bakış açısını ortaya koyarak birbirileri ile alakalarını ve nasıl bir ilişki içinde olduklarını açıklamak çalışmanın ikinci bir amaç olarak belirlenmiştir.

Çalışmanın diğer bir amacı mükemmel bir insan olmanın yollarını ortaya koymak ve bu mükemmeliyete ulaşmada dostluk kavramının rolünü açıklamaktır. Çünkü insanlar genel olarak üç tür amaca -zevk, şeref ve hikmet- yönelik olarak üç tür hayatın peşinden gitmektedirler ve bu amaçlardan en mükemmel ve şerefli olanı hikmettir. İnsan faziletleri ile yükselerek kemal derecesine ulaşmakta olduğundan manevî zevke ulaşma yolunda hikmet derecesine sahip olan insan tüm insanlar arasında en mutlu olan insandır. İbn Miskeveyh'e göre her insan ayırt etme gücünün sağlamlığı, düşüncesinin isabetliliği, seçim ve tercihlerinin doğruluğu nispetinde mükemmeldir, kendisine ait işleri yapabilme becerisi ve diğer varlıklardan kendisini ayırt eden yeti ve cevherin gerektirdiği kurallara bağlılığı ölçüsünde üstündür. İnsan yaratılış amacına uygun olarak mükemmelliğe ulaşmak için iyilikleri arzu etmeli ve iyiliği elde etmek

için çabalamalı, iyiliğe ulaşmaya engel olacak türden tüm kötülüklerden de uzak durmalıdır. Dolayısı ile insanı mutluluğa götüren şey, kendine özgü fiillerin tam ve mükemmel bir şekilde meydana gelmesidir. Bu fiillerin tam olarak meydana gelmesi için insanın sevgi ve dostluk gibi birtakım faziletlerle (erdem) bezenmiş olması gerekir. Ancak yalnız yaşayan bir insanda bu faziletler ortaya çıkmaz.

Çalışmanın bir diğer amacı insanlar arasında var olan sevginin türleri ve derecelerini açıklamak ve bu sevgi mertebelerinden en üstün olanını ortaya koymaktır. Zira İbn Miskeveyh'e göre, insanlar arasında oluşan sevgi dört çeşittir:

1-Hemen oluşan ve hemen kaybolan sevgi 2-Çabucak oluşan ve yavaş yavaş kaybolan sevgi 3-Yavaş yavaş oluşan ve çabucak kaybolan sevgi 4- Yavaşça oluşan ve yavaşça kaybolan sevgi.

Çalışmanın diğer bir amacı ise iyilik kavramını açıklamak ve niçin iyilik yapmamız gerektiğidir. Burada iyilik yapmanın sağladığı faydalar da bir alt amaç olarak belirlenmiştir. Binaen aleyh iyilikte bulunan kimse iyilik yaptığı kimseyi bir haz ya da yarardan dolayı değil hakiki manada sever. Kendisi için uygun davranışları seven kişi kendisine karşı iyilik etmiş sayılır ve yüce bir saygınlık ve şeref elde eder. Böyle bir kimse başka iyilikleri de yapma arzusu duyarak başkalarına yararlı olmaya çalışır. Bu şekilde dostlar kazanır ve onların yanında hak ettiği saygıya ulaşır.

Çalışmamızdaki diğer bir amaç dostluğun değeri ve önemini açıklamak, dost edinmek kadar hatta ondan daha fazla dikkat ve özen gösterilmesi gereken hususun dostluğu korumak olduğunu ve kazanılan dostlukları muhafaza etmede uygulanacak metodu ve dikkat edilmesi gereken durumları ortaya koymaktır.

Son olarak çalışmadaki bir diğer amaç ise iyi ve kötü kimselerin fitrat ve nitelikleri gereği dost olup olamayacaklarını ortaya koymaktır.

ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ ve KAYNAKLARI

Araştırmada İbn Miskeveyh'in *Tehzîbü'l-ahlâk ve taḥhîrî'l-a'râk* adlı eserinin Abdulkadir Şener, İsmet Kayaoğlu ve Cihat Tunç tarafından yapılan çeviri metni kullanılmıştır.

Dostluk kavramsal açıdan incelemeye tabi tutulmuş, dostluk kavramının tarihi arka planı açıklanmaya çalışılmış, dostluğun sebepleri ve gerekli oluşu, dostluk, erdem

ve ahlak arasındaki ilişkiye dair elde edilen materyaller sistemli ve düzenli bir şekilde bir araya getirilerek ortaya bütünlüklü bir metin çıkarılmaya çalışılmıştır. Bu yapılırken özgün bir başlıklandırma ve konu içeriğinin belirlenmesine özen gösterilmiştir.

Bu çalışmamız bir giriş, iki bölüm ve sonuçtan oluşmaktadır. Giriş bölümünde araştırmanın konusu, amacı ve önemi ile araştırma yöntemi ele alınmıştır.

Birinci bölümde, genel olarak İlkçağ ahlak felsefesinde dostluk kavramı, dostluk kavramının tarihi süreci ele alınmış, bu başlıkta İlkçağ, orta çağ ve İslam felsefesi ve modern çağda dostluk şeklinde bir tasnife gidilerek konunun okuyucunun zihninde kolaylıkla canlanması hedeflenmiştir. Bu bölümde ayrıca dost olarak seçeceğimiz kişilerde bulunması gereken özelliklere yer verilmiş ve kişinin hayatında çok önemli bir yer işgal eden dostlarını seçmede bu özellikleri kendilerinde aramaları arzu edilmiştir. Dostluk türleri, dosta olan ihtiyaç, sevgi, bilgi, erdem, ahlak ve dostluk ilişkisi bu bölümde ele alınan diğer konulardır.

İkinci bölümde ise, İbn Miskeveyh'in ahlak felsefesi çerçevesinde ahlaka dair görüşleri özet olarak verilmiş ve onun dostluk ve sevgi kavramlarına olan ilgisi işlenmiştir. Yine bu bölümde sevgi türleri ve dereceleri, iyilik adalet ve dostluk kavramları ilişkisi, dostluk çeşitleri, dostluğun önem ve değeri, dostluk kuramının önemi yöntemleri İbn Miskeveyh'in görüşleri ekseninde ele alınarak açıklanmaya çalışılmıştır.

Araştırmada klasik eserler, yeni eserler, konu hakkındaki tez ve makaleler sistematik bir şekilde bir araya getirilerek dostluk kavramı farklı açılardan değerlendirilmeye tabi tutulmuş, dostluğun önemi ve değeri, dost olarak seçtiğimiz üstün kişilerle olan münasebetlerimizi devam ettirme ve onları kaybetmemek için gerekli eylem ve davranışları ortaya koymamız gerektiği dostluğu ve iyilikleri yaymanın gerekliliği, sadece iyilik ve sevgi amacıyla dost edinmemiz gereği gibi dostlukla ilgili oldukça önemli hususlar bu çalışmada açıklanmaya çalışıldı.

ARAŞTIRMANIN KAPSAM VE SINIRLILIKLARI

Çalışmada dostluk kavramı ele alınmıştır. Bu kavram ise oldukça geniş çaplı bir kavram olmakla birlikte hem toplumsal hem siyasi hem de felsefi birçok açıdan değerlendirmeye açıklanmaya ve anlaşılmaya müsait olan bir kavramdır. Bununla birlikte gerek ilkçağdan itibaren gerek İslam filozofları arasında olsun gerekse de modern teorisyen ve filozoflar tarafından bazı farklılıklarla birlikte birçok şekilde

açıklanmış ve ortaya konmuştur. Ahlak felsefesi alanında kendisine inceleme alanı bulan dostluk kavramını tüm bu yönleriyle ele almak oldukça zor ve belirli bir sistematik gerektirdiğinden, sistemli, ve düzenli bir şekilde elde edilen bilgileri sunmanın oldukça zor bir hal alacağı endişesi ile konuyu, ahlak alanında sistemli ve düzenli bir çalışma yaparak kendisinden önceki bilgileri bir araya getirmekle kalmayıp kendisinden sonrası için de bir ekol oluşturan İbn Miskeveyh ile sınırlandırmayı ve onun ahlak felsefesine dair görüşleri çerçevesinde dostluk kavramını açıklamayı daha uygun gördük.

BİRİNCİ BÖLÜM

1. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Bu bölümde, konuya giriş mahiyetinde dostluk kavramı, kavramın tarihçesi, dostluğun sebepleri ve gerekliliği ile dostluk türleri, dostluğun ahlak ve erdemle ilişkisi ve dostluğun sevgi ve bilgi ile ilişkisi konuları ele alınmıştır. Zira dostluk kavramı, tarihçesi, niçin bir dosta ihtiyacımız olduğu, kavramın erdem, ahlak, sevgi ve bilgi arasındaki münasebetinin ne olduğunun bu bölümde açıklığa kavuşturulması İbn Miskeveyh'te "Dostluk" kavramının anlaşılması ve kendisinden önceki düşünürlerin bu kavrama yükledikleri anlamın İbn Miskeveyh'teki karşılığı ve yansımalarının bunun yanı sıra kavramın geçmişten günümüze herhangi bir değişikliğe uğrayıp uğramadığının anlaşılması bakımından oldukça önemlidir.

1.1. Arkadaşlık, Dost ve Dostluk Kavramı

İnsanoğlu sosyal bir varlık olarak toplum içinde hayatını devam ettirdiğinden insani karakterini de yalnızca toplumsal hayat içinde geliştirebilir.² İnsanlar, tarihi süreç içerisinde daima topluluklar içerisinde varlıklarını sürdürme gelmişlerdir. İnsanların bir arada yaşamaları, bir iletişim ve etkileşim halinde olmalarını ve böylece birtakım ortak toplumsal değerlerin oluşmasına vesile olmuştur.³ Sevgi, arkadaşlık ve dostluk gibi kavramlar bu ortak değerlerin en önemlileri arasında sayılmaktadır.

Birbirlerine anlayış ve sevgi gösteren taraflardan her birine arkadaş denildiği gibi, aynı ortamı paylaşan birlikte hareket eden kişilere de arkadaş denilmektedir.⁴ Arkadaşlık ise, her bir kişinin diğerine değer verdiği ve bu gerçeği diğerine başarılı bir şekilde ilettiği iki kişi arasındaki bir ilişki olarak tanımlanabilir. Bu özelliğin, arkadaşlığın insan mutluluğunda neden kilit bir rol oynadığını, filozoflar, şairler ve romancılar tarafından neden övüldüğünü ve neden hepimizin arkadaş aradığını ortaya

---

² Abdurrahman Kurt, *Din Sosyolojisi*, Sentez Yayıncılık, Ankara, (2013):13.

³ Yakup Coştu, "Toplumsallaşma Kavramı Üzerine Sosyolojik Bir Değerlendirme", *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, IX, 3, (2009): 117.

⁴ <https://sozluk.gov.tr/>; <http://www.oxforddictionaries.com/definition/friend>

koymaktadır.⁵ Toplumsal hayat içerisinde insanlar arasındaki iletişim ve etkileşim toplumun bazı fertlerinde bu türden ilişkileri ilerleterek derin arkadaşlıklar/dostluklar kurmayı sağlamıştır. Hemen her toplumda ve çağda günlük hayatta toplum içerisinde yer alma, sosyalleşme, toplumsal bir gruba dahil olma, statü elde etme, duygusal bütünlük, iletişim, kişiliği destekleme vb. birçok fonksiyonu icra eden bir müessese olan arkadaşlığın ne kadar hayati bir gereklilik olduğu açıkça görülmektedir.⁶ Bununla birlikte daha yüksek arkadaşlık kalitesi doğrudan benlik saygısına, özgüvene ve sosyal gelişime katkıda bulunarak⁷ sosyal, duygusal ve bilişsel olarak birey üzerinde etkilidir. Bireyin kişinin gelişim sürecinde ve sosyal çevresine uyum sağlamada işlevsel bir olgudur.⁸

Arkadaşlığın yakınlığı, en azından arkadaşlıkları içinde tanımlanan belirli alanlarda, birbirlerinin düşüncelerini, duygularını ve yaşamlarını benzersiz bir şekilde şekillendirebilmelerini önemli ölçüde içermektedir. Arkadaşlık ilişkisi içerisindeki bireyler bunu, karşılıklı sevginin gerektirdiğinden daha güçlü bir anlamda, yalnızca değerlendirici bakış açıları değil, aynı zamanda faaliyetlerini ve dolayısıyla hayatlarını (bu alan içinde) 'paylaşarak' yaparlar.⁹ Arkadaşlıklar en başta seçime dayalı olarak, tipik olarak ilgili tarafların birbirlerine samimi bir düzeyde hayranlık duymaları, ortaklık ve sosyalleşme gibi yönlerden zevk almaları temelinde oluşturulur.¹⁰

Arkadaş/arkadaşlık kavramları dost/dostluk kavramının yerine kullanılmakla birlikte, dost ya da dostluk, samimiyet, mahremiyet, ilgi gösterme ve içten bağlılık hususunda arkadaşlıktan daha ileri düzeyde bir yakınlığa işaret ettiğinden benzer tüm kavramlardan farklıdır. Çünkü bazen iş veya okul arkadaşlığı örneğinde olduğu gibi arkadaş olmada irade dışı bir durum söz konusu olabilmektedir. . Bu nedenle de dostluk

---

⁵ Uri D. Leibowitz, "What is Friendship?", *Disputatio*, Vol. X, No. 49, (November 2018): 97.

⁶ Ömer Aytaç, Mehmet Tan, "Arkadaşlık İlişkilerinde Yaşanan Değişim: Mardin Örneği", *Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*, 15/25, (2020): 3235; Derya Atalay, Arzu Özyürek, "Ergenlerde Arkadaşlık İlişkileri ve Akran Sapması", *Journal of Humanities and Tourism Research*, 10/ (2), 2020: 250.

⁷ Thomas J. Berndt, "Friendship Quality and Social Development", *Current Directions In Psychological Science*, Volume 11, Number 1 (2002):7.

⁸ Derya Beyazkürk vd., "Çocuklukta Akran İlişkileri ve Arkadaşlık", *Eurasian Journal of Educational Research*, 26, (2007):15.

⁹ Bennett W. Helm, "Friends Are Other Selves", *Oxford Academic*, January 2010: 255.

¹⁰ Spencer, Liz, Pahl, Ray. *Rethinking Friendship: Hidden Solidarities Today*. Princeton University Press, (2007), 59.

arkadaşlıktan bu yönüyle ayrılmaktadır.¹¹ Sevilen, güvenilen, yakın arkadaş, gönüldaş,¹² duygusal ve düşünsel yönden iyi anlaşabilen birbirlerine her konuda yardımcı ve destek olan kişiler olarak tanımlanan dost kelimesi, Farsça “seven, yâr sevgili,” anlamında “*dôst*” kelimesinden gelmektedir. Dostluk ise içtimai ve ferdi yaşamın bir düzen içinde sürdürülmesinin bir gereğidir.¹³ Aynı şekilde birbirini içten bir sevgiyle herhangi bir menfaat ilişkisi gözetmeden seven, duygu, düşünce, amaç ve inanç benzerliği bakımından samimiyetle kurulan bağa da dostluk denmektedir.

İnsanın toplumsal hayat içinde varlığını sürdürebilmesi bir dost ya da yakın arkadaşına sahip olmasını zorunlu kılar. Çünkü kişi gündelik hayatta yapılması gereken birçok işte, sorunlarının çözümünde başkalarının yardım ve desteğine ihtiyaç duyar. El birliği ile başarılacak bu işler ise ancak dostlar sayesinde olmaktadır. Kişi samimiyetine, sevgisine güvendiği ve iyi ilişkiler kurduğu dostlarından yardım alabilir. Bu durum insan hayatında bir dostun/dostların var olmasının gerekliliğini ortaya koymaktadır.

1.2. Dostluğun Tarihçesi

Dostluğun; eylemsel olması, erdemi ifade etmesi, insanın mutluluğunu ve ahlaki olgunlaşmayı sağlaması onu ahlak felsefesinin bir konusu haline getirmiştir.¹⁴ Bunun nedeni dostluk kavramının haz, fayda ve iyilik gibi kavramları kendisinde barındırmasıdır.¹⁵

Tarihi kökenleri araştırıldığında dostluk kavramının eski Yunan edebiyat ve felsefesine kadar uzandığı ve kavramın “*philia*” kelimesi ile ifade edildiği görülmektedir. *Philia*, diğer dillerde kesin karşılığı olmayan eski bir Yunanca kelime

---

¹¹ Hasan Çiçek, “Dostluğa Övgü: Cicero ve Mevlana”, *Yüzüncü Yıl Üniversitesi SBE Dergisi*, 1/2 (2017): 2.

¹² <https://sozluk.gov.tr/>

¹³ Mustafa Çağrı, “Dostluk”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, TDV Yay., İstanbul, 9, (1994):511.

¹⁴ Hümeyra Özturan, “Dostluk Neden Bir Ahlâk Felsefesi Konusudur?”, *Kutadgubilig Felsefe-Bilim Araştırmaları*, 36, (Aralık 2017): 175-190.

¹⁵ Ahmet Cevizci, “*Dostluk*”, *Felsefe Ansiklopedisi*, Babil Yayınları, Ankara, 4, (2006): 698.

olup¹⁶ kişisel yakınlık ve sevgiyi içerir. *Philos* (arkadaş), kişinin ihtiyacı olduğunda yardım etmek zorunda olduğu ve yardım hususunda güvenebileceği / güvenebilmesi gereken kişidir. *Philos* sevgiyle birlikte, öncelikle karmaşık birçok görev ve yükümlülüğü belirtmek için de kullanılmaktaydı.¹⁷ Dostluk kavramının tarihi sürecini bölümlere ayırarak irdelemek konuyu tarihsel bağlamı içerisinde sunmak bakımından önemli görülmektedir. Bu nedenle konunun İlkçağ Felsefesinde dostluk, Ortaçağ ve İslam Felsefesinde Dostluk ve Modern Çağda Dostluk başlıkları ile ele alınması daha isabetli görülmektedir.

1.2.1. İlkçağ Felsefesinde Dostluk

Platon (m.ö. 427-347) ve Aristoteles (m.ö. 384-322) öncesi dönemde *philia* ile ilgili olarak Yunan edebiyatında karşımıza çıkan ilk yazılı metinler Homeros'un destanları olarak görülür. Homeros'un destanları Yunan toplumunun hem ahlak anlayışlarını ve hem de dünya görüşlerini şekillendiren eserler olduğu söylenebilir.¹⁸ Homeros'un epiğinde, dostların savunulması ve düşmanlara zarar verme dile getirilmekteydi. Bu kahramanlar çağının toplumunda dostluk, erdem ile yakın ilgisi olan bir kavramdı. “İyi” ve “adil” kişi toplumdaki rolünün gereği olan erdemi simgelemektedir.¹⁹

Eski Yunan felsefesinde sevgi ile açıklanan arkadaşlık kavramını karşılayan üç önemli terimin olduğu görülmektedir: *Eros*, *Philia* ve *Agape*. *Eros*, cinsel arzuları kapsayan tutku ve aşka yönelik bir kavramdır. *Philia*, nesnelere ve kişilere duyulan sevgi hissidir.²⁰ *Agape* ise saygıya dayalı bir sevgidir, koşulsuz bir sevgiye işaret eder. *Agape*, Hıristiyanların, Tanrı sevgisini ifade ederken kullandıkları bir sözcüktür ve

---

¹⁶ Roman Platonov, The Third Meaning of Φιλία (Philia) in Aristotle's Ethics, *Russian Studies in Philosophy*, 54(6), (2016): 471.

¹⁷ David Konstan, *Friendship In The Classical World*, Editors P. A. Cartledge, P. D. A. Garnsey, Cambridge University Press, 1997, 2.

¹⁸ Suna Demir, *Platon ve Aristoteles'te Dostluk*, Yüksek Lisans Tezi, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi SBE, Felsefe ABD., 2018, 4.

¹⁹ Ömer Aytaç, Mehmet Tan, “Arkadaşlık Üzerine Kuramsal Yaklaşımlar”, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 29/1, (2019): 347.

²⁰ Dreher, Jochen, “*Phenomenology of Friendship: Construction and Constitution of an Existential Social Relationship*”, *Human Studies*, 32, (2009): 402-403.

Yunanca'da aşk için kullanılan en dikkat çekici sözcüktür.²¹ *Philia*, sevginin arkadaşça olması halidir. Dost ve arkadaşlara, diğer insanlara beslenen sevginin dışında *philia*, kardeş sevgisini, aile sevgisini, çocuk sevgisini ve karı-koca arasındaki bağlılığı ifade etmektedir.²² Sevmek ise edilgen bir duygu değil bir eylemdir; bir şeye kapılmak değil, bir şeyin bizatihi içinde olmaktır. Sevme kavramındaki bu etkenlik en genel haliyle sevmenin öncelikle almak değil vermek olmasından kaynaklanır. Verme ögesinin dışında sevmenin bu etken yapısı sevginin her türüsü için geçerli olan ilgi, bilgi, saygı ve sorumluluk gibi temel unsurlarda ortaya çıkmaktadır.²³ Ayrıca, bu dönemde dostluk bir aileye ya da topluma ait olmakla aynı şey değildi. Dostluk isteğe bağlı yani gönüllü bir duygusal ilişkiyi ifade etmekteydi. Kişi ailesini, vatanını seçme hakkına sahip değildir fakat arkadaşlarını ve dostlarını kendisinin seçme özgürlüğü vardır.²⁴ İlkçağ'da da bu durum dikkate alınmış ve dostluk bu çerçevede temellendirilmeye çalışılmıştır.

Philia, filosofinin ön ekidir ve arkadaşlığın yanında siyasi manada vatandaş/yurttaş ilgisini de kapsamaktadır. *Philos*, insanlar arasındaki sevgiyi açıklayan bir kavram olup, sevgiye dayalı vatandaşlık bağıdır.²⁵ *Philia*, üstün değeri olan kavram, fikir ve idealara olan bağlılığı ifade ettiği gibi, *philosophia* (φιλοσοφία) da bilgeliği sevmek, felsefe yapma, bilgeliği sever olma anlamında kullanılarak bilgi ve bilgeliğe olan bağlılık ve değere de işaret etmektedir.²⁶ Ancak ilkçağ filozoflarının erdem, mutluluk ve iyiliğin kaynağına yönelik de farklı yaklaşımları mevcuttur.

İlkçağda Antik Yunan sofistlerine göre ulaşılmaya değer olan şey ise sadece hazdır. Hazzı istemek ve aramak insan ve hayvan için doğal bir duygu olup haz, istemenin tek gayesidir. Böylece haz, iyinin kendisi olur, haz veren şey de iyi olandır. Acı veren şey ise kötüdür. Bunların dışındakilerin bir önemi yoktur. Ancak hazzı

---

²¹ Süleyman Dönmez vd, "Platon'un Şölen'i Bağlamında Eros Kavramı ile Tasavvuftaki Aşk Kavramı", TÜRKÜL Uluslararası Dil, Edebiyat ve Halkbilimi Araştırmaları Dergisi, 6/13, (2018): 435.

²² Hasan Aydın, *Mitos'tan Logos'a Eski Yunan Felsefesinde Aşk*, 7 Renk Basım Yayın, 1. Baskı, İstanbul, (2013): 31-32.

²³ Erich Fromm, *Sevme Sanatı*, çev. Işitan Gündüz, Say Yay., İstanbul, (1985):30, 34.

²⁴ Konstan, *Friendship In The Classical World*, 54.

²⁵ Nurten Kiriş Yılmaz, "Dostluk (Philia) Nedir?", *Maltepe Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 1+2, (2015): 68.

²⁶ Aydın, *Mitos'tan Logos'a*, 35.

kazanmak için bilgi şarttır. Çünkü insan mutluluğa ancak bilginin yardımıyla ulaşabilir. Bu nedenle sadece bu haz/mutluluk için bilgi önemlidir. Bilgi kişiyi önyargılardan, boş inançlardan, hüzünden uzak tutar ve insan, hayatın güzelliklerinden en iyi biçimde yararlanmayı bilgi ile öğrenir. Bilgi, bilge kişiye öncelikle güven sağlar. Bu güven ile kişi dış dünyanın çıkarlarına kapılmaktan korunur, içinde bulunduğu şartlara hâkim olur. Oysa Sokrates'e göre mutluluk ruhun sürekli olarak esenlik ve sağlık içinde bulunmasıdır.²⁷ Sokrates'in tüm çalışmaları ve düşüncesi ahlak üzerinedir. Bu temel konudaki çıkış noktası "erdem ile bilginin özdeş/aynı oldukları" görüşüdür. Çünkü ona göre ahlaklı, üstün ve erdemli olmak, sadece ve sadece doğru bilgiyle mümkündür ve ancak doğru bilgi, doğru eyleme ulaştırır. Böylece, ahlâklı olma, özde, "iyi" olanı bilmek demektir ve felsefe, herkes için geçerli olan "iyi"nin yasası üzerinde bir düşünmeden ibarettir. Bu düşüncede, bilgi ahlâkî bir değer kazanmakta, dolayısıyla da bu değeri birlikte arayanlar ahlâkça birbirlerini tamamlar, birbirlerini karşılıklı olarak olgunlaştırırlar.²⁸

Platon'un²⁹ *Lysis* adlı eseri, dostluk kavramının doğrudan ele alındığı ve diyalolar eşliğinde dostluğun ne olduğuna dair sorgulamaların yapıldığı, bilinen ilk

---

²⁷ Macit Gökberk, *Felsefe Tarihi*, Remzi Kitabevi, 1961, 55-56

²⁸ Gökberk, *Felsefe Tarihi*, 50.

²⁹ Platon (Efâton), en önemli ilk çağ felsefecilerinden biridir. Sokrates gibi önemli bir düşünürün öğrencisi, Aristoteles gibi bir başka büyük düşünürün ise öğretmeni olması itibariyle, ilk çağ felsefesinde önemli bir yere sahiptir. Milattan önce 427 yılında doğdu ve milattan önce 347 yılında öldü. Kimi kaynaklar doğum yerini Atina olarak, kimi kaynaklar da Aegina adası olarak belirtir. Babasının adı Ariston idi. "Platon" adı, güreş yaptığı günlerden kalan bir takma addır ve "geniş" anlamına gelir. Platon, önemli ilk çağ filozoflarının öğrencisi oldu: Kratylos (Cratylus) ilk hocalarından idi. Platon, Parmenides'in, Anaksagoras'ın ve Hermogenes'in de etkisinde kalmıştır. Ancak hiç şüphe yok ki Platon'u en fazla etkileyen, yirmi yaşında öğrencisi olduğu Sokrates'dir. Sokrates'in Platon üzerindeki etkisinin açık işaretlerinden biri, tüm diyaloglarında Sokrates'e verdiği önemli roldür. Platon'un diyaloglarında Sokrates, başat figür olarak yer alır. Doğduğu şehir olan Atina'nın dışına çıkarak Kuzey Afrika, Mısır ve İtalya gibi ülkelerde bulunduğu için, düşünceleri yerel sınırların ve küçük toplum etkilerinin dışına çıkabilmiş, kendi zamanının düşünceleri ve felsefecileri kadar kendisinden önceki düşünceleri ve felsefecileri tanıma fırsatı bulmuştur. Tarihteki ilk akademik kurum olan Akademi'yi kurduğu için felsefi düşünceleri kurumsal bir şekilde yeni nesillere öğretilmiştir. Akademi, felsefi düşüncenin yüksek düzeyde eğitim veren bir okulda kurumlaşmasının bilinen ilk örneğini meydana getirmiştir. Akademi, pek çok önemli öğrenci yetiştirmiştir. Bunlar arasında en çok bilineni Aristoteles'dir. Akademi'yi kurduktan sonra Platon, zamanının önemli bir kısmını yazı yazmaya adanmıştır. Kendisinden önceki pek çok yazarın aksine Platon'un eserlerinin hemen hemen tamamı bugüne kadar ulaşmıştır. Bugün Platon'a atfedilen 30'dan fazla diyalog söz konusudur ve bu diyalogların 25'inin Platon'un eliyle kaleme alındığı kesin olarak bilinmektedir. Tiyatro senaryolarına benzer biçimde karakterler arasındaki tartışmaların sırayla, konuşma formatında ifade edilmesine dayanan diyalektik tarz, felsefi olduğu kadar edebî niteliklere de sahip eserleri çıkarır ortaya. Plato'nun orijinaleri bugüne kadar gelen eserlerinin bazıları şunlardır: Ion, Charmides, Hippias I ve II, Laches, Lysis, Euthyphro, Euthydemus, Gorgias, Protagoras, Apology (bu eser Sokrates'in Savunması olarak da bilinir ve yazı tekniği açısından tam anlamıyla bir diyalog sayılmaz), Crito, Phaedo, Menexenus, Meno, Symposium, Phaedrus, Devlet, Teetetüs, Cratylus, Timaeus, Critias, Sofist, Politicus, Philebus,

klasik felsefe metnidir. *Lysis*, Platon'un diyalektik bir tarz ile kaleme aldığı erken dönem eserlerinden biridir.³⁰ Platon'un diyalektiklerinde dindarlık, cesaret, adalet, ılımlı olma ve dostluk birer erdem olarak sayılmış ve işlenmiştir.³¹ *Lysis*'teki ana tema, bir erkeğin niçin bir şeyden veya birinden hoşlanmasıdır, arkadaşlığın ne olduğu değildir. Dostluk ve insanın muhtaç olması arasındaki ilgi problemi, *Lysis*'te yer alan Diyaloglar'ın/Aporia'nın / temelini oluşturmaktadır.³² Platon, Sokrates'in Meneksonos ile *Lysis* arasındaki dostluğa imrendiğini, kendisi için bir dost bulmanın her şeyden daha kıymetli olduğunu söyleyerek "Dost, seven midir, yoksa sevilen mi? Yoksa ikisi arasında fark yok mudur?" sorusuyla dostlukla ilgili sorgulamalara başlar. Ne seven ne sevilen ne de hem sevip hem sevilenlerin dost olamadıklarına varılınca, ardından benzerlerin dostluğu sorgulanmıştır. Derin sorgulama iyi ile iyinin kötü ile de kötünün benzerlikleri nedeniyle ve iyi ile de kötünün asla dost olamayacakları yargısına ulaşılarak yine bir çıkmaz ile bu sorgulama sona ermektedir. Daha sonra dostluğun sebebinin "arzu" olma ihtimali sorgulanmaktadır. "Arzu eden bu arzuyu duydukça, arzu ettiği şeyin dostu olur" önermesinden hareketle "insan ihtiyacı olanı arzu eder, ihtiyaç da kendisine uygun olan şeydir" sonucuna varılır. Uygun olan ise iyi olandır. Böylece iyinin dostluğuna geri dönmüş ve bu da çürütülmüş olduğundan dostluğun sebebinin arzu olduğu savı da sonuçsuz kalmaktadır.³³

Sokrates, dostluğun ne olduğuna dair sorgulamalarında işin içinden çıkamadığını ve dostlukla ilgili bir sonuca ulaşamadığını şu sözlerle itiraf etmektedir:

Anlaşıldı ki biz bu işin içinden çıkamayacağız. Demek ne sevenler dost, ne sevilenler, ne benzerler, ne karşıtlar; ne iyiler, ne uygunlar; ne de sözünü ettiğim daha bir sürü başka

---

Parmenides, Yasalar ve Epinomis (Bkz. Coşkun Taştan, "Sistematik Dönem 1 Platon", Ed. Mustafa Altunoğlu, Fatih Taştan, *İlkçağ Felsefesi*, Anadolu Üniversitesi Yay. Eskişehir, 2017, 107-109.

²⁹ Suna Demir, *Platon ve Aristoteles'te Dostluk*, Yüksek Lisans Tezi, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi SBE, Felsefe ABD., 2018, 4.

³⁰ Çağrı Alper, *İlkçağ Batı ve Ortaçağ İslam Felsefesinde Dostluk*, Yüksek Lisans Tezi, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi SBE, Felsefe ABD., 2018, 13.

³¹ Haydar Dönmez, "Platon'un Apologia'sındaki Sokrates'in Kişiliğine Yeni Bir Bakış", *Vir doctus Anatolicus*, 1, (2016): 280.

³² Necati Subaşı, *Friendship In The Nicomachean Ethics And Its Contemporary Perspectives*, Master of Science Middle East Technical University The Graduate School Of Social Sciences, In The Department Of Philosophy, 8.

³³ Platon, *Lyses – Dostluk Üzerine*, çev. Sebahattin Eyüboğlu, Sosyal Yayınlar, Dünya Klasikleri Kültür Dizisi: 34, İstanbul, 2001, 22-40.

şeyler... o kadar çok ki hatırlayamıyorum. Bütün bunların hiçbiri dost değilse, susmaktan başka çare kalmıyor... Siz de gülünç oldunuz gençler, bu yaşımda ben de. Bizi dinleyenler buradan giderken diyecekler ki, birbirine dost diyen bu insanlar, dost nedir bulup çıkarmaktan acizler.³⁴

Platoncu felsefede dost bize yararlı olan, sonsuz iyiyi elde ederek bizi mutluluğa götürecektir ve bu yolda bize yardımcı olacak kişidir. Bize yararlı olmasından maksat kesinlikle bir çıkar ve menfaat ilişkisi değildir ve bencillikle de bir ilgisi bulunmamaktadır.³⁵

Aristoteles, dostluğa dair düşüncelerini *Nikomakhos'a Etik* adlı eserinin 8. ve 9. bölümlerinde³⁶ açıklamaktadır. Aristoteles'in düşüncesinde dostluk ahlaki erdemlerden biridir ve mutluluğa ulaşmanın ön koşuludur. Bu nedenle ona göre dostluk, yaşam için oldukça gereklidir ve kişi bütün iyiliklere sahip olsa da asla dostsuz yaşamayı tercih etmez. Bununla birlikte dostluk sadece erdemli kişiler arasında bulunabilir. Aristoteles'te, dostluk başkalarına karşı bağlanma derecesinde bir sevgiyi ifade etmektedir. Çünkü ona göre gerçek dostluk, sevgi, iyilik, yakınlık ve insanı sevmektir. Bu nedenle dostluğun (*philia*) toplumsal ve siyasal bir rolü vardır. Bir ülkenin ya da mensup olunan bir grubun tüm bireyleri arasında birlik ve beraberliğin devamını sağlayan en güçlü bağ dostluktur. Aristoteles'e göre insanlar dost olduklarında ayrıca bir adalete gerek yoktur, ancak adaletle yetinmeleri durumunda ayrıca dostluğa ihtiyaç vardır. Yani ona göre dostluk adaletten daha yüce bir değerdir. Bu hususu Aristoteles şöyle izah etmektedir:

... Ve insanlar dost olduklarında artık adalete ihtiyaç yoktur; oysa adil olmakla yetinirlerse , ayrıca dostluğa da ihtiyaçları vardır ve adaletin en yüksek ifadesi, genel kaniya göre dostluğun doğasına sahip gibi görünür.³⁷

Aristoteles, birini veya bir şeyi sevmek için ortak bir neden bulmaya ilişkin bilimsel spekülasyonları göz ardı ederek, *Lysis*'teki sorulara karşılık gelen yanıtların peşine düşer ve esas olarak insanın gereksinimlerinin arkadaş edinme arzusunun yol açtığı

---

³⁴ Platon, *Lyses – Dostluk Üzerine*, 42.

³⁵ Ayşe Sönmez, *Platon'da Dostluk Kavramı ve Bu Kavramla İlgili Sorular Aristoteles'in Getirdiği Çözümler*, Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi SBE, Eskiçağ Dilleri ve Kültürleri (Yunan Dili ve Edebiyatı) Anabilim Dalı, Ankara, (2012):70.

³⁶ Bu bölümler Aristoteles'in bu çalışmada da yararlanılan çeviri metni esas alınarak belirlenmiştir.

³⁷ Aristoteles, *Nikomakhos'a Etik*, çev. Zeki Özcan, Sentez Yay., 1. Baskı, Ankara. 2014, 384.

açmadığını araştırır. Aristoteles'in *philia* teorisini daha çok *Lysis*'teki *philia* üzerine soru ve tartışmalara bir yanıt olarak kurduğu söylenebilir.³⁸ Aristoteles'in dostluğa dair sorgulamalarının temelinde şu birkaç husus önem arz etmektedir: Dostluğa bütün insanlarda rastlanıp rastlanamayacağı, dostluğun konusu nedir, kötülerin dost olma imkânı problemi, dostluğun sadece bir türü vardır yoksa birden çok dostluk mümkün olabilir mi? Aristoteles'e göre dostluğun tek bir türü yoktur. Aristoteles, dostluğu, tanım ve kavramları birbirinden farklı olan üç kısma ayırmaktadır: Ona göre ilk tür dostluk en yetkin olandır, diğer ikisi sadece bu ilk tür dostluğa yaklaşabilirler. Bu itibarla dostluğun tek bir türü ve ortak bir tanımı bulunmamaktadır ve türlerine göre tanımlanabilmektedir.

Aristoteles'e göre kişide dostluğu uyaran şey iyi, hoş ve yararlı olandır. Aristoteles dostluk türlerini de buna göre sınıflandırmaktadır. İyi ve hoş olanın ya da belli bir hazzın elde edilmesini sağlayan bu yararlı şeylerin birtakım ereklere taşıması gerekir. İnsanın mutlak iyiyi mi yoksa kendisi için iyi olanı mı istediği konusunun herhangi bir önemi yoktur. Çünkü iyi olan görünüşü itibari ile iyidir. Bu nedenle Aristoteles dostluğu üç konunun başlattığını vurgular: Bunlar iyi, hoş ve yararlı olandır. Ona göre cansız nesnelere bağlanmada bir dostluk yoktur. Çünkü cansız nesnelere olan bağımızda karşılıklık yoktur, onlar için iyilik istememiz de mümkün değildir. Onlara duyulan sevgi ile dostluk arasındaki fark dostluğun bir karakter durumu olması ve karşılıklık ifade etmesidir.³⁹

Aristoteles, dostluk türlerini yararlılığa dayalı dostluk, haza dayalı dostluk ve erdeme dayalı mükemmel dostluk olmak üzere üç türe ayırmaktadır. Bu türler arasından en üstün olanı ise erdeme dayalı dostluktur.

Aristoteles'e göre haz ve yarara dayalı dostluk kısa sürelidir ve tam bir dostluk sayılmaz. Haz ve yarara dayalı dostluk hızla değişime uğrar ve erdeme dayalı dostluktan pek çok bakımdan farklılaşır.⁴⁰ Dostluklarının temelinde yarar olanlar, birbirlerini tüm kişilik ve özleriyle değil birbirlerinden elde ettikleri iyilik nispetinde severler. Haza dayalı dostluklar da böyledir.

---

³⁸ Subaşı, *Friendship In The Nicomachean Ethics*, 8.

³⁹ Aristoteles, *Nikomakhos'a Etik*, 387.

⁴⁰ Aristoteles, *Nikomakhos'a Etik*, 401.

Hazza dayalı dost olanlar birbirilerini gerçekten sevdikleri için değil karşılıklarında kendilerine haz verecek şeyleri buldukları onları kişisel yönden eğlenceli oldukları için severler. Yani karşısındakilere hoşlanmaları sebebiyle bir sevgileri vardır, sevilen kişiyi kendileri olduklarından değil hoş ve yararlı olmaları sebebiyle severler.⁴¹ Oysa Aristoteles'e göre üstün dostlukların hepsinde duygusal yakınlıkta bir eşitlik/denklik bulunmalıdır. Gerçekte insan birini saygınlığı ile orantılı olarak sevdiğinde ancak bir tür eşitlik meydana gelir.⁴² Yaşlılarda, çıkarlarının peşinden giden yetişkin ve gençlerde yaşanan dostluklarda yarara dayalı dostluklar söz konusu olduğundan bu tür bir eşitlik söz konusu değildir. Bu tür dostluklarda herhangi bir iyiye sahip olma imkânı olduğu ölçüde bir hoşlanma vardır.⁴³ Bu tür dostluklar ilineksel bir bağa sahip olduğundan iki dost başlangıçtaki konumlarını koruyamadıkları, birbirileri için yarar ve haz elde edemedikleri zaman dostluğun temeli olan yarar ve haz ortadan kalkar ve bu tür dostluklar kolaylıkla kırılabilir.⁴⁴ Seven sevdiğini haz sebebiyle sevilen de seveni elde edeceği yarardan dolayı severse ve beklenen bu istekler karşılanmaz ise şikâyetler ve düşünce ayrılıkları ortaya çıkar. İki dost dostluklarının oluşma nedeni olan tatminleri sağlayamadıklarında dostluk sona erer.⁴⁵ Çünkü bu tür bağlarda dostluk, bahsi geçen ereklerden ötürü vardır.

Aristoteles, erdeme dayalı dostluklara az rastlandığını çünkü bu tarz insanların sayısının görece az olduğunu belirtir. Bu tarz dostluklar, daha fazla zaman ayırmayı ve ortak bazı alışkanlıkları zorunlu kılar. Çünkü zaman, dostların birbirilerini tanımaları, dostluğa layık olup olmadıklarını sınamaları ve birbirilerine güven vermeleri için gereklidir. Bunun yanında birbirleriyle kolayca iletişim kurarak dostluk bağı oluşturmak isteyenler kesinlikle dost olmak isterler, ancak karşılıklı bir sevilme ve duygusal bir birliktelik yoksa hemen dost olamazlar. Bunun nedeni dostluk kurma isteğinin çabucak doğabilmesine rağmen dostluğun hemen kurulamamasıdır.⁴⁶ Erdemli dostların sayısı hakkında ise sınırlı sayıda mı yoksa mümkün olan en çok dosta mı sahip

---

⁴¹ Aristoteles, *Nikomakhos'a Etik*, 389.

⁴² Aristoteles, *Nikomakhos'a Etik*, 402.

⁴³ Aristoteles, *Nikomakhos'a Etik*, 390.

⁴⁴ Aristoteles, *Nikomakhos'a Etik*, 389.

⁴⁵ Aristoteles, *Nikomakhos'a Etik*, 431.

⁴⁶ Aristoteles, *Nikomakhos'a Etik*, 392.

olmalıyız problemine “... en çok kendileriyle birlikte yaşamamızın mümkün olabileceği kişilerin sayısı kadar olmalıdır...” cevabını vermiştir. Çünkü ona göre ortak hayat genellikle dostluğu en iyi niteleyen şeydir. Ancak bununla birlikte hayatı pek çok kişi ile yaşamak ve onlarla ilgilenmek çok güçtür. Ona göre mümkün olan en çok sayıda dost edinmemek gerekir, ancak ortak hayat için yeterli sayıda dost edinmemiz gerekir. Zira pek çok kişi ile sağlam bir dostluk sürdürmek mümkün değildir.⁴⁷ Çünkü erdemli dostluk birbirilerine benzeyenlerin dostluğudur ve bu tür dostluklar iyi dostluklar olduğundan dostlar birbirilerinin iyiliğini isterler. Bunun sebebi de kendilerinin öz itibari ile iyi olmalarıdır. Ancak birbirilerinin iyiliğini isteyenler arasında da bunu onları sevdikleri için isteyenler en mükemmel olan dostlardır. İyi oldukları sürece dostlukları da devam eder.⁴⁸

Dostluk daha çok sevme olgusundan ibaret olduğundan sevmek dostların bir erdemidir ve dostlarını değerleri oranında seven insanlar sürekli dostlardır. Kendileri değişmedikleri gibi karşılıklı ilişkileri de değişmez. Onur kırıcı şeyleri yapmak istememekle kalmaz bu tarz işlere engel de olmaya çabalarlar. Çünkü erdemli kişilerin en önemli özelliği hem kendilerinin yapacakları hatalardan kaçınmak hem de dostlarının hatalarına engel olmaktır.⁴⁹ Aristoteles, dostların varlığını katıksız bir hazza benzeterek, özellikle ve öncelikle kötü günlerde dostlara daha çok ihtiyaç duyulduğunu düşünür. Zira dostlar acı ve hüznün anlarında dostlarıyla acılarını paylaşarak teselli olurlar. Böyle bir durumda dostlar yükümüzün bir kısmını üstlenmiş olur ve bize yardım etmiş olurlar. Çünkü dostlarının kendi acılarına ortak olarak aynı duyguları yaşamalarını istemezler ve buna razı olmazlar. Bununla birlikte dostlarımız zor günlerde olduğunda her daim yanlarında bulunmalı ve yardımcı olmalıyız. Diğer taraftan dostların iyi günlerde varlığı hemen güzel vakit geçirmek hem de mutlu ve iyi günlerimizde bizim sevinçlerimizi paylaştıkları düşüncesini uyandırır. Bu nedenle dostlarımızı mutluluklarımızı paylaşmaya davet etmeliyiz.⁵⁰

Aristoteles dostluk ile kişiler arasında bulunan duygusal ve bilişsel özelliklerde bir birlik olduğu düşüncesini temellendirmeye çalışmış ve dostluğu en yüce ahlaki

---

⁴⁷ Aristoteles, *Nikomakhos'a Etik*, 468.

⁴⁸ Aristoteles, *Nikomakhos'a Etik*, 390-391.

⁴⁹ Aristoteles, *Nikomakhos'a Etik*, 405-406.

⁵⁰ Aristoteles, *Nikomakhos'a Etik*, 470-471.

düşünmeyi sağlayan kavram olarak açıklamıştır.⁵¹ Aristoteles'te dostluk ve mutluluk arasındaki ilişkide en önemli kavram kendine yetme, kendi başına yeterlidir. Aristoteles, hakiki dostluğun bilge kimseler ve kendi kendini nispeten sınırlayan bireyler arasında olduğu inancındadır. Aristoteles bunu Platon'un *Lysis*'deki görüşlerinden yola çıkarak ortaya koymaktadır. Kendi kendine yeterli olma, hiçbir eksiği olmayan ve kendisine kıyasla başkaca hiçbir şeyin arzu edilemeyeceği iyi bir yaşamın ölçüsüdür. Bu açıdan yeterli olma sadece hayatta kalma değil aynı zamanda iyi bir hayatı da zorunlu kılar.⁵² Ayrıca, Aristoteles'e göre kötü kişilikleri bir araya getiren dostluk kötüdür. Bu tür dostluklar değişken oldukları için çeşitli suçlara dâhil olurlar, birbirilerine benzeyerek bu kişiler kötü olurlar. Oysa iyi dostlar arasındaki dostluklar iyidir ve karşılıklı bağlanma ile artar. İyi dostlar birbirilerini düzelterek ve birlikte hareket ederek en iyi olurlar. Çünkü hoşlandıkları şeylerde karşılıklı örneklik oluştururlar.⁵³

Antik Yunan filozofları ve genel olarak bu geleneği devam ettiren düşünürler dostluğa ve onun iyi yaşam ve iyi şehirdeki rolüne büyük önem vermişlerdir. Aristoteles, *Nikomakhos'a Etik'inde* dostluğa diğer erdemlerin hepsinden daha fazla önem atfeder. Çünkü dostluk öncelikle ya erdemlin kurucu bir parçası ya da onun edinilmesine yardımcı olmak için sunulur. Yine ona göre, yasa koyucuların bir şehirde yaptıkları (adalet dâhil) her şeyden önce *philia* (dostluktur). Aristoteles'in görüşüne göre, iyi insanın iyi bir yaşam sürmek için arkadaşlara ihtiyacı vardır, zira arkadaş, kişinin kendi başına elde edemeyeceği veya sürdüremeyeceği şeyleri elde etmesine veya faaliyetlerde bulunmasına yardımcı olur. Ayrıca iyi insanın dostu başka bir benlik olduğu için bir dostun iyi faaliyetlerinin farkındalığı (bir şekilde) kişinin kendini tanımasına yardımcı olmaktadır.

Bazı düşünürler dostlukların bizi yoldan çıkarma potansiyeline işaret ederken⁵⁴ filozofların çoğu Aristoteles'in dostluğun yararlarına ve erdemli yaşamdaki yerine odaklanma konusundaki öncülüğünü takip etmiştir. Epikuros, dostluğun gerekliliğini

---

⁵¹ Ahmet Cevizci, *Felsefe Ansiklopedisi*, Babil Yayınları, 1. Baskı, Ankara, 4 (2006):704.

⁵² Cevizci, *Felsefe Ansiklopedisi*, 600.

⁵³ Aristoteles, *Nikomakhos'a Etik*, 472-473.

⁵⁴ Bu tema, Helenistik çağın yazarları arasında, kralların dalkavuklukla yanıltılma potansiyeli ile ilgili olarak büyük öneme sahip gibi görünmektedir. Bkz. D. Konstan, *Friendship In The Classical World*, 98-103.

vurgulamış ve bunu bir erdem olarak görmüştür. Stoacılar ise dostluğun sadece erdemliler arasında var olduğunu düşünüyorlardı. Ayrıca dostun Stoacılar tarafından kendi iyiliği için seçime layık olduğu görüşü hâkimdi. Aynı zamanda Roma'nın dostluğa en etkili yaklaşımı da Aristo düşüncesini izlemiştir.⁵⁵ Cicero ise dostluğu Hristiyan inancında insan sevgisi ve hayırseverliğin eşlik ettiği insani ve ilahi meseleler üzerinde anlaşma olarak tanımlar ve dostluğu (bilgelik yanı sıra) tanrıların armağanlarının en büyüğü olarak kabul eder.⁵⁶ Aristoteles gibi, Cicero da dostluğun erdemli yaşamdaki önemli rolünü ve dostluğun doğal sosyallığımızdaki temelini vurgulamıştır.⁵⁷ Sahte arkadaşlıklar bile fayda ve ahlaki gelişim getiriyor gibi görünse de⁵⁸ Cicero erdemlin dostluğun kaynağı olduğunu⁵⁹ ve gerçek dostluğun sadece iyiler arasında elde edilebileceğini vurgular.⁶⁰ Dostlar ortak amaç ve aktiviteyi paylaşırlar,⁶¹ birbirlerine tavsiyelerde bulunur⁶² ve birbirlerini desteklerler.⁶³ Erdemler karşılıklı olarak güçlendirici bir etkiye sahiptir ve dostluk doğa tarafından bir kötülük arkadaşı olarak değil, erdeme bir yardım olarak verilmiştir.⁶⁴

Cicero, “ideal” bir dostluk anlayışı ortaya koymayı istemektedir. Dostluğu tartışırken de bilgelik tanımını yapmak zorunda kalmıştır. Zira Cicero dostluğu felsefi argümanlar içerisinde ele almak istediğinden felsefi gelenekte genel kabul görmüş kavramlara ihtiyaç duymaktadır. Cicero, Stoacı gelenekten gelen Panaetios'un öğretisini benimseyerek bilgelik dostluk düşüncesine göre düzenler. Çünkü ona göre felsefi gelenekte ideal dostluk ancak “iyi” yani “bilge” kişiler arasında kurulabilir.

---

⁵⁵ Tamer Nawar, “Augustine on the Dangers of Friendship”, *The Classical Quarterly*, 65.2, (2015): 837.

⁵⁶ Cicero, *De Amicitia (On Friendship)*, John Wilson and Son, Cambridge, 1987, 20.

⁵⁷ Cicero, *De Amicitia*, 18-21, 52-54, 86-88.

⁵⁸ Cicero, *De Amicitia*, 26.

⁵⁹ Cicero, *De Amicitia*, 20, 27-28, 100.

⁶⁰ Cicero, *De Amicitia*, 18, 36-37, 65-66.

⁶¹ Cicero, *De Amicitia*, 61.

⁶² Cicero, *De Amicitia*, 44.

⁶³ Cicero, *De Amicitia*, 21, 59.

⁶⁴ Cicero, *De Amicitia*, 83.

Platon da aynı düşünceye sahiptir.⁶⁵ Cicero, felsefi gelenekte dostluk hakkında benimsenen görüşleri zaman zaman desteklemiş bazen de kavramın anlam alanını kendi düşünce evreninde genişleterek şekillendirmiştir. Dostluğun devlet için ne anlama geldiğini sorgulamış ve siyasal alanda dostluk kavramına “iyi niyet” ve “cömertlik” gibi kavramları dâhil etmiştir. Böylece kavrama Roma elbisesi giydirmiştir.⁶⁶

1.2.2. Ortaçağ Avrupa’sında ve İslam Felsefesinde Dostluk

Aristoteles'in düşüncesi, dostluk üzerine yapılan çoğu felsefi çalışmanın başlangıç noktası ve çoğu zaman odak noktası olmuştur. Sonraki dönemlerde filozoflar dostluğu ayrı bir ilgi konusu olarak yeniden keşfetmişlerdir. Bununla birlikte, felsefi ilginin bu yenilenmesi, Aquinas (ö.1274) ve diğer ortaçağ filozoflarının dostluk hakkındaki fikirlerinde nadiren ilgi görmüştür.

Aquinas'ın dostluk hakkındaki görüşlerine olan ilgi şimdiye kadar esas olarak teologlarla sınırlı kalmıştır. Aquinas'ın arkadaşlık hakkındaki görüşlerine kolayca ulaşılamamasının bir nedeni çalışmalarının genellikle son derece teolojik tartışmalar içinde dağınık bir halde olmasıdır. İkinci bir nedeni de Hıristiyan dostluk kavramının hem Yunanlılar tarafından teorize edilen dostluktan hem de yaşamlarımızda deneyimlediklerimizden çok uzak olduğu yönündeki yaygın algıdır.⁶⁷ Aquinas'a göre dostluk, rasyonel varlıkların geliştirmesi gereken ilişkiler için ideal paradigmadır. Potansiyel dostlar kümesi, diğer insanların yanı sıra, melekleri ve Tanrı'yı da içerir. Tanrı ile dostluk fikri, kuşkusuz, Aquinas'ın Aristoteles'ten miras aldığı dostluk anlayışı üzerinde önemli bir baskı oluşturmaktadır. Aristoteles'e göre dostluk, güç ve statü eşitliğinin yanı sıra paylaşılan faaliyetleri, seçimleri ve duyguları gerektirir.⁶⁸ Tarihsel bir bakış açısından, Aquinas'ın dostluk hakkındaki düşünceleri, bu toplumları birbirine sıkı sıkıya bağlı olarak resmeden Avrupa ortaçağ toplumunun

---

⁶⁵ Ceyda Üstünel, “Amicitia Romana: Cicero’nun Laelius De Amicitia’sında Beliren Romalı Dostluk Anlayışı”, *Archivum Anatolicum (ArAn)*, 15/1 (2021): 225-226.

⁶⁶ Üstünel, “Cicero’nun Laelius”, 239.

⁶⁷ Daniel Schwartz, *Aquinas on Friendship*, Clarendon Press, 2007, vii.

⁶⁸ Schwartz, *Aquinas on Friendship*, 1.

romantikleştirilmiş imajını daha da gözden düşürmeye yardımcı olur. Aquinas'ın dostluk hakkındaki görüşleri, bir dereceye kadar hem dini hem de politik düzeylerde çatışma, yanlış anlama, anlaşmazlık ve bölünmenin Hıristiyan dostluğunun gerçekliği üzerine attığı şüphenin gölgesine bir tepki olarak görülebilir. Aquinas'a göre, bu tür çatışmalar genellikle bir arkadaşlık biçimiyle tutarlıdır ve ahlaki bir hata içermez, bunun yerine insanlık durumunun ortadan kaldırılamaz özelliklerinden (çoğunlukla epistemolojik sınırlamalar) kaynaklanır.⁶⁹ Genellikle modern dostlukla çeliştiği düşünülen *philia-amisitia*'nın bir unsuru, geniş erişimdir. Aristoteles geleneğinde düşman olmayan ve bir şekilde az ya da çok istikrarlı ve karşılıklı yarar sağlayan bir ilişkiye giren hemen herkesin bir arkadaş olduğu anlaşılmaktadır. Buna karşılık, modern kavram daha az sayıda insan için geçerli gibi görünüyor. Dost olarak, önemli derecede yakınlık ve samimiyet sahibi olduğumuz kişileri (genellikle akraba değil) çağırma eğilimindeyiz. Daha uzak etkileşim çevrelerinde yer alan kişiler, yalnızca terimin erişimini genişleterek arkadaş olarak kabul edilir. İkincisi, Aristoteles'in "yararlılık" ve "zevk" olarak adlandırdığı dostluklar (ne Aristoteles'in ne de Aquinas'ın temel dostluk örneğidir), modern anlayışta, çoğu zaman arkadaşlık olarak kabul edilmez – birincisi, dostlardan beklediğimiz özgecilik ölçüsünden yoksun bir iş ilişkisi olarak kabul edilir, ikincisi belki de çok geçici ve tek boyutludur.⁷⁰

Aquinas, Aristoteles'in uyum konusunu işlemesine rağmen, onun uyumun ne gerektirdiği konusundaki görüşü Aristoteles'inkiyle aynı değildir. Aristoteles iki tür görüş arasında ayrım yapar: Uyum için gerekli olanlar ve olmayanlar. Aquinas, bunun yerine, paralel ama farklı bir ayrım getirir: "iradelerin birliği" ile "fikirlerin birliği" arasında bir ayrım. Aquinas'ın dostluk anlatımının bir özelliği olarak uyumu incelemek için, sevginin dinamiklerine bakarak başlamak gerekir. Aşk, Aquinas'ın insan davranışı anlayışının temel taşıdır; tüm eylemlerimizin kökeninde yatan motive edici faktördür. Her tür arkadaşlık sevgiyi içerir. Arkadaşlar arasında olanların çoğu, onları bir arada tutan sevgi türünü inceleyerek açıklanabilir. Ona göre, sevgi, sevgili ve sevilen arasındaki birliğe doğru belirli bir hareketi içermektedir.⁷¹ Augustinus, Hıristiyan yaşamında dostlukların olumlu bir rolü olduğunu düşünse de sık sık insan kalbinin

---

⁶⁹ Schwartz, *Aquinas on Friendship*, VIII-XI.

⁷⁰ Schwartz, *Aquinas on Friendship*, 2.

⁷¹ Schwartz, *Aquinas on Friendship*, 24.

belirsizliğini ve dostluğun kırılmasını vurgulamıştır. Bununla birlikte arkadaşlığın bizi daha da kötüleştirme ve mutluluktan uzaklaştırma potansiyeline büyük önem vermiş, arkadaşlıkların çeşitli kötülükleri nasıl ortaya çıkarabileceğini değil, aynı zamanda onları nasıl besleyip teşvik edebileceğini de göstermiştir. Arkadaşlıklar zihnin baştan çıkarıcısı olarak hareket edebilir, pratik akıl yürütmemizi daraltabilir, en tehlikeli kötülükleri teşvik edebilir: Dahası, Augustinus, görünüşte iyi huylu görünen yakın bir dostluğun bile (Augustinus ve isimsiz arkadaşı arasındaki gibi) nasıl eksik olabileceğini gösterir. Augustinus'ta dostluğun tehlikeleri hakkındaki tartışma zaman içinde kişisel kaygı ve öz-kimlik konularıyla iç içe geçerek yakın dostluklar yoluyla bir tür ölümsüzlüğe ulaşabileceğimizi düşünenlerin nasıl aldatıldığını ustaca göstermiştir. Augustinus dostluğu yasaklamaktan uzak olsa da o dar bir yoldur. Augustinus'un dostluk sevgisinin bizi saptırma potansiyeline gösterdiği özenli dikkat, yeni bir tarzda dostluğun tehlikelerine işaret etmektedir.⁷²

İslâm filozoflarının temel problemleri ahlak ve siyaset felsefesi olmuştur. Bu durum İslam filozoflarının varlık tasavvurundan kaynaklanmaktadır. Çünkü İslam filozofları varlığı bütüncül bir yaklaşımla ele almışlardır. Bu bütüncül yaklaşım nedeniyle insan eylemlerinin uygulama yönü İslam filozoflarınca göz önünde bulundurularak bu alanı (siyaset ve ahlak felsefesi) pratik/ameli felsefe konusu haline getirmişlerdir.

Özellikle siyaset felsefesi penceresinden değerlendirildiğinde bir erdem olarak sevgi bireylerin birbirleriyle olan münasebetlerini anlamada temel bir değer olarak görülmüştür. Çünkü sevgi hem varlık hem de ahlak ve siyaset alanında çok boyutlu bir kavramdır. Sevginin ferdi hayattan içtimaî hayata oradan metafizik âleme olan etkisini anlamak bireyler arası ilişkilerin sevgi temelinde değerlendirilmesine bağlıdır.⁷³

Aristoteles'ten farklı olarak Fârâbî (ö. h. 339/Miladi 950), dostluğu değil onun kaynağı olan sevgiyi daha çok öne çıkarmaktadır. Zira ona göre insanda sevgi, doğuştan ve iradi olmak üzere iki şekilde ortaya çıkar. Anne babanın çocuğuna sevgisi doğuştan sevgidir. İradi sevgi ise, başlangıcını, kendisini sevginin izlediği iradi şeylerin oluşturduğu sevgidir. İradi sevgi erdem, yarar ve zevk kaynaklı olması bakımından üç

---

⁷² Nawar, "Augustine on the Dangers of Friendship", 851.

⁷³ Aygün Akyol, "Ahlâk-ı Nâsırî'de Ahlâk ve Siyaset İlişkisi: Sevgi Erdemi Merkezli Bir Okuma", *Değerler Eğitimi Dergisi*, 10/ 24, (Aralık 2012):10.

kısma ayrılmakta olup asıl sevgi erdeme dayalı olarak var olan iradi sevgidir. Erdeme dayalı sevgide üç temel özellik vardır. İlki Allah, evrenin başlangıcı, ruhani varlıklar, insanın yaratılışı, insan ve evren ilişkisi, insan ve ahlak ilişkisi, insanın diğer varlıklar arasındaki konumu gibi düşüncelerdir. İkinci olarak mutluluk / nihai gaye ile ilgili düşüncelerdir. Üçüncüsü ise insanı mutluluğa sevk eden eylemlerdir. Bu üç temel düşünce ve eylemlerindeki iştirak insanın erdemli bir sevgiye sahip olduğunun göstergesidir. İnsanlar karşılıklı bir şekilde bu düşünceleri ortaya koyarak paylaştıklarında sevgi meydana gelir.⁷⁴ Ona göre, şehir insanlarında gruplar arasındaki bağ sevgi ile kurulur ve sevgi ile insanlar birbirlerine bağlanırlar. Bu durum da adalet ve adil fiillerle kontrol edilip korunmaktadır. Ona göre adalet sevgiye tabidir. Erdemlere ulaşmak için şehir sakinlerinin bir araya gelerek karşılıklı mutluluğu elde edecek fiillerle donattığında sevgi meydana gelir.⁷⁵ İnsanda tesadüfen meydana gelen iyi fiiller mutluluğu sağlayamaz, bu fiiller ancak gönüllü olarak isteyerek yapıldığında kişiyi mutlu eder. Aynı zamanda bu fiillerin bazen değil her durumda yapılması hakiki mutluluğa insanı götürür.⁷⁶ Bu bakımdan iyi fiillerde insanın tercihi söz konusudur. Yani iyi fiilleri insan tercih ederek sebep ve nihayetini önceleyerek bilinçli olarak yapmalıdır.

Fârâbî saadeti (mutluluk) insan ruhunun varlık yönünden kendisine dayandığı bir maddeye ihtiyacı olmayacak bir mükemmelliğe ulaşması olarak tanımlamaktadır. Bu açıdan mutluluk mükemmelliğin son aşamasıdır ve her insan tarafından amaçlanan nihai gayedir. Zira insanın varlık gayesi mutluluğu/en yüksek olgunluğu elde etmektir.⁷⁷ Farabi'ye göre mutluluk, sadece iyi /hayır olandır. Mutluluğa ulaşmak için yarar sağlayan her şey mutluluktur; ancak bu iyilik ya da hayır, kendi özü dışında mutluluk için faydalı olan şeylerdendir. Mutluluğa götüren yolu engelleyen şeylerin

---

⁷⁴ Mehmet Türkeri, "Aristoteles, Farabi ve İbni Miskeveyh'in Ahlak Kuramlarında "Dostluk"un Önemi" *DEÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi*, XIX, (2004): 85.

⁷⁵ Ayşe Sıdika Oktay, "Fârâbî'nin Felsefesinde Erdemli Medeniyet Teorisi", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 12/64, (2019):979.

⁷⁶ Çelik, "Farabi'nin Siyasal Felsefesinde Mutluluk", 270.

⁷⁷ Ejder Okumuş, "Medineden Medeniyete Fârâbî'de "Sosyoloji Öncesi Sosyoloji"" Düzenleyen: Bakir Karlığa, *Medeniyet Düşünürü Fârâbî Uluslararası Sempozyum*, 13-15 Kasım 2014, Eskişehir, Türk Dünyası Kültür Başkenti, Ankara: 2015, 128.

tamamı ise salt kötülüktür.⁷⁸ Ona göre insan ve insanın mutluluğu her şeyin önünde yer alır, toplumsal hayatın birey için zorunluluğu da bireyin mutluluğu ile doğrudan ilgilidir.⁷⁹ Mutluluk varlık bakımından, insan ruhunun herhangi bir şeye ihtiyaç duymaksızın mükemmelliğe ermesidir. Böylece kişi maddeden bağımsız varlıklar sınıfına dâhil olur ve sonsuza dek bu hal üzere kalır. Ancak mertebe olarak yine de faal aklın altında kalır.⁸⁰ Fârâbî yetkinliklerin ve iyiliklerin toplum içerisinde yaşayan fertlerin kurduğu ve “medine” adını verdiği şehirde gerçekleştiği fikrini savunur. Çünkü ona göre mutluluk ve erdem şehrin / medinenin o toplumdaki fertlerin dünya görüşünü yansıtan değerler sistemi ile mümkündür.⁸¹ Bu bakımdan, insan, mutluluğa tek başına ulaşamaz. Mutluluğa ulaşmada başka insanların yardımına ihtiyaç vardır. Böylece ona göre “yardıma ihtiyaç duyma ve mutluluk için yardımlaşma” toplumsallaşmanın kaynağını oluşturur. Yetkin bir toplumsallaşma ise ancak şehirlerde oluşturulabilir. Erdemli şehir ise, bireylerin mutluluğu elde etmek için birbirleriyle yardımlaşma içinde buldukları şehirdir.⁸² Bu bağlamda, Fârâbî’nin düşüncesinde toplum, sadece mutluluk için bir araçtır.⁸³ Ona göre bazı insanların mutluluk kaynağı zenginlik, bazılarınıniki hazlar, bazılarınıniki riyâset (iktidar) ve diğer bazılarınıniki ise ilimdir. Bu açıdan Fârâbî mutluluğu iki kısma ayırır: Hakiki mutluluk ve zanni mutluluk. Hakiki mutluluk, sadece kendi zatı için istenen ve ulaşıldığında bütün isteklerin son bulduğu mutluluktur. Fârâbî bunu, en yüce mutluluk (*es-saâdetü'l-kusvâ*) olarak adlandırmaktadır. Ona göre bu mutluluk dünyada değil ahirette gerçekleşecektir. Zanni mutluluk ise bahsedildiği gibi haz, şeref, zenginlik vb. mutluluk olarak görülen

---

⁷⁸ Fârâbî, *Es-Siyâsetü'l-Medenîyye*, çev. Mehmet Aydın, Abdülkadir Şener ve Rami Ayas, Yayın Kültür Bakanlığı, İstanbul, 1980, 43.

⁷⁹ Ejder Okumuş, “Fârâbî Felsefesinde Toplum Teması”, *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1/35, (2009): 52.

⁸⁰ Fârâbî, *Medinetü'l Fâdilah*, çev. Nafiz Danışman, MEB Yayınları, İstanbul 1990, 55.

⁸¹ İlhan Kutluer, “Medeniyet”, *Türkiye Diyanet İslam Ansiklopedisi*, Ankara:2003: 28/296.

⁸² Adem Çelik, “Farabi’nin Siyasal Felsefesinde Mutluluk ve “İlk Başkanlık” Arasındaki Zorunlu İlişki”, *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırma Dergisi*, 7/1, (2018), 265.

⁸³ Okumuş, “Fârâbî Felsefesinde Toplum Teması”, 60.

ancak aslında gerçekte öyle olmayan geçici şeylerin verdiği mutluluktur.⁸⁴ Zira iyi eylemleri insan tesadüfi olarak yapabileceği gibi isteyerek gönülden de yapabilir.

Fârâbî kötülüklerin yani insanların işlediği kötü fiillerin mutluluğa engel olduğu görüşündedir. İnsandan sadır olan bu kötü fiiller istidat ve melekeler erdemsizlik, rezillik ve aşağılık özelliklerdendir. Bununla birlikte mutluluğa ulaşmak amacıyla kurulan her topluluk “fazıl” topluluk sayılmaktadır ve insan hakiki mutluluğu sadece hikmet yolu ile öğrenebilir.⁸⁵

İhvan-ı Sefa düşünürleri insanın maddi ihtiyaçlarını kendi kendine karşılayamayacağını, sadece toplum içinde diğer fertlerle karşılayabileceğini ifa ederler. Dolayısı ile onlara göre bilgi ve ölçülülükten sonra diğer bir temel erdem dostluktur.⁸⁶ Toplumsal birlik ve beraberliğin inşasında ve adil bir düzenin gerçekleşmesinde sevgi ve dostluğun ne denli önemli bir yeri olduğu yadsınamaz. Toplumsal ve bireysel mutluluk da (hakiki mutluluk) ancak dostluk ve sevgi ile sağlanmaktadır.

Nasîruddîn Tûsî'nin (ö.h./1274) sevgi ve dostluk hakkındaki düşünceleri Aristoteles ve İbn Miskeveyh'in görüşlerinden tevarüs etmiştir. Kısaca, Tûsî Aristoteles'in dostluk geleneğini aynen devam ettirmiştir. Onun *Ahlâk-ı Nâsirî* adlı eserinin İbn Miskeveyh'in *Tehzibü'l-Ahlâk* adlı eserinin ilk bölümünün tercümesi niteliğinde olması da buna işaret etmektedir. Tûsî dostluk ve erdem konusunu siyaset felsefesi altında incelemiştir. Çünkü bu iki kavram insanın toplumsallaşmasını sağlayan en önemli unsurlardır. Ona göre dostluk adaletten daha üstündür. Dostluğun olmadığı yerde adalete ihtiyaç vardır.⁸⁷

Tûsî'ye göre insan fitrat olarak sosyal bir varlık olması sebebiyle onun mutluluğu, dostlarının/çevresindekilerin mutluluğuyla olur. Nasîruddîn Tûsî mutlu olmanın koşulunu gerçek dostların varlığına bağlamaktadır. Ona göre insan tek başına

---

⁸⁴ Hümeyra Özturan, *Aristoteles ve Fârâbî'de Ahlâkın Kaynağı Problemi*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı Felsefe ve Din Bilimleri Bilim Dalı, Doktora Tezi, İstanbul, 2013, 65-66.

⁸⁵ Ejder Okumuş, “Medînenen Medeniyete Fârâbî'de “Sosyoloji Öncesi Sosyoloji”” 129.

⁸⁶ Ahmet Cevizci, *Felsefe Tarihi Ortaçağ Felsefesi*, Say Yay. 5. Baskı, İstanbul, 2017, 265.

⁸⁷ Aristoteles'in dostluk ve adalet konusundaki düşüncelerinin de bu düşünceyle aynı olduğuna işaret etmek gerekir. Zira Aristoteles, “... *Ve insanlar dost olduklarında artık adalete ihtiyaç yoktur; oysa adil olmakla yetinirlerse, ayrıca dostluğa da ihtiyaçları vardır ve adaletin en yüksek ifadesi, genel kaniya göre dostluğun doğasına sahip gibi görünüyor.*” Demektedir. Bkz. Aristoteles, *Nikomakhos'a Etik*, 384.

elde edemediği mutluluğu dostlarının ve yardımı ile elde etmektedir. Gerçek dostlar ise sadece erdemli insanlardan meydana gelmektedir. Bu nedenle dostların sadakatli ve erdemli kişilerden olması gerekir. Fakat dünyada sadakat sahibi ve erdemli insanların sayısı fazla değildir. Bu nedenle erdemli dostların kıymetini bilmemiz gerekir. Öte yandan Tûsî iki tür dostluktan bahseder: Gerçek dostluklar, yapmacık dostluklar. Gerçek olmayan dostluklar menfaate dayalı dostluklar olup gerçek dostluklara benzerler. Bu tarz dostluklara dikkat edilmeli, önemli sırlar paylaşılmamalıdır. Ancak bunlarla sosyal ilişkileri bitirmek de doğru değildir.⁸⁸

Tûsî'ye göre, her bir eylemin amacı ve hedefi olduğu gibi insanın nefsinin yetkinleştirmesinin de bir amacı vardır, bu amaç mutluluktur. Bu da kendisine nispetle iyiliğe karşılık gelir. Bu durumda bir kimse nefsinin yetkinliğe ulaşması için öncelikle mutluluk ve iyiliği tasavvur etmelidir. Aksi halde bu kişinin zihninde yetkinlik asla yer almaz. Yetkinlik zihinde yer almadıkça da o kişi asla iyilik ve mutluluğa eremez.⁸⁹ Mutluluk akli ve nefsanî bir olgu olduğundan Tûsî'ye göre "bilgi" ve "hikmet" insanın yetkinleşerek mutluluğa ermesinin temel koşuludur. Ancak sadece akıl ve bilgi ile yetkinlik ve mutluluğa ulaşmak imkânı yoktur, çünkü bunların yanında mutluluk için erdemli davranışlarda bulunmak gerekir. Ahlaki arınma ve erdemleri elde etme nefsin yetkin olması ve mutluluğa ulaşmasının anahtarıdır. Bu konuda Tûsî diğer İslam filozofları ile de görüş birliğindedir.⁹⁰ Tûsî dünya mutluluğunun geçici olduğunu asıl mutluluğun ise ahiret hayatında olduğunu belirtir. İnsan hem bedeni hem de ruhi olarak mutlu olabilir. Bedensel iyilikler mutluluğa götürebilir. Ancak bedensel ve ruhsal mutluluk arasında mahiyeti itibari ile birtakım farklar mevcuttur. Bedeni mutluluk oldukça görecelidir. Ruhsal mutluluk ise başlı başına kendiliğinden bir değere sahiptir. O da mükemmelliktir. O halde bedensel mutluluk daha üstün bir mutluluğa aracı olduğu ve bu tür mutluluğu sağladığı ölçüde değer elde eder. Nihai amaç üstün mutluluk olduğundan bu uğurdaki bütün yollar ancak mutluluğa ilettikleri için değer

---

⁸⁸ Nasîruddin Tûsî, *Ahlâk-ı Nâsirî*, çev. Rahim Sultanov, Fecr Yayınları, Ankara, 2005, 312-313.

⁸⁹ Enes Rıdvan Yılmaz, *Aristoteles İbn Miskeveyh ve Nasîruddin Tûsî'ye Meta Etik Bir Yaklaşım*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri (İslam Felsefesi) Ana Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2017, 177.

⁹⁰ Anar Gafarov, *Nasîruddin Et-Tûsî'nin Ahlâk Felsefesi*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri (İslam Felsefesi) Anabilim Dalı, Doktora Tezi, (2009):177.

kazanırlar.⁹¹ Ona göre, nankör insanlardan uzak durmalı ve onlar dost edinilmemelidir. Zira karakter açısından en düşük seviyeli insanlar nankör insanlardır. Kadirşinas kişiler, dost olunacak en iyi kişilerdir. Yine ona göre kibirli insanlardan uzak durmak ve onları dost edinmemek gerekir. Çünkü kibir ve dostluk bir arada bulunmaz. Tûsî'ye göre dostlar, birbirine vakit ayıran, işlerinde birbirlerine yardımcı olan ve zor günlerde birbirlerinin yanlarında bulunan kişilerdir. Bu doğrultudaki dostluklarda kişi dostunu kaybetmemeli, onu en sadık ve erdemli dost olarak görmeli, onu koruyup gözetmeli ve baş tacı etmelidir. Yine ona göre bir tek hakiki dost bulan kimsenin başka dost aramasına gerek yoktur, kişi onunla yetinebilir. Çünkü dost ne kadar çok olursa istekleri de o kadar çok olur. Her birinin istek ve arzularını yerine getirmek ise güçtür. Mesela bir dostun sevinci ile sevinmesi gereken bir anda başka bir dostun kederiyle kederlenmek gerekebilir. Böyle bir durumda kişi şaşkınlığa düşebilir ve dostunun kalbini kırabilir.⁹²

İnsanın tabiatı itibari ile medeni olduğunu, fitrat olarak da insanların işlerinin birbirleriyle alakalı olması sebebiyle yardımlaşma için birbirlerine ihtiyaçları olduğunu savunan Râgıb el-İsfahânî'ye (ö. V/ XI. y.y ilk çeyreği) göre kişi iyi insanlardan uzak olmamalıdır. Bu onun faziletlere ulaşması için gereklidir. Bu tür insanlardan uzak olması durumunda bu faziletlere ulaşmaktan yoksun kalmış olur. Buna karşın insanı kötü eylemlere sevk eden ahlakı bozan kimselerle tamamen irtibatı kesmek övgüye değer olan bir tutumdur.⁹³ İsfahânî'nin ahlak anlayışının temelinde - diğer İslam filozoflarında olduğu gibi- insan ve onun mutluluğu vardır. Ona göre insan kâinatın küçük bir modelidir. O, insanın tabii, hayvani ve akli yönlerini irdelemiştir. Temel aldığı İslami kaynaklar eşliğinde insanın varlık yapısını inceleyen İsfahânî'ye göre insan duyular yolu ile bilinen bir beden ve akıl ile idrak edilen nefisten (ruh) meydana gelir.⁹⁴

---

⁹¹ Tûsî, *Ahlâk-ı Nâsırî*, 67.

⁹² Tûsî, *Ahlâk-ı Nâsırî*, 315-317.

⁹³ Anar Gafarov, "Râgıb el İsfahânî'de İnsan Tasavvuru", *M.Ü İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 30, (2016/1) :209-210.

⁹⁴ Anar Gafarov "Râgıp e-İsfahânî", *TDV Diyanet İslam Ansiklopedisi*, TDV Yay., 34, İstanbul, 2007, 401.

İsfahânî'ye göre, adalet ve sevgi toplum düzeninin sağlanmasında etkilidir. Bununla birlikte sevginin tamamen hâkim olduğu bir toplumda adalete ihtiyaç yoktur. Çünkü böyle bir toplumda adalet kendiliğinden ortaya çıkar. Adalet sevginin bulunmadığı ortamda zorunludur. Zira birbirini seven toplumlarda yardımlaşma ruhu artacak, kalkınma sağlanacak ve bu sayede toplumsal süreklilik olacaktır. Bu nedenle sevgi toplumu birbirine bağlayan en önemli bağıdır. İsfahânî'ye göre, sevgi ya da muhabbet kişinin hayır olarak inandığı ve düşündüğü şeye yönelmesidir.⁹⁵ Bu nedenle İsfahânî, dostluğu sevginin özel bir çeşidi olarak ele almakta ve insanın iyi gördüğü/düşündüğü ve sandığı şeylere karşı olan isteği olarak tanımlamaktadır. Bu istek/sevgi doğuştan olabileceği gibi sonradan da kazanılabilir. Zira ihtiyari olarak var olan bu sevgiye akıl yetisi eşlik etmektedir. O, dostluk kavramını izah ederken “sadakât” kavramına atıfta bulunur ve dostluğu sadece iyilik kastiyle karşılıklı olarak tarafların birbirini eşit bir şekilde sevmesi olarak tanımlar. İki kişi arasında düşünce ve davranışlarda gerçekleşen ve doğruluk temelli olan bu karşılıklı bağ tarafları birbirine öylesine yakınlaştırır ki ayrı bedenlere fakat tek bir nefse sahip bireyler yapar.⁹⁶ Bu durum İsfahânî'nin sevgide karşılıklı bir bağ kurmanın ne kadar gerekli olduğunu ortaya koymaktadır. Çünkü dost, kişiye kötü günde destek olma ve onu teselli etmek için bir ihtiyaçtır. Bu nedenle dost bulmak zordur. Ona göre güvenilir bir dost bulan, yeni göz, kulak ve kalpler edinmiştir.⁹⁷

1.2.3. Modern Çağda Dostluk

Son elli yıl içinde yaşanan yoğun değişim, bilimsel alanda meydana gelen akıl almaz ilerleme, birçok teknolojik yenilik ve gelişmenin yaşanmasına neden olmuştur. Böylece ortaya çıkan küreselleşme ile birlikte kazanımlar kayıplara dönüşmüş, doğa, bilim ve tekniğin bir arada değerinin yükseldiği, buna karşın bütün toplumların geleceğinin tehdit altında olduğu bir ‘değer göçünün’ meydana geldiği ve ahlaki

---

⁹⁵ Kübra Çetinkaya, *Râgıb el-İsfahânî'nin Ez-Zerî'a İlâ Mekârimi's-Şerî'a Eserinin Ahlâk Eğitimi Açısından Değerlendirilmesi*, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Edirne, 2021, 77-78.

⁹⁶ İbrahim Aksu, “Râgıb el-İsfahânî'de Dostluk-Erdem İlişkisi”, *Trabzon İlahiyat Dergisi*, 8/1, (2021): 7-8.

⁹⁷ Çetinkaya, *Ez-Zerî'a Eserinin Ahlâk Eğitimi Açısından Değerlendirilmesi*, 79.

bozulmaların arttığı yeni bir döneme girilmiş;⁹⁸ toplumsal yapılar, birçok açıdan sarsılarak bilindik, alışlagelen işleyiş tarzı ters yönde işlemeye başlamıştır.⁹⁹ Bireyselliği öne çıkararak modern yaşam, insanları birbirlerinden uzaklaştırarak birbirlerine karşı kayıtsız umursamaz bir duruma sürüklemektedir.¹⁰⁰ Günlük hayatın en önemli ilişkisel dinamikleri olan dostluk, akrabalık, komşuluk ve ailevi ilişkilerin değerini kaybederek parçalanmalara yol açtığı modern çağda, ahlaki değerler/ normlar, kültürel kodlar bu hızlı ve radikal değişimlerden etkilenmeye başlamıştır. Böylece günümüz sosyal ilişkileri ve toplumsal dinamikleri rekabetçi ve çatışmacı bir yöne doğru evrilerek¹⁰¹ yaşanan sosyal, iktisadi ve siyasi değişim dünyanın her tarafında hızlı bir şekilde artarak devam eder hale gelmiştir. Değişme olgusunun tüm toplum bilimcileri tarafından derinlemesine araştırıldığı günümüzde değişim kavramını açıklamak problem olmuştur.¹⁰² Sosyal değişim modern dönemde farklı sosyal gelenekler tarafından çeşitli şekillerde tanımlansa da sosyal değişimin bir sosyal yapı içerisinde gerçekleştiği konusunda tüm sosyologlar uzlaşma içindedir. Toplumsal yapının kültürel sembolleri, belirli davranış kalıpları, toplumsal örgütlenme ve değerler sistemi gibi çok çeşitli öğeleri ve işlevleri mevcuttur. Bunlardan bir veya birkaçında meydana gelen farklılık toplumsal yapıya etki ettiğinde değişim ortaya çıkar.¹⁰³ Bunda modern yaşamın getirdiği bağımsızlık ve hareket özgürlüğü, refah ve bolluk içinde yaşayan insanların kendi kendilerine yeterli gelip birbirlerine ihtiyaç duymamalarına neden olmuştur. Sonuçta bireylerin kendi içlerine kapanmalarına ve dışarıya sınırlarını

---

⁹⁸ Sabahat Bayrak Kök, İbrahim Aksel, “İş Hayatında Nicel Başarı Tanımlamasına Bir Karşı Duruş: Erdem Ahlâkı Yaklaşımı”, International Conference On Eurasian Economies 2016, Ed. Selahattin Sarı, Alp H. Gencer, İlyas Sözen, Kaposvár – Hungary, 29-31 August 2016, SESSION 1B: Girişimcilik, (2016):140.

⁹⁹ Aytaç ve Tan, “Arkadaşlık İlişkilerinde Yaşanan Değişim: Mardin Örneği”, 3235.

¹⁰⁰ Zygmunt Bauman, Tim May, *Sosyolojik Düşünmek*, çev. Akın Emre Pilgir, İstanbul: Ayrıntı Yay. 21. Basım, 2019: 283.

¹⁰¹ Aytaç ve Tan, “Arkadaşlık İlişkilerinde Yaşanan Değişim: Mardin Örneği”, 3235.

¹⁰² İnan Özer, *Toplumsal Gelişim/Değişim*, (Ed. İlhan Sezal) Sosyolojiye Giriş içinde. (559-589), Ankara: Martı Kitap ve Yayınevi, 2003:563.

¹⁰³ Lutfi Sunar, *Türkiye’de Sosyal Değişim*, İstanbul: Nobel Yay. 2016:2.

dönmelerini zorunlu hale getirerek insan ilişkilerinde köklü değişimlerin meydana gelmesinde önemli role sahip olmuştur.¹⁰⁴

Bireysellik ve bencilliğin getirdiği özerklik bir yandan aile ve akraba bağlarını zayıflatırken bir yandan da özgür bireyin seçimleri dostluğun önem ve etkisini arttırmaktadır. Ancak sosyal değişme bireyselliğin getirdiği aile içi ilişkilerdeki yozlaşmaya karşı dostluk bağlarını da zayıflatabilmektedir. Sosyal ve ekonomik açıdan yaşanan değişimler dostluk biçimlerinin değişmesine neden olmuştur.¹⁰⁵ Günümüzde, sınıf ve statü ayrımları dostluğun karakteri için önemli görülür hale gelmiştir. Bununla birlikte, bu sınıf ve statü özellikleri sabit olmadığından, bunların her ikisi de dinamik olarak görülmelidir. Hem biyografik hem de tarihsel olarak değişirler ve değiştikçe bireylerin sürdürdükleri dostlukları şekillendirirler. Ayrıca 20. yüzyılın sonundaki yapısal değişim enformel ilişkilerin toplumsal olarak daha az önemli hale gelmesi ve geç modernliğin dönüşümleri enformel dostluk dayanışmalarını daha merkezi hale getirmektedir.¹⁰⁶

Yabancılaşma ve kişisel ilişkilerin metalaştırılmasının bir sonucu olarak modern toplumda dostluk kalitesinde bir düşüş ortaya çıkmıştır. Modern çağın getirdiği piyasa ekonomisi, bireycilik, teknoloji, rasyonalizm ve profesyonellik samimiyeti yok etme eğilimi gösteren özellikler olarak görülmektedir.¹⁰⁷ Bireysel özellikler arkadaşlık kalıplarını etkilemekte ve böylece arkadaşlık kalıpları da yapısal ve kültürel bağlama göre değişmektedir.¹⁰⁸ Modern çağda yaşanan değişim arkadaşlık ilişkilerini olumsuz olarak etkilemekte, dostluk ilişkileri gerilemekte ve yüzeysel bir hal almaktadır. Günümüzde samimiyet, güven, doğal ve içten olma gibi özellikler kaybolmakta, bunların yerine menfaat, yüzeysel ilişkiler ve güvensizliğe dayalı ilişkiler ön plana çıkmakta, gerçek dostluklar azalmakta gösteriş ve sahte ilişkiler yaygınlaşmaktadır.

---

¹⁰⁴ Anton C. Zijderveld, *Sahnelik Toplum: Sosyolojinin Yeniden Tanımlanması*, çev. Kadir Canatan, İstanbul, Pınar Yayınları, 2007: 220.

¹⁰⁵ Graham Allan, *Friendship and private sphere*. (Ed. R.Adams ve G.Allan), *Placing Friendship in Context*, Cambridge: Cambridge University Press. 1998:71.

¹⁰⁶ Graham Allan, "Friendship, Sociology and Social Structure", *International Association for Relationship Research*, 15/5, 1998: 685.

¹⁰⁷ Konstan, *Friendship In The Classical World*, 18.

¹⁰⁸ Elizabeth Dugan, Vira R. Kivett, "Implementing the Adams and Blieszner Conceptual Model: Predicting Interactive Friendship Processes of Older Adults", *International Association for Relationship Research*, 15/5, 1998:607.

Böylece yapmacık durumlar, hal ve davranışlar tercih edilir hale gelmiş; konuşmalar içtenlik ve doğallıktan uzak gerçekçi olmayan bir yapıya bürünmüş, fedakârlık ve diğerkâmlık gittikçe kaybolmaktadır.¹⁰⁹ Bunda etkili olan şey modern dönemde tasvip ve tavsiye edilen bireysellikle beraber ortaya çıkan bencilliktir. İlişkilerde yaşanan güven eksikliği nedeniyle dostluklar riskli bir yapıya dönüşmüştür. Birbirlerini kullanarak ondan yaralanma dürtüsü ile davranışlar sergilenmiş, elde edilecek faydaya bakılarak dostluklar şekillendirilmeye başlanmış ve sonuçta menfaat-çıkara dayalı ilişkiler dostluk adını almıştır.

Ahlaki yapı ve kültürel dezenformasyona uğradığımız bir toplumda yaşadığımız kanaati modern zamanda gittikçe yaygınlaşmaktadır. Dezenformasyona uğrayıp bozulan ve yıkılan bu değerlerden biri de içinde yaşadığımız toplumsal dinamikleri bir arada tutan önemli bir yapı taşı olan dostluklardır. Ancak, günümüzde dostluk kavramı içi boşaltılmış bir hal almış çıkar ve menfaat ilişkilerinin kurbanı olmuştur. Modern çağda en büyük sermaye güvenilir ve sağlam dostlar bulmak olmalıdır.¹¹⁰

Dostluğun gerektirdiği sevgi, saygı, anlayış ve bağlılığın günümüzde azalmakla birlikte bu güzel davranışlar büsbütün yok olmamış, tamamen ortadan kalkmamıştır. . İnsan ilişkilerinde ileriye doğru bir değişimin yaşanması, iyi bir yaşam kalitesine sahip olma, bilgi, empati ve sempatinin özellikle modernizm ve sanayileşme sonucu artması ile dostluklarda olgun, verimli, karşılıklı faydayı gözeten seviyeli ilişkilerin meydana geleceğini düşünen bilginler de bulunmaktadır.¹¹¹

1.3. Bir Dostta Bulunması Gereken Nitelikler

İnsanlar kusursuz değildir, her insanın birtakım hataları ve kusurları mutlaka vardır. Ancak bu durum dost edinmemize engel olmamalıdır. Bu durum “Kusursuz dost arayan dostsuz kalır” atasözünde en iyi şekilde ifade edilmektedir. İnsan toplumsal hayat içinde yaşamaktadır ve dolayısı ile yaşadığı çevre ile sürekli bir etkileşim halindedir. Kişi yaşadığı çevreden hem etkilenir hem de o çevreyi etkiler. Bu nedenle

---

¹⁰⁹ Aytaç ve Tan, “Arkadaşlık İlişkilerinde Yaşanan Değişim: Mardin Örneği”, 3253.

¹¹⁰ Gökçe Çelik, *Dostluk ve Eğitimi*, Yüksek Lisans Tezi, Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Ens. Felsefe ve Din Bilimleri ABD., Sivas, 2008, 2.

¹¹¹ Aytaç ve Tan, “Arkadaşlık İlişkilerinde Yaşanan Değişim: Mardin Örneği”, 3254.

kişi dost edineceği kişileri iyi seçmelidir. Çünkü iyi bir arkadaş kişiyi iyiliğe, erdeme, mutluluğa, paylaşmaya ve güzel hasletlere sevk eder. Kötü bir dost ise insanı kötülüğe, ahlaksızlığa, kötü alışkanlıklara, toplumun ve kişinin huzur ve refahını bozmaya sebep olur. Dost olarak seçeceğimiz kimselerde bir takım temel insani özelliklerin olması gerekmektedir. Bu özellikleri taşımayan kişilerle dostluk yapmak kişinin mutsuz olmasına sebep olur. Ayrıca dostluk, bünyesinde birçok farklı erdemi kendisinde barındıran bir değerdir. Dostta bulunması gereken bu özellikleri şu şekilde sıralamak mümkündür.

1.3.1. Sevgi, Saygı ve Samimiyet

Sevgi ruhsal varlığın özünde olan pozitif bir enerji, kalbin nesne ve şekillerdeki güzelliğe meylenmesi, bir kişi ya da nesneye bağlılık, ilgi ve yakın ilişki kurma, içten bağlılık ve sevgi duyma olarak tanımlanmaktadır. Bununla birlikte sevgi insanda bulunan en derin ve köklü duygudur.¹¹² Sevgi son derece karmaşık ve gizemli bir doğaya sahip en temel insani duygudur.¹¹³ Hiçbir varlık sevme duygusundan uzak değildir. Bütün mahlûkat sevmeye muhtaç olduğu gibi bütün “hareket” ve “ortaya çıkmalar da sevgi ile olur. Yani meydana gelen her şey sevginin eseri olduğu gibi ortaya çıkan varlıklar da sevilme ihtiyacı hissederler. Sevme ve sevilme duygusundan yoksun olanlar amaçsız, gayretsiz ve tembel olurlar.¹¹⁴ Sevginin sınırsız sayılabilecek çeşitli türleri vardır. İlahi sevgi, insan sevgisi, hayvan sevgisi, bilgi sevgisi, aile sevgisi, yurt sevgisi, çevre sevgisi, çocuk sevgisi bunlardan bir kaçıdır.

Sevginin yakınlık, bireysel özellikler, tanışık olma, ödüllendiricilik, benzerlik, bilişsel denge gibi birtakım belirleyicileri vardır. Bu belirleyicilerden en önemlilerinden biri de yakınlıktır. Kişi fiziksel veya işlevsel olarak yakınlık duyduğu ya da yakınında yer aldığı kişilerle dostluk ilişkileri geliştirebilir. İnsanların sahip oldukları içtenlik, cana yakınlık, fiziksel özellikler gibi bir takım kişilik özellikleri

---

¹¹² Elif Bilginoğlu vd., “Atatürk’ün Yönetim Organizasyon Alanına Bir Katkısı: Sevgi- Saygı, Güven – Otoriteye İtaat, İş Disiplini ve Huzurun Kariyer Başarısına Etkisi”, *Beykoz Akademi Dergisi*, 9/1, (2021): 122.

¹¹³ Hande Sinem Ergun vd., “Sevgi Her Yerde Mi? Örgütsel Davranış Çalışmalarında Sevgi Arayışı”, 7. *Örgütsel Davranış Kongresi*, Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, 01-02 Kasım 2019, Burdur. (2019):285.

¹¹⁴ İyğder (İnsan Yüceliğini Gerçekleştirme Derneği), *Huzurun Kaynağı Sevgi*, 2010, 5-6.

insanlar arasındaki sevgiyi arttırmaktadır. Yine bireyler aynı düşüncelere sahip olan, bilişsel yönden bir dengeye sahip kişilerden oluşan bir çevrede olmaktan mutluluk duymaktadırlar. Benzer aktivitelere sahip, aynı şeyleri paylaşabilen kişiler de birbirlerine karşı sevgi beslemektedirler.¹¹⁵ Bu sevgi belirleyicileri kişinin dostluk kurmasında da önemli derecede etkilidir. Çünkü kişiler dostlarını belirlerken genellikle bu belirleyiciler ekseninde dost edinmektedirler.

Sözlükte değer, üstünlük, yaşlılık, fayda, kutsallık vb dolayısıyla bir kimse ya da şeye karşı bağlılık hissi, takdir ederek ona karşı dikkat, özen ve ölçülü eylemlerde bulunma hali, hürmet ve ihtiram etme gibi anlamlara gelen saygı kavramı saymak kelimesiyle doğrudan alakalıdır.¹¹⁶ Saygı bir insanı olduğu gibi kabul etme yeteneği ve o insanı kendi bireyselliği çerçevesinde özgün bir birey olarak fark etmektir. Bir kimseyi olduğu gibi görerek kişiliği ve biricik olduğunun farkına varmaktır,¹¹⁷ kimi zaman bir duruşu, kimi zaman nezaketi, kimi zaman da had bilmeyi ifade eden saygı, bireyin başkalarına karşı kendi konum ve statüsünü ve topluluk içinde nasıl davranacağını bilmesi, hak ve sorumluluklarının farkında olmasını bilmesidir.¹¹⁸ Kişide saygı davranışı içten ve dış bir etki ile zorla empoze edilen olmak üzere iki türlü ortaya çıkar. Kişide ortaya çıkan saygının içten, sevgi kaynaklı olması gerekir.¹¹⁹

İnsanlar arası ilişkiler karşılıklıdır. Yani ilişkilerde iki taraf vardır. Biz ve karşıdaki kişi vardır. O halde, bu ilişkinin her tarafın memnuniyeti ile sürdürülebilmesi için karşılıklı saygı esastır. Temelinde saygı olmayan ilişkiler kişileri bir arada tutamaz ve birbirinden uzaklaştırır. Zira ahlaki davranışın amacı bir arada saygı ve sevgi temelinde yaşamaktır.¹²⁰

Bireyler arası iletişimdeki ilişkileri yakın ilişkiler ve kişisel ilişkiler şeklinde nitelendiren en temel kavramlardan biri olan samimiyet, temelini güven kavramından

---

¹¹⁵ Yener Özen, Fikret Gülaçtı, “Duyusal Alan Öğrenilerinden Sevgi ve Sevgi Kuramları (Sevgiye Dair Söylenceler)”, *ODÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 1/2, (2010):137-139.

¹¹⁶ Hasan Eren ve dğr., “Dostluk”, *Türkçe Sözlük*, TDK Yay., II, Ankara, 1988, 1268-1269.

¹¹⁷ İnyet Aydın, “Kamuda Etik”, 7.

¹¹⁸ Habil Şentürk, “Sosyal İlişkilerde Saygı Kavramı: Psikoloji ve Din Açısından Bir Bakış”, *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 20, (2008/1): 218.

¹¹⁹ Enbiya Yıldırım, *Din-Ahlak Ekseninde Hz. Muhammed*, Rağbet Yayınları, İstanbul, 2007, 99.

¹²⁰ Erol Güngör, *Ahlâk Psikolojisi ve Sosyal Ahlâk*, Ötüken Yay., 2. Baki, 1997, 70-71.

almaktadır. Samimiyet bir kişinin başka kişi ve/veya kişilerle paylaşmadığı bazı bilgileri birtakım kimselerle paylaşması, onlara kendisiyle alakalı bazı sırları vermesi ile yaşanan karşılıklı bir dostluk alışverişidir.¹²¹ Samimiyet ise sadelik, içtenlik, duruluktur, olduğu gibi görünmek görüldüğü gibi olmaktır. Birlik olmak dost olmak, söze bağlı kalmak vefalı olmaktır, kalpte olanı ifade etmektir. Kötülükleri, makbul olmayan her türlü şeyden uzak durmak, uzak tutmaktır, kötülüklerden arınmak, farklılıkları ayırt ederek kötülüklerden uzaklaşmaktır samimiyet. Bencillik ve ikiyüzlülüğe, hırs, öfke ve kötülüklerle kalpte yer vermemektir.¹²² Ancak sosyal kurumlardaki değişim ve bireycilik arkadaşlık doğasını etkilemektedir. Buna karşın samimiyet ve bencillikten uzak ilişkiler dostlukları geliştirip güçlendirir. İlişkilerdeki gelişim ve ilerleme samimi dostlukları genişletir ve derinleştirir.

Birey hem iç dünyasında kendisiyle hem de dış dünyada varlıklarla ve diğer kişilerle iletişim kurmak zorundadır. Bireyler arasında insanın kendi doğasında var olan ve karşılıklı ilerletilen samimiyet ve güven duygusu, bireyler arası iletişimin önemini ortaya koymaktadır. Çünkü iletişimsiz olma duyarsızlık ve yalnızlık duygusuna kapılmış bir kimlik ve kişilik meydana getirirken, samimi iletişimlerle toplumla bütünleşmiş, aktif bir kimlik ve kişiliği inşa eder.¹²³ Böylece, ilişkilerdeki karşılıklı emniyet ve güven esaslı samimiyet, alçak gönüllülük, sevgi, saygı ve adalet duygusunu da arttırır.¹²⁴ Çünkü samimiyetine inanarak karşısındakine kendini açan, birtakım sırlarını paylaşan kimse karşısındakinin bu mahremiyetine saygı duyma ve kendisine zarar vermeme konusunda ona güven duyar. Karşındakinden gelen samimiyet ve güven duygusu ile de güvenilir bilgiler elde eder. Bu manada samimiyet, mahremiyetle ilgili olan bir olgudur, mahremiyet samimiyeti belirleyici en temel

---

¹²¹ Seval İmamoğlu, *Genç Yetişkinlikte Kişilerarası İlişkilerin Cinsiyet, Cinsiyet Roller ve Yalnızlık Algısı Açısından İncelenmesi*, Marmara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Eğitim Bilimleri Ana Bilim Dalı Rehberlik ve Psikolojik Danışmanlık Bilim Dalı, Doktora Tezi, İstanbul, 2008, 19-20.

¹²² Ömer Menekşe, "Samimiyetin Adı Var!", *Hikmet Penceresi Diyanet Aylık Dergi*, 278, 2014, 41.

¹²³ Mustafa Özodaşık, *Halkla İlişkiler ve İletişim*, Ed. Fatma Seçil Banar, Anadolu Üniversitesi Yay., Eskişehir, 2018, 28.

¹²⁴ Mustafa Baş, "Güven Toplumu Oluşturmanın Temel İlkeleri (Samimiyet, Kardeşlik, Adalet ve Müsavat)", *Edebali İslamiyat Dergisi*, 1/1, (2017):137.

faktördür. Böyle bir durumda ortaya çıkan samimiyet ilişkisi toplumsal ve duygusal kazanımlar elde etmeye neden olur.¹²⁵

Sevgi, saygı ve samimiyet karşılıklı iletişimde özellikle de yakın ilişkilerde oldukça önemli ve birbiri ile ilgili kavramlardır. Bu nedenle dostluk ilişkilerinde sevgi, saygı ve samimiyet karşılıklı güven ve içtenlik içerisinde olmalı ve herhangi bir çıkar veya menfaate dayalı olmamalıdır. Birbirini karşılıklı olarak seven, birbirine saygı duyan ve samimiyet duygusu ile hareket etme de dostluk olgusunun vazgeçilmez niteliklerindedir.

1.3.2. Doğruluk, Sadakat ve Güven

Doğruluk, dürüstlük ve güven kavramları birbiri ile iç içe olan, birbirileri ile çok yakından ilişkili ve birbirine bağlı olan ve biri olmadan diğersinin olmadığı temel kişilik özellikleridir. Bu nedenle bir dostta aranacak en önemli niteliklerden biri doğruluk, sadakat ve güven duygusudur.

Kişiliğin oluşumunda bir karakter inşası ve mutmain olacak bir kalbin kaynağı olan¹²⁶ doğruluk, doğru ve dürüst olma durumu, doğru olana yakışır davranış, dürüstlük, adalet,¹²⁷ hakikati konuşmak, gerçeğe uygun bilgi vermek, dürüst ve güvenilir olmak, vaadine sadâkat göstermek, hakikati ifade eden, gerçeğe uygun olan söz, dürüstlük, güvenilirlik¹²⁸ gibi anlamlara gelmektedir.

Kişinin içi ve dışının, özü ve sözünün bir olması, zihnindeki ile hissettiklerinin ve iç dünyasında saklı tuttuğu şeylerin doğru ve gerçek olmasıdır. Söz ve fiilleriyle bunları teyit etmesi ve kalpte herhangi bir tereddüt olmaması durumudur.¹²⁹

Doğruluk, dürüstlük ve sadakat çoğu zaman eş anlamlı olarak birbirinin yerine kullanılıyor olsa da sadakat, doğruluğu da kapsayan çok daha geniş anlamlı bir kelime

---

¹²⁵ İmamoğlu, *Genç Yetişkinlikte Kişilerarası İlişkileri*, 20.

¹²⁶ Mustafa Öztoprak, “*Doğruluk Onun Karakteriydi*”, *Doğruluk: Özü Sözü Bir Olmak*, Diyanet İşleri Başk. Yay., 2. Bakı, (2022): 28.

¹²⁷ <https://sozluk.gov.tr/>

¹²⁸ Mustafa Çağrıcı, “Sıdk”, *Türkiye Diyanet Vakfı, Diyanet İslam Ansiklopedisi*, 37, İstanbul, (2009):98.

¹²⁹ Mahmut Esad Erkaya, “*İslam Ahlakında Doğruluk ve İstikamet*”, *Doğruluk: Özü Sözü Bir Olmak*, Diyanet İşleri Başk. Yay., 2. Bakı, (2022): 84.

olup, içten bağlılık¹³⁰ demektir. Sadakat, bir kişinin samimiyet ve fiilleri ile bir amaca bağlanması olarak da tanımlanabilir. Böylece insanın sadık olması evvela bir amaca sahip ise, ikinci olarak bu amaca samimiyet ve dürüstlikle bağlıysa ve son olarak da bu bağlılığını eylemlerindeki tutarlılıkla destekliyor ve doğruluyorsa ise sadıktır.¹³¹ Dürüstlük ise, söze bağlı kalarak kendinden beklenileni gerçekleştirmektir. Bir konu hakkında yanımızda olmayan kişilere karşı sadakat dürüstlüğü göstermenin en iyi yöntemlerinden biridir.¹³² Söz, tavır ve hareketlerinde doğruluk üzere olma, kötülüğün her türlüşünden uzak olma ve güzel ahlak üzere yaşama durumu¹³³ olarak tanımlanan dürüstlük de aynı sadakat gibi doğruluğu kendisinde barındırmakla birlikte daha farklı bir anlamı da içerisinde taşımaktadır. Kişiler arasındaki doğruluk, dürüstlük ve sadakat o toplumdaki güven duygusunun varlığına işaret etmektedir. Çünkü birbirine karşı içten ve samimiyetle bağlı dürüst ve sadık kişiler arasında ancak güven duygusu gelişebilir. Bu nedenle güven bir değer ve duygunun ifadesidir.

Korku, çekinme ve kuşku duymadan inanma ve bağlanma duygusu, itimat¹³⁴ bir başkasının davranışıyla ilgili kendinden emin olumlu beklentiler¹³⁵ anlamına gelen güven, toplumsal ilişkilerin esasıdır. Bu nedenle güvende olma, insanlığın en temel ihtiyacıdır.¹³⁶ Toplumun sürekliliği için güven ortamının önemi şüphesizdir. Toplum içinde pozitif değerler üretilmesi ve sağlıklı bir toplum yapısının oluşması ve toplumun sürekliliği kişiler arasındaki güven ilişkisine bağlıdır. Toplumların yıkılmasına neden olan etkenler o toplumdaki güven ortamına zarar vererek güvensiz bir toplum meydana getirirler. Güvensiz bir toplumun ise ayakta kalması ve uzun süre varlığını devam

---

¹³⁰ <https://sozluk.gov.tr/>

¹³¹ Josiah Royce, *The Philosophy Of Loyalt*, Norwood Press, USA (2016):15-16.

¹³² İnayet Aydın, “Kamuda Etik”, 5.

https://www5.tbmm.gov.tr/etik_komisyonu/belgeler/makale_KamudaEtik-InayetAydin.pdf Erişim Tarihi: 06.04.2023

¹³³ Atamulu, “Kamu Görevlileri Etik Mevzuatı ve Kamu Görevlileri Etik Kurulu”, *Adalet Meslek Etiği*, 173.

¹³⁴ <https://sozluk.gov.tr/>

¹³⁵ Stephen C. Betts, “Trust: What It Is And What It Is Not”, *International Business & Economics Research Journal*, 2 (7), (2003):103.

¹³⁶ Bahadır Şahin, Hakan Batırhan Kara, “Kamu Kurum ve Kuruluşlarına Duyulan Güveni Etkileyen Faktörler Üzerine Nicel Bir İnceleme”, *Gaziantep University Journal of Social Sciences*, 15(2), 2016:347.

ettirebilmesi mümkün değildir.¹³⁷ Gerçekten de güvensiz bir ilişki asla bir ilişki değildir. Bu nedenle güven hem duygusal hem de rasyonel /bilişsel bir eylemdir. Sevgi, şükran, güvenlik, güven, kabul, ilgi, hayranlık, saygı, beğeni, takdir ve memnuniyet güven kavramıyla ilgilidir ve bunların tamamı psikolojik sağlığın gerekli bileşenleridir.¹³⁸

Güven toplum hayatının meslek, siyaset, ekonomi aile hayatı, hukuk, yönetim vb. her alanında gereklidir. Kişideki güvenilirlik duygusu diğer insanlarla olan ilişkilerinde karşdakine güvenme ve kendine karşı güvenilme yoluyla gerçekleşir. Nesnelere, fikirleri, hisleri paylaşmanın yolu güvenle sağlanabilmektedir. Ahlaki değerlerin oluşmasında güven etkilidir. Sanat ve estetik anlayışı ve çabaları güven ortamlarında büyür ve gelişir. Bununla birlikte kişiler arası güven o toplumun bireyleri arasında hayata mutluluk ve anlam katar.

Toplumsal bütün ilişkilerin temelinde güven duygusu hâkimdir. Aile içinde, iş yerlerinde, yönetici ve yönetilen arasında, devlet ve fert ile kurum arasında bir düzen sağlanması, iş birliği ve huzur ortamı için güven zaruridir. Güvenin olmadığı ortamlarda korku, kaygı, çatışma ve huzursuzluk baş gösterir. Bununla birlikte insanlar arası ilişkilerde en temel sorun ve ihtiyaç olan güven zor tesis edilmekte ve kolaylıkla yıkılmaktadır.¹³⁹

1.3.3. Tevazu Sahibi Olma, Vefa ve Fedakârlık

Bazen herhangi bir davranışın doğru ya da yanlış olarak değerlendirilmesinden ziyade o davranışı sergileyen kişinin iyi veya kötü olduğunun sorgulanması ahlaki düşünce bakımından daha önemli hale gelmiştir. Bazen de davranışın kendisi davranışı sergileyen kişinin önüne geçerek o davranışın sonuçları veya etik kurallara uygunluğuna odaklanılmıştır. Her iki durumda da erdem ahlakı kavramı önem

---

¹³⁷ Ömer Müftüoğlu, “Güven Ortamının Bir Toplum İçin Önemi ve Bunu Engelleyen Faktörleri”, *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 2 (2005):143.

¹³⁸ Olivier Serrat, “Building Trust in the Workplace”, *Knowledge Solutions*, 57 (2009):1.

¹³⁹ İbrahim Sarıçam, “Değerlerin Hayata Geçirilmesinde Hz. Peygamber: Güven Örneği”, *Hız. Peygamber'in Tebliğ Metodu Işığında İslam'ın Güncel Sunumu 2003 Yılı Kutlu Doğum Sempozyumu Tebliğ ve Müzakereleri*, Türkiye Diyanet Vakfı, 1. Baskı, (2016): 209.

kazanmıştır.¹⁴⁰ İnsanoğlunun hem bireysel hem de toplumsal alandaki davranışlarının odağında erdemler yer alır. Bu bütüncül yaklaşım kişinin özel hayatında, iş hayatında, yalnız olduğu zamanlarda, sosyal alanlarda erdemlerle donanmasına ve pratik olarak olgunlaşmasına yani insanın yetkinleşmesine bağlıdır.¹⁴¹ İffet, şecaât/yiğitlik/cesaret, adalet ve cömertlik olmak üzere dört ana erdem ve bunların çeşitli alt erdenleri olduğunu kabul eden İslam ahlak filozoflarına göre tevazu, şacaât erdeminin altında yer alan erdemlerdendir.¹⁴²

Tevazu kişinin çevresine olduğu gibi görünmesini sağlayan, farklı görünmesini engelleyen vakarlı bir duruş ve bir nevi iç kuvvettir. Tevazu zayıflık demek değildir. Kişi zayıflık ve korkaklıktan ötürü tevazu göstermez. Tevazu sahibi olmak görünenin ötesini aramak, meçhul şeyleri detaylıca tefekkür etmektir. Varlığı temaşa ederek anlamaya ve her fırsatta anlaması ve öğrenmesi gereken daha nice şeylerin olduğunu idrak etmektir.¹⁴³ Bir kimsenin yaşıtlarına ve kendisinden aşağı seviyelerde olanlar karşı gösterilen tevazu gerçek (asıl) tevazudur. Zengin ve zalim kimselere karşı tevazu kişiye zarar verir.¹⁴⁴ Bir erdem olarak tevazu karakter özelliğini yansıtmaktadır. Dolayısı tevazuda dikkatli ve dakik olmak gerekir. Aksi halde kişinin karakterinde bir zafiyet ortaya çıkabilir, bu durumda da kişide ahlaki bozulmalar meydana gelir ve bir kötülük olarak ortaya çıkabilir. Esas itibari ile kişide alçak gönüllülüğü ve mütevazılığı belirleyen bir erdem olan tevazu içinde bulunulan şart ve duruma uygun davranılmadığında kişiyi orta yoldan, erdemli davranmaktan alıkoyabilir.¹⁴⁵

Tevazu sahibi olan kişi kendine güven duyan, iradesi yüksek, gurur e kibirden arınmış, elinden geldiğince herkese yardımcı olmaya çalışan insandır. Tevazu insana

---

¹⁴⁰ Emine Yücel, Gökhan Arslantürk, ““Kendini Unutmak”: Psikoloji Araştırmalarında Tevazu”, *Psikoloji Çalışmaları*, 39/1, (2019): 213.

¹⁴¹ Kübra Bilgin Tiryaki, “İslam Ahlak Felsefesinin İnsan ve Erdem Tasavvuru”, *Temelleri ve Uygulanışlarıyla İş Ahlakı*, İGİAD Yay. İstanbul: 2018, 62.

¹⁴² Muhammed Karakaya, “Erdem Ahlakındaki Erdemler İle İslam Ahlakındaki Güzel Davranışlar Arasındaki Uyum”, *Ağrı İslâmi İlimler Dergisi (AGİİD)*, 5 (2019):110.

¹⁴³ Hayati Hökelekli, “Tevazu (Alçak Gönüllülük)”, *Değerler Eğitim Merkezi Bülteni*, 1/2, (2007): 118-119.

¹⁴⁴ Mustafa Çağrı, “Tevazu”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, TDV Yay., 40, İstanbul: 2011, 583.

¹⁴⁵ Nejdet Durak, “Kınalızâde’de Bir Erdem Olarak Tevazu”, *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 35, (2015/2):118.

olgun bir kimlik kazandırarak uyumlu bir insan olmasını sağlar.¹⁴⁶ Tevazu sahibi olmak başkalarına karşı alçalmak demek değildir, iş ve eylemlerinde ölçülü, ağırbaşlı, hoşgörülü ve affedici olmak ve çevresindekilere karşı yumuşak davranmaktır.¹⁴⁷ Tevazu kendimize karşı ve hakikat karşısında samimi, içten bir tavır almaktır. Zira içten olma ve tevazu birbiri ile yakından ilgilidir. Bununla birlikte tevazunun olduğu yerde evrensel bir insan sevgisi de mevcuttur. Çünkü tevazu sevgiye meyleder ve her gerçek sevgide mutlaka tevazu duygusu vardır. Tevazuunun olmadığı yerde bencillik hâkimdir. “Ben” kavramının olduğu yerde çatışma ve düşmanlık vardır, tevazu “ben” duygusunun kendisine ait oluşturduğu ve potasında erittiği yanılığardan kurtulma çabasıdır.¹⁴⁸

Sevgiyi sürdürme, sevgi, dostluk bağlılığı¹⁴⁹ anlamlarına gelen vefa, iyiliğin, güzelliğin, hayrın, hakikati kapılarını aralayan, sevdiğimiz kişi veya nesnelere verdiğimiz değerlerin bir göstergesi, dostluk nişanesi ve mutluluk borcudur. Vefa yapılan iyiliği unutmamak, üzerinde hakkı olanlara karşı sorumluluk addetmek, hatırlamak, sözünün eri olmaktır. Vefa, kişinin kendisine, çevresine, ailesine, büyüklerine, öğretmenlerine sadık kalmaktır. Bu nedenle insan ilişkilerini düzenleyen temel değerlerden ¹⁵⁰ olan vefa; bir kimsede bulunması gereken en iyi ve en üstün niteliklerdendir. Hem evrensel değerlerde hem de çeşitli inanç sistemlerinde korunmaya çalışılan bir duygu olan vefa, aklen ve vicdanen kabul edilen gerçekliklerdendir. İnsanlar arası ilişkilerde birliktelik, sevgi ve muhabbetin yansımasıdır. Vefa duygusunun olmadığı birliktelikler ise geçicidir.¹⁵¹ Vefa duygu ve düşüncede aynı şeyleri paylaşanlar için ortak bir değerdir. Kişinin kendi gönlü ve başkalarının gönlü ile bütünleşmesidir. İnsan ancak vefa duygusuyla güvenilir bir kişi

---

¹⁴⁶ Siraceddin Önlüer, *Edep Ya Hu 2*, Pozitif Dağıtım, İstanbul, 2006, 104.

¹⁴⁷ Kemalettin Erdil, *Aile Okulu*, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., Ankara 1999, 119.

¹⁴⁸ Hökelekli, “Tevazu (Alçak Gönüllülük)”, 117-118.

¹⁴⁹ <https://sozluk.gov.tr/>; Ferit Devellioğlu, “Vefa”, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*, Aydın Yayınevi, Ankara, 1991, 1685; Yaşar Çağbayır, “Vefa”, *Türkçe Sözlük (Orhun Yazıtlarından Günümüze Türkiye Türkçesinin Söz Varlığı)*, Ötüken Yayınları, İstanbul, 5, 2007, 5102.

¹⁵⁰ Harun Şahin, “Dede Korkut Kitabı’nda “Vefa Değeri””, *Dünya Kültür Mirası Uluslararası Dede Korkut Sempozyumu, 25-27.04.2019, Bildiri Kitabı*, 1. Baskı, Ed. Ferdi Güzel, Turgay Kabak, Bayburt, (Eylül 2019): 130-131.

¹⁵¹ Tahsin Yıldırım, *Toplumların Temeli Olan Manevî Değerler*, Evrensel Değerler Derneği, İstanbul, 2019, 10.

olur, ailelerde vefa duygusu hâkimse ise o ailede süreklilik olur, toplum üstünlüklere vefa sayesinde kavuşur, devletin tebaasına kaşı, prestijini koruyabilmesi yine vefa iledir. Toplum içinde yaşayan fertlerin birbirlerine karşı vefasızlaşması kimlik ve kişiliği olgunlaşmamış bireyler, sağlıksız bir aile, istikrarsız ve güvenliksiz bir ülke meydana getirir. Bu durumdaki bir toplumun fertleri birbirinden şüphe eder, ailede ve toplumda huzursuzluk baş gösterir.¹⁵² İyiliğe fazlasıyla mukabelede bulunmak, dostlara değer vermek ve sadık kalmak, verdiği sözlerin gereğini yapmak, dostluk bağını koparmamak, ihtiyacı olduğunda yardımına koşmak, yeminine sadık kalmak, yaşlı ve düşkünlere, engellilere hizmet etmek, verilen emeğe saygı göstermek, kendi yaptığı iyilikleri az, kendisine yapılanları ise çok görmek, dostu vefat edince ailesi ile bağını koparmamak, yakınlarını ve çoluk çocuğunu koruyup gözetmek vefalı davranışlardır.¹⁵³

Özveride bulunma, özverilik, diğerkâmlık, özgecilik gibi anlamlarına gelen fedakârlık sevdiği, değerli bulduğu ya da sahip olduğu şeyleri ihtiyacı olduğunda dostuna severek hiç düşünmeden verebilmesi, sevdikleri uğruna gerektiğinde kendi istek ve ihtiyaçlarından vaz geçerek ve bu uğurda her türlü sıkıntıya katlanmayı göze alabilmesi¹⁵⁴, kısaca başkasını kendisine tercih etmek demektir. Bir kimsenin sevdiği kişi için rahat ve huzurunu gerekirse hatta kendi hayatını feda etmeyi göze alma¹⁵⁵ demek olan fedakârlık, bir tür yardımsever olmaktır. Sevgiyi ve merhameti kendisinde barındırır. Fedakârlık, iyiliği elde etmenin yollarını gösterir, kişiyi iyiliğe ve yardımlaşmaya ulaştıracak en güzel şeylerden biridir. İnsanlara faydalı olmak isteyen, dost ve akrabalarını iyiliğine önem veren ve iyiliğini dileyen kişiler fedakârlık yapabilir. Fedakârlık sevgi, şefkat ve ilgiyi kendi içinde barındırır, fedakâr kişilerin kalpleri sevgi ile doludur. Fedakârlık yürekli olmayı, cesareti gerektirir. Yüce gayelere, büyük başarılarla, şan, şeref ve erdem sadece fedakârlık yapabilen kişiler nail olabilir.

---

¹⁵² Arif Akpınar, *Yağmur Dergisindeki Hikâyelerde Değerler Eğitimi: 2004-2014*, Yüksek Lisans Tezi, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Çanakkale, 2015: 146.

¹⁵³ Hüsamettin Erdem, “Değerler Eğitimi Açısından Bir Ahlak Değeri Olarak Vefa”, *Uluslararası Sempozyum İnsani Değerlerin Yeniden İnşası (19-21 Haziran 2014 Erzurum)*, Tebliğler, 1.c, Ed. Cengiz Gündoğdu, 2015:331-347.

¹⁵⁴ Çelik, *Dostluk ve Eğitimi*, 55.

¹⁵⁵ Mustafa Çağrı, “İsâr”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, TDV Yay., İstanbul, 22, (2000): 490-491.

Aynı şekilde toplumun güçlü olması bencil ve kendisini düşünen insanlarla değil, kendisinden fedakârlık yaparak başkaları için kendini feda eden insanların varlığına bağlıdır.¹⁵⁶

Kişinin iç huzuru ve mutluluğu fedakârlık gibi değer ve erdemler yolu ile sağlanabilir. Fedakârlıkta önemli bir husus karşılıklıdır, zira bir tarafın sürekli fedakârca çabaladığı diğer tarafın da çıkar ve menfaat sağladığı yerde fedakârlıkta söz etmek mümkün değildir. Böyle durumda yarara ve çikara dayalı olan bir nevi ticari bir ilişki söz konusu olmaktadır. Oysa karşılıklı yapılan fedakârlıklarla birlik ve beraberlikler anlam kazanır, dost ve akraba ilişkileri, komşuluk bağları sürer. Böylelikle, vatanına, milletine, insanlara ve içinde yaşadığı topluma karşı içinden gelerek ahlaki ve vicdani sorumluluk bilinciyle fedakârlık yapan kimse büyük o topluma karşı büyük bir hizmet vazifesini yerine getirmiştir.

Her şeyde bir ölçü ve denge olduğu gibi fedakârlıkta da bir ölçü ve denge olmalıdır. Kişinin iş ve aile hayatına, maddi ve manevi huzur ve refahına, sağlığa ve çeşitli sıkıntı ve zorluklara sebep olacak fedakârlıklardan kaçınmak gerekir. Çünkü bu durumda fedakârlıktan beklenen fayda sağlanamamış olur. Fedakârlıkta bulunan kişilerin göstermiş oldukları bu davranış yüce ve ulvi bir davranıştır, aynı zamanda cefa kârlığın da bir nişanesidir. Bu nedenle fedakâr kimseler yaptıklarının karşılığını beklememeli, sürekli hatırlatarak iyilik ve fedakârlık yaptığı kimselerin yüzlerine vurmamalı ki bu yüce davranışın değeri önemini kaybetmesin.

Toplumsal bağlarımızın ve dostluk ilişkilerimizin kökleşmesi, sürekliliği, yardımlaşma duygusu, iyi ve kötü günlerimizde birbirimizin yanında olması, sevinçlerimizi ve hüznümüzü paylaşmak, çıkar ve menfaate değil sevgiye dayalı ilişkiler kurmamız için tevazu sahibi, vefalı ve fedakâr dostlara her zaman ihtiyacımız vardır.

---

¹⁵⁶ Necdet Bayraktaroğlu, “Fedakârlık”, *İdarecinin Ses Dergisi*, Türk İdarecileri Derneği, Ocak- Şubat 2020: 69-72.

1.3.4. Adalet, Bilgelik ve Cesaret

Arapça kökenli bir sözcük adalet, sözlükte devenin yüklerini dengede tutmak, eşit olma,¹⁵⁷ tüze, denklik/denserlik¹⁵⁸ hakka ve hukuka uygun olma, doğru olma, hakkı gözetme ve herkes için kendine uygun hakkı olan şeyi verme anlamlarına gelmektedir.¹⁵⁹ Adalet kavramı zaman içinde soyut bir anlam kazanarak amelde, düşüncede, davranışlarda, karşılıklı ilişkilerde eşitlik manasında kullanılmaya başlanmıştır.¹⁶⁰ Bununla birlikte adalet, toplum içindeki fertlerin haklarında ahenk/uyum olmasıdır. Adaleti sağlamak esasen devletin görevidir, böylece devlet tebaa arasındaki ahengi dengeli bir şekilde sağlayarak toplum içindeki tüm fertlerin eşitliğini göstermektedir.¹⁶¹ Zaten fertlerin adalet isteğinin temelinde de hakkın korunması yatmaktadır.¹⁶² Ancak adalet sadece devlet için değil gerek iş çevresi gerek akrabalık ve ilişkilerinde gerekse dost ve arkadaşlık bağları içinde zorunludur.

Bir kavram olarak farklı birçok disiplinin kullanıma alanına giren adalet, her durumda ortak olan eylem ve kararlarda doğruluğu, hak üzere hüküm vermeyi, eşit bir düzeni, dengeyi, doğru yolda yürümeyi kapsamaktadır.¹⁶³ Bu nedenle adalet en temel birleştirici olan ve karşılıklı yükümlülüklerin paylaşılmasını sağlayan bir erdem olarak sayılabilir.

Toplumun erdemli olması için sevgi gereklidir, çünkü kişiler sevgi yolu ile birbirleriyle bütünleşebilirler, adalet yolu ile de kontrol edilerek korunurlar. Devletin temeli sevgi ve adalettir. Tüm varlıkların düzen ve hallerinin de iyiliği sevgi yoluyla gerçekleşir. Bu nedenle adalet sevgiye bağlı kılınmıştır. Adalet yapay sevgi doğal bir ihtiyaçtır. Dolayısı ile yapay olan doğal olana tabi olmaktadır. Bununla birlikte bireyin

---

¹⁵⁷ Eyüboğlu, “Adalet”, *Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü*, 5.

¹⁵⁸ Hançerlioğlu, “Adalet”, *Felsefe Sözlüğü*, 1:23.

¹⁵⁹ Parlatur, Gözaydın, Zülfikar, “Adalet”, *Türkçe Sözlük*, 1:21.

¹⁶⁰ Eyüboğlu, “Adalet”, *Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü*, 5.

¹⁶¹ Ömer Osmanoğlu, “Etik ve Politik Bir Kavram Olarak Adalet”. *İnsani Değerlerin Yeniden İnşası Sempozyumu (Tebliğler)*, Ed. Cengiz Gündoğdu, (19-21 Haziran 2014), (Erzurum: Atatürk Üniversitesi Yay., 2015, 3. Baskı), 33.

¹⁶² İpek Özkal Sayan, “Etik ve Kamu Etiği: Eleştirel Bir Bakış”, *Sosyal ve Beşerî Bilimler Dergisi*, 12/2 (2020), 160.

¹⁶³ Müfit Selim Saruhan, “Erdemlerin Erdemi: Adâlet”, *Adam Akademi*, 5/1, (2015): 2.

yetkinlik kazanarak mutluluğa ermesi sadece toplumu içinde mümkündür. Çünkü toplumun birleşip kaynaşmasının nedeni sevgidir.¹⁶⁴

Dostluğun fikir birliği, anlaşma ve uyuşma sanatı olması nedeniyle dostlar arasında burada ifade edildiği gibi bir adalete ihtiyaç yoktur. Ancak adil bir kimliğe sahip olan kişiler her daim adalete ihtiyaçları vardır. Zira dostluk, farklı boyut ve bakış açıları arasında dengeyi sağlamaktır. Dostluğun ile adalet eşitlik, güven vb. erdemlerle bağının kurulmuş olması insanlar arası ilişkileri en yüksek düzeye ulaştırmak içindir.¹⁶⁵ Bununla birlikte adalet hedefiyle çabalamak, gayret göstermek kişinin güç ve heyecanını artırır.¹⁶⁶

Dostlukta adaletin olması, bir haksızlığa uğradığında ya da doğru söz ve düşüncelerinin karşıdaki diğer kişiler tarafından engellenmesi veya kabul edilmemesi, doğru olmasına karşın çeşitli itham ve iftiralara uğraması durumunda gerçek dostun kişinin hakkını koruyup gözetmesini sağlamasını ifade etmesi daha anlaşılır bir durumdur.

İnsanın dostluk kurmadaki temel amacı nihai mutluluğa ulaşmaktır. İnsan hakiki anlamda mutlu olmadan bilge, adil ve asil bir kişi olamaz. Bilge olma kişinin kendisine hâkim olmasını sağlar. Kişi acı ve hazlar karşısında ne şekilde davranacağını en fazla hazza nasıl ulaşacağını ve acıyı en az yaşamının yollarını bize bilgelik öğretir. Bilgelik kişide meydana gelen ölüm vb. korkulardan kurtulmayı istek ve arzularla ölçülü olmayı, kişinin özgür olmasını sağlar, acıların geçici olduğunu öğreterek bizi hayata bağlar ve doğal hayatı devam ettirmede yardımcı olur. Böylece bilge kişi arınmış bir halde, ruhsal dinginlik, durgunluk ve duruluk içinde olur. Doğru şeyi doğru şekilde yapmasını bilen insan bilge insandır Değerlendirmelerinde kesinlik ve değişmezlik hâkimdir.¹⁶⁷ Bu nedenle zor durumlarımızda ya da kararsızlık anımızda, içinden çıkamadığımız durumlarda yanımızda olacak ve yol gösterecek bir

---

¹⁶⁴ Mirpenç Akşit, “Fârâbi Düşüncesinde Bir Erdem Olarak Adâlet”, *Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 15, (Temmuz 2018):30-33; İrfan Karadeniz, M. Enes Vural, “Felsefe’den Pozitif Psikolojiye Bir Erdem Olarak “Adalet”, *I. Uluslararası Adalet Kongresi Bildiri Kitabı* 2-4 Mayıs 2019, Rize, 2019, 116-123.

¹⁶⁵ Yasin Gökhan, “Aristoteles’e Göre Dostluk Erdemi”, *Uluslararası Siirt Bilimsel Araştırmalar Konferansı, Siirt Üniversitesi, 5-7 Kasım 2021. Konferans Bildiriler Kitabı*. C. 1, (2021):1-8.

¹⁶⁶ Sena Nebioğlu, “Adalet Üzerine”, 4. <http://www.umut.org.tr/>

¹⁶⁷ Yavuz Yıldırım, “Post-Truth Döneminde Epikuros’ta Mutluluk ve Dostluk Kavramlarını Yeniden Düşünmek”, *Fiscaoeconomia*, 1/3, (2017): 117-118.

dosta ihtiyacımız olacağından dostumuzu seçerken bilge bir kişiliğe sahip olmasını, bilgili ve kültürlü bir insan olmasını da öncelermeliyiz.

Cesaret yiğitlik, kahramanlık, şecaat, hamaset, cüret, mürüvvet demektir. Ahlak disiplininde öfke/gazap duygusunun akla tabi olarak elde ettiği itidal halidir. Korkaklığın karşıtı ya da korkaklık ile saldırganlık arasında bir erdemdir. İnsanın bencil duygulardan kurtulmak için yaptığı bütün şeylere de cesaret adı verilir. Buna karşılık sadece erdemden kaynaklı olan davranışlar ve kahramanlıklar cesaret sayılmaktadır.¹⁶⁸ İstekleri harekete geçiren güç olan iffet erdemi, güzel ahlak ile terbiye edilmesi sonucunda ortaya çıkan orta halli/mutedil davranışlar yoluyla cesaret meydana gelmektedir.¹⁶⁹ Dost ilişkilerinde cesur olmak gerekmektedir. Çünkü dostlar birbirlerinin çok önemli ve zor anlarında yardımına ihtiyaç duyabilirler. Kişi makam, mevki, itibar, zenginlik vb. sebeple daha üst seviyede olan bir kişinin haksızlık ve zulmüne maruz kalabilir. Böyle bir durumda dostun hiçbir şeyden kokup çekinmeden cesaretle dostunu savunması icap eder.

1.3.5. Hoşgörülü Olma, Merhamet ve Güzel Ahlak

Tolerans, kaynaşma, bütünleşme, müsamaha anlamlarına gelen hoşgörü, inanç ve düşüncede tarafların birbirine saygı duymasını, tahammül etmesini, kendi inanç ve düşüncesi dışındaki düşüncelere de yer ayırmasını ifade etmektedir.

Hoşgörü, kavga ve çatışmalardan uzak, farklı inanca düşünceye sahip olan kimselerin uyum içinde yaşayabileceği bir dünyanın kapılarını açar. Bu nedenle hoşgörü insanlar arasındaki ilişkileri iyileştirmeyi sağlayan temel ahlaki öğelerden kabul edilmiştir. Hoşgörü, yumuşaklık, sevecenlik ve iyilikle muamele ve mukabele etmeyi gerektirir.¹⁷⁰ Hoşgörü hayatta karşılaştığımız zorluklar karşısında bize dayanma gücü veren önemli bir değerdir. Bununla birlikte hoşgörü hem toplumsal hem de bireysel yaşamda sevgi, saygı, nezaket gibi erdemleri huzuru kazandıran ahlaki bir

---

¹⁶⁸ Mustafa Çağrııcı, “Şecâât”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, TDV Yay., İstanbul, 38, (2010): 402-403.

¹⁶⁹ Azize Kaçıran Erişmiş, *Klasik İslam Ahlâk Kaynaklarında Dostluk*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri (İslam Felsefesi) Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Ankara, (2011): 64.

¹⁷⁰ Kemal Eraslan, “Ahmed-İ Yesevî'nin Hikmetlerinde Hoşgörü”, *Erdem Dergisi*, 8/24, (1996): 177-178.

özelliştir. Hoşgörü sahibi, karşısındakini olduğu gibi kabul eder, affedici olur, kin ve düşmanlık beslemez. Karşısındakine karşı anlayışlı olur, insanları karşılıksız sever, onlara saygı duyar ve değer verir, önyargı ile yaklaşmaz.

Toplumdaki farklılıkları kabul etmeyi kolaylaştırdığı, önyargıları ortadan kaldırdığı, toplumsal barışı sağlayarak eşitlik fikrini yerleştirdiği için hoşgörü yaşamın vazgeçilmezidir. Ancak, çağdaşlaşma ve gelenekler sebebiyle bireysel ve toplumsal huzuru bozan yanlış davranışlara karşı hoşgörü gösterilmemelidir. Bu da hoşgörünün belli bir çerçevesi olduğunu göstermektedir. Bu tarz davranışlara hoşgörü göstermek yanlışın o toplumda köklemesini sağlar ve hoşgörü amacından uzaklaştır.¹⁷¹ Bu nedenle kişinin hak ve özgürlüklerini ihlal eden eylemlere, ülkenin tehdit altında olduğu durumlara, sosyal iç huzur ve refahı bozacak eylemlere karşı hoşgörü toplumsal kargaşaya neden olur.¹⁷² Hoşgörü ile fertler ve toplumlar birbirlerine karşı saygılı, anlayışlı güven duyan bir iklimde yaşayacağından fertler ve toplumlar arasında barış, huzur ve samimiyet hâkim olur. Böyle bir çevrede güvensizlik, korku ve endişe en az düzeyde hissedilirken, kavga, çatışma ve düşüncelerini baskıyla kabul ettirme asgari düzeyde yaşanacaktır.¹⁷³

İlişkilerin sürdürülmesinde toplum içinde olduğu gibi ailede, akrabalar arası sosyal bağlarda, komşuluk ilişkilerinde ve dostluk bağlarında hoş görünün önemi yadsınamaz. Dost edinirken onlarda arayacağımız bir özellik de hoşgördür. Düşüncelerimize, kişilik ve karakterimize saygı duymayan, benliğimizi kabul etmeyen kişilerle dostluk yapmamalıyız. Çünkü kimlik ve kişiliğimize, düşünce ve inançlarımıza saygı duymayan inşalarla yapacağımız dostluklar uzun süre devam etmeyecektir. Bir müddet sonra bu kişiler tarafından hor görüldüğümüzü anlayarak onlarla ilişkilerimizi sona erdirmek zorunda kalacağız. Ancak ı düşünce ve inançlara karşılıklı hoşgörü gösterdiğimiziz, kimlik, kişilik ve benliklerimize saygı duyduğumuz insanlar yapacağımız dostluklar hem daha sağlıklı hem de daha uzun süreli olacaktır.

---

¹⁷¹ Ali Rıza Erdem, “Yönetimde Hoşgörü”, *Psiko-Sosyal Yönleriyle Yönetim*, Ed. Hasan Basri Memduhoğlu, Kürşat Yılmaz, Pegem Akademi, 2021, 68-69.

¹⁷² Hatice Türe, Arife Figen Ersoy, “Sosyal Bilgiler Öğretmenlerinin Hoşgörü Algısı”, *Sosyal Bilgiler Eğitimi Araştırmaları Dergisi*, 5/2, (2014): 34.

¹⁷³ Oluş Arık, “Açılış Konuşması”, *Hoşgörü ve Eğitim Toplantısı (5 Mayıs 1995)*, *Unesco Türkiye Milli Komisyonu Ve Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Ortak Yayın No:2*, Yayına Haz. İnalet Pehlivan, Ankara, 1995:15-16.

Başkalarının acısına tanıklık yaparken ortaya çıkan yardımlaşma duygusu olan merhamet, başka insanların sıkıntı ve dertleri ile ilgilenme, onların durumuna acıyarak şefkatte bulunma, acılarını içten paylaşma demektir. Merhamet sıkıntılı ve zor durumlarda kişinin hem kendisine hem de çevresine karşı farkındalığının olması, bu sıkıntıyı sona erdirmeye gayreti, iyilik yapma ve yardımda bulunma halidir.¹⁷⁴ Kişideki merhamet duygusu ileri sosyal ilişkileri ve mutluluğu sağlayan olumlu bir erdemdir. Aynı zamanda merhamet duygusunun bir takım olumsuz durumlara -kaygı, korku, öfke vb.- karşı bir koruyucu yönü de vardır. Bu yönü ile kişiler arası ilişkilerde etkili ve faydalı yönleri olan bir duygu durumudur.¹⁷⁵ İnsan olmanın en temel niteliklerinden olan merhamet, biyolojik yapımızda var olan duyarlılık, duygudaşlık (empati), sempati ve yargılayıcı olmaktan kaçınma gibi boyutları içermektedir. Aynı zamanda merhamet rahatlatıcı ve tedavi edici etkisiyle toplumsal ve bireysel huzurun da önemli bir bileşimidir. Çünkü doğu inanisinde merhametlilik zihin ve beden üzerinde iyileştirici bir role sahiptir. Merhamet, karşımızdakini bir insan olarak kabul edip anlamayı ve anlaşılmayı sağlar, karşılık beklemezsiniz iyilik yapmayı ve diğer insanlara maddi ve manevi olarak desteklemeyi amaçlar. Merhametli olma birey üzerinde olumlu ve yapıcı bir etki bırakarak iyiliğe sevk eder.¹⁷⁶ Bu nedenlerle merhamet herkes için olduğu kadar dostlarımız için de önemlidir. Zor durumlarımızda, yardıma ve desteğe ihtiyacımız olduğunda bizi anlayacak ve içindeki merhamet duygusunun harekete geçirerek bize canı gönülden ve herhangi bir karşılık beklemeden elini uzatacak merhametli dostlarımızın olması gerekir.

Ahlak ise, davranış, iyi eylemde bulunma, tutum gibi anlamlara gelmektedir ve Arapça “hulk” kökünden türemiş bir sözcüktür. “Hulk” fitrat, doğa, kişinin düşünsel içyapısı, ahlak da belirli bir yolu, yöntemi benimsemek demektir.¹⁷⁷ Ahlak, toplum içinde yaşayan fertlerin kabul ettikleri ve tabi oldukları davranış ve hareket tarzları, kaideler, kişiye ya da topluma ait iyi nitelikler, güzel alışkanlıklar gibi anlamlarda da

---

¹⁷⁴ Eşref Nas, “Merhamet Konusunda Yapılmış Araştırmaların İncelenmesi (Derleme Makalesi) “, *Academic Platform Journal of Education and Change*, 5(1), Haziran-2022, 76-77.

¹⁷⁵ Eşref Nas, Ramazan Sak, “Merhamet ve Merhamet Odaklı Terapi”, *Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 18(1), (Mart 2020): 64.

¹⁷⁶ Eşref Nas, Ferhat Kardeş, “Merhamet Eğitimi ve Eğitimde Merhamet”, *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 11 (1), (2022): 319-324.

¹⁷⁷ Eyüboğlu, *Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü*, 15.

kullanılmaktadır.¹⁷⁸ Kişinin kendisi ile varlıkla ve diğer insanlarla olan ilişkilerindeki davranışlarını yönlendiren değer yargıları olan ahlak, insanın karakter yapısını, davranışlarını ve davranışları düzenleyen kuralları ifade etmektedir.¹⁷⁹ Bireysel ve toplumsal hayatın bütün alanların içine alan bir kurum olan ahlak, bir değerler toplamı olarak bireysel ve toplumsal hayatın sürekliliği için önemlidir.

Güzel ahlak sahibi olmak, doğru sözlü, erdemli, vefalı, fedakâr, hoşgörülü merhametli, tevazu sahibi olma, sevgi ve saygı, güvenilir olma davranışlarının tamamını kapsayan bir özelliktir. Dostlarımızda arayacağımız bu güzel ahlak örnekleri bizim daha olgun ve daha iyi bir insan olmamıza vesile olacaktır. Çünkü güzel ahlaklı bir dost çevresine kendisinde olan güzel hasletleri, duyguları ve davranışları öğreterek o toplum ve çevrede temel insani değerleri güzelleştirecektir. Hâlbuki bu güzel ahlaki erdemlere sahip olmayan kişiler hem bireylerin hem de toplumun bozulması, sevgi ve saygının bulunmadığı, çıkar ve menfaate bağlı ilişkilere ve yozlaşmaya neden olacaktır. Bu bakımdan dostlarımızın güzel ahlaklı olması ve karşılıklı olarak güzel hasletlerin paylaşılması gerekir.

1.4. Dostluk Türleri

Aristoteles kişinin bir şeyi tercih etmesinde onun güzel, yararlı ve hoş giden olması kriterlerine göre tercih edileceğini belirtir. Buna göre kişinin bir şeyden uzak durmasını da gerektiren üç husus onların çirkin, zararlı ve acı veren olmalarıdır.¹⁸⁰ Ona göre kişide dostluğa neden olan şeyler de iyi, hoş ve yararlı olan şeylerdir. Belli bir iyi veya hazzın elde edilmesini sağlayan şey iyi ve hoş şeylerin arzu edilmesinde olduğu gibi yararlı da olmasıdır.¹⁸¹ Dostlukta tercih edilmeyi gerektiren iyi, hoş ve yararlı olan şeyler sevilen şeyler olduğundan dostluğun konusunu da bu sevilen şeyler oluşturur. Peki, o halde insan gerçek olan “iyi” mi yoksa kendisi için iyi olanı mı arzu etmektedir, ya da kendisi için hoş olanı mı gerçekten hoş olanı mı? İnsanın kendisi için iyi ya da hoş olanı tercih etmesi o şeyin kendisine iyi veya hoş görünüyorsa olmasından

---

¹⁷⁸ Parlatır, Gözaydın, Zülfikar, “Ahlak”, *Türkçe Sözlük*, 1:49.

¹⁷⁹ Recep Kılıç, “Ahlâkı Temellendirme Problemi”, *Felsefe Dünyası*, 8, (Temmuz 1993): 68-69.

¹⁸⁰ Aristoteles, *Nikomakhos'a Etik*, 102.

¹⁸¹ Aristoteles, *Nikomakhos'a Etik*, 387.

kaynaklanmaktadır. Erdemli insan için ise arzunun konusu gerçek olan iyidir.¹⁸² Ancak iyi bir kişinin asıl niteliği -sanki bir çeşit kural ve ölçü imiş gibi- her şeyde hakikati algılamasıdır. Gerçek bir iyilik olmayan haz, iyilik gibi görünmekle insanlar tarafından tercih edilmektedir.¹⁸³ O halde yalnız iyiliği murat etmek amacıyla tarafların birbirini sevmesi olan dostluk gerçek dostluk olarak nitelenmektedir, yani sırf yarar ve sırf haz elde etmek amacıyla kurulan bağlar dostluk olarak adlandırılmaz.¹⁸⁴ Oysa insanlar bir dosta sahip olup bu dostluğu paylaştıklarında karşılıklı olarak birbirlerinin iyiliğini isterler.¹⁸⁵ Ancak insanların karşılıklı olarak birbirlerinin iyiliğini istemeleri dostluğu başlatmak için yeterli değildir. Çünkü bu -dostumuz için iyilik istemek- zaten bizim için bir ödevdir. Bunun yanında -iyi, hoş ve yaralı olan şeylere göre de- karşılıklı olarak bu iyilik istemenin taraflarca biliniyor olması gerekir.¹⁸⁶ Bu da yalnızca iyi insanların bir özelliğidir. Başkalarının iyiliğini isteme ve bu iyilikte haz duyma karşılıklı olarak bu kişiler arasında sağlam bağlar kurulmasını ve karşılıklı sevgiyi meydana getirecektir.¹⁸⁷ Bu durum insanların bizzat iyi olmasından kaynaklanmaktadır, yoksa kötülüğü istememe ve ondan uzak durma çabasından değil.¹⁸⁸

Asıl (gerçek) dostluk, ancak ruhları birbirine eşit olan benzerler arasında meydana gelebilir. Bu bakımdan sadece iyi insanlar birbirleri ile dost olabilirler. Kötü insanlar birbirlerinden hoşlanmadıkları gibi sadece kendilerine yarar sağlamak için dost olmaya çalışırlar. İşte bu tür dostluk mükemmel olan ve erdeme dayanan dostluktur.¹⁸⁹ Dostluk türlerini açıklamadan önce dost seven midir, sevilen mi? Dostluk karşıtlar arasında mı olur, benzer arasında mı, dostluğun sebebi nedir? Ve iyinin dostu kimdir? Sorularına cevap araması Aristoteles'in dostluğun sınırlarını belirleme ve birçok türü ve alt türü olduğunu gösterme çabasıdır.

---

¹⁸² Aristoteles, *Nikomakhos'a Etik*, 386-387.

¹⁸³ Aristoteles, *Nikomakhos'a Etik*, 142-143.

¹⁸⁴ Aksu, "Râgıp el-İsfahânî'de Dostluk-Erdem İlişkisi", 9, 17-18.

¹⁸⁵ Aristoteles, *Nikomakhos'a Etik*, 389.

¹⁸⁶ Aristoteles, *Nikomakhos'a Etik*, 388.

¹⁸⁷ Alper, *İlkçağ Batı ve Ortaçağ İslam Felsefesinde Dostluk*, 33.

¹⁸⁸ Aksu, "Râgıp el-İsfahânî'de Dostluk-Erdem İlişkisi", 13.

¹⁸⁹ Aristoteles, *Nikomakhos'a Etik*, 392-393.

Görüldüğü gibi, dostluk kavramı kapsamlı bir dizi ortaklığı kapsayacak şekilde tarif edilir; doğasına ve amaçlarına bağlı olarak, belirli değerlerin, beklentilerin, karşılıklı yükümlülüklerin ve taahhütlerin sergilenmesiyle karakterize edilir. Dostluk şemsiyesi altına giren insan etkileşimi biçimleri ve paylaşılan deneyimler, bir kez ortaya çıktıktan sonra, insan yaşamında neyin değerli ve seçilmeye değer olduğunu anlamının farklı yollarını ortaya çıkaran güdülerle ortaya konulmaktadır.¹⁹⁰ Birçok olgu ve türe ait sayısız değerlendirmeler ve amaçlar söz konusu olduğu gibi, hatta dostluğun doğası veya mahiyeti hakkında çeşitli bakış açıları sunulup farklı yönlerden yorumlamalar yapıldığı gibi ya da bilginin çeşitli türlerinin olması gibi dostluğun da farklı türlerinin olması doğaldır ve gereklidir.¹⁹¹

1.4.1. Yarara / Faydaya Dayalı Dostluk

Bireylerin karşılıklı olarak kendileri için değerli sonuçlar elde etmeleri mümkündür. Bu nedenle, fayda arkadaşlıklarının birincil değeri, ilişkilerde her arkadaşın arzulanmış amaçları için - örneğin bir arkadaşınızın özellikle yararlı beceriler, nispeten daha fazla popülerlik veya fiziksel güç sahibi olması gibi- bir araç olarak hizmet etmesidir. Çünkü ilişki, eğer bu yararlıysa, birbirlerine fayda sağlama geçmişine dayanır. Faydaya dayalı arkadaşlıklar, şu ortak fikri yansıtır: Dostluğun amacı, dostlara fayda sağlamaktır. Bu bakış açısı ilişkilerin sosyal değişim ve karşılıklı bağımlılık teorilerinde yer almaktadır.¹⁹² Bu dostluk türü için Aristoteles, yaşlılar arasında, fayda sunulmaya dayalı olması nedeniyle meydana geldiğini savunur. Dahası, aynı zamanda, yaşamın en önemli noktasında olan gençler arasında da bu tarz dostluklar görülmektedir, çünkü gençlerin yaşam için temel özlemleri kazanç veya faydadır. Bu arkadaşlığın temelinde sevgi değil karşılıklı yarar elde etme vardır. Bu nedenle bu tür dostluklarda kişiler kendi özünden dolayı sevildiği için değil bir faydadan dolayı dostturlar. Sevginin nesnesi olmadıkları için tesadüfen dostluk kurulmaktadır, bazı

---

¹⁹⁰ Elena Irrera, “Other Selves in Action Similarity and Complementarity between Virtuous Persons in Aristotle’s Theory of Friendship”, *Maia: Rivista Di Letterature Classiche*, 69/1, (2017): 47.

¹⁹¹ Aristoteles, *Nikomakhos’a Etik*, 388-390.

¹⁹² Austen R. Anderson, Blaine J. Fowers, “An exploratory study of friendship characteristics and their relations with hedonic and eudaimonic well-being”, *Journal of Social and Personal Relationships*, 37/1, (2020): 261-262.

iyilikler sağladığı için sevilirler. Bu tür arkadaşlıklarda kişiler değişmeden kalmaz, bir kişi diğeri için hoş veya yararlı olmaktan çıktığında sevgi de bir an önce sona erer.¹⁹³

Aristoteles “yarardan dolayı sevmeyi”nin ilineksel olduğunu belirtir. Yaşlı, yetişkin ve bazı gençler ile yabancılarla yapılan dostlukların bu türden olduğunu ileri süren Aristoteles’e göre yaşlılar daha çok hazzı ya da hoş olanı değil yararlı olanı isterler.¹⁹⁴ Ona göre faydaya dayalı dostluk mükemmel dostluğa en uzak olan dostluktur. Bu dostlukta herkes karşısındakini dolaylı olarak sevmektedir. Diğer bir ifade ile kişi karşısındakini tam olarak sevmez, sadece kendi iyiliğini sever. Sokrates bu tür bir ilişkiyi dostluğun paradigması ve en derin köklerini en açık şekilde ortaya koyan ilişki olarak ele alırken, Aristoteles bunu ciddi şekilde kusurlu bir dostluk olarak ele alır. Sadece kazanç elde etmeye yönelik bu dostluklar, servet veya mal/eşyaya olan arzuya dayanmaktadır.¹⁹⁵

Aristoteles faydaya dayalı dostluğu adalete benzetir. Ona göre yarar üzerine kurulan dostluklar suçlanacak bir şeydir. Adaletin yazılmamış (doğal) ve yasaya bağlı şeklinde ayrıldığı gibi yarardan kaynaklanan dostlukların da etik ve yasaya bağlı şeklinde ikiye ayrılması gerektiğini ifade eder. Aristoteles’e göre yasaya bağlı yarardan kaynaklanan dostluk, sözleşmelere bağlıdır ve uzlaşımaldır. Uzlaşma ile bir şeye karşılık başka bir şey vermek şeklinde ya da herhangi bir ödev üzerine meydana gelir. Ona göre etik olan yararcı dostluk ise yasalara veya sözleşmelere bağlı değildir. Bu dostluk şeklinde eşitlik ya da daha fazlalık söz konusudur. Şöyle ki eğer biri bir başkasına bir şey verirse karşı taraftan ya onun dengini ya da daha fazlasını almayı bekler ve bu gerçekleşmeyince de suçlama meydana gelir.

1.4.2. Hazza Dayalı Dostluk

Dostlukları zevke dayananlar örneğin, esprili insanlar toplumundan, kendi içlerinde oldukları için değil, bizim için kabul edilebilir oldukları için zevk alırız. Bu nedenle, zevke dayalı bir dostlukta -yararlılığa dayalı dostlukta da olduğu gibi- insanlar dostlarını kendilerinden dolayı sevilen kişi olarak değil, kendi iyilikleri ya da kendi

---

¹⁹³ Aristoteles, *Nikomakhos’a Etik*, 388.

¹⁹⁴ Aristoteles, *Nikomakhos’a Etik*, 389-390.

¹⁹⁵ Lorraine Smith Pangle, *Aristotle and the Philosophy of Friendship*, Cambridge University Press, New York, 2003, 39-40.

zevkleri için severler ve bu nedenle bu dostluklar bir çıkara dayanır, çünkü dost olduğu gibi olduğu için değil, duruma göre bir fayda ya da zevk sağladığı için sevilir.¹⁹⁶ Eğer diğerinin sürekli arkadaşlığından alınan zevk, arkadaşlığın özüyse, eğer erdemin nadirliği ve insan zamanının ve enerjisinin sınırları en iyi insanların arkadaşlıklarını zorunlu olarak ayrıcalıklı kılıyorsa ve eğer arkadaşlığa duyduğumuz özlem gerçekten de en iyi tatmin ediciyse hazza dayalı dostluklar, faydaya dayalı dostluklardan çok daha merkezidir. Pek çok rastgele arkadaşlık tarafından değil, birkaç hatta bir yakın arkadaş tarafından kurulan gerçek arkadaşlık, münhasırlığı bakımından eros¹⁹⁷ ile önemli bir benzerlik taşır.¹⁹⁸ Bir duygu dönemi yaşadıkça, genç insanların yaşamlarında istikrar daha az görülür, bu nedenle bir günde meşgul olduklarında arkadaşlıklarını çok hızlı bir şekilde değiştirir ve bırakırlar. Ayrıca zevk için kurulan arkadaşlıklar, aksine, en iyi arkadaşlık biçimine çok daha yakındır. Aristoteles onların duygularıyla yaşayan ve arzuları hızla değişen gençlere özgü olduğunu söyler. Bu tür dostluklar, onları doğuran arzular gibi geçicidir, ancak sürdükçe sıcak ve içtendir ve dostlar birbirlerine değer verirler.¹⁹⁹ Bu dostluklarda, her iki taraf da aynı zevklere sahip olmanın yanı sıra aynı

---

¹⁹⁶ Subaşı, *Friendship In The Nicomachean Ethics*, 14.

¹⁹⁷ Yunan mitolojisinde Aşk Tanrısına verilen isimdir. Antik kaynaklarda Eros (Aşk); evrende varlıkları birleştiren, bir araya getiren, üremeyi ve neslin devamını sağlayan, kısacası tüm varlıklar için hayatı yaşanır kılan doğal bir güç olarak karşımıza çıkar. Zamanla eros, kişileştirilmiş bir “Aşk Tanrısı” olmaktan öte, daha çok yüceltirilen, iyiye, hakikate, güzele yönelik sevgi anlamı taşıyan bir kavram haline gelir. Güzel ile kurulan bütün ilişkilerde insanoğlunun Eros'a yaklaştığının, Eros'un yaratıcı bir güç olarak ele alınması gerektiğinin ve mutluluğa ulaşmanın yolunun Sevgiyle (Eros) barışık yaşamadan geçtiğini ifade eder. En geniş anlamıyla sevgi, hep iyi olanı ve bizi mutlu edeni arzulamaktır. Evrende gördüğümüz insan, hatta hayvan tarafından yaratılan tüm güzel ve faydalı nesnelere Eros'un sonucudur. İnsanı insan yapan tüm özellikler, hep güzele duyulan sevginin, özlem olan “Eros”, tutkulu ve ihtiras dolu bir sevgidir. Diğer sevgilerde var olan sınır ve yükümlülükler bu sevgide yoktur. Eros”, aşk ve arzu anlamında kullanılır. Grekçe’de “eraō”, tutkun olmaktır. “Erōtikos”, “aşka ilişkin veya aşkın yol açtığı şey, aşka müptela, düşkün, tutkun” demektir. “Eros”, bir güçtür ve her şeyi birleştirir. Hesiodos'ta, “eros” “kaos”tan ilk çıkanlar arasındadır ve her şeyi bir araya çeker. Zeus meydana getirmek istediğinde “eros” şekline dönüşür. Kadim kosmogonyalarda ortaya çıkan bir tür ilk hareket ettiricidir. Eros”, sınırsız olmayan bir aşkı sembolize eder. Francis E. Peters, *Antik Yunan Felsefesi Terimleri Sözlüğü*, çev: Hakkı Hünler, Paradigma Yayınları, İstanbul, 2004:161; Ahmet Cevizci, “Eros”, *Felsefe Ansiklopedisi*, Babil Yay., Ankara, 5, 2007: 648-652.

¹⁹⁸ Pangle, *Aristotle and the Philosophy of Friendship*, 42.

¹⁹⁹ Pangle, *Aristotle and the Philosophy of Friendship*, 40.

fayda ve hazza sahiptir²⁰⁰ ve zevk ya da haz dostlar tarafından elde edildiği sürece bu dostlukların birincil amacıdır.²⁰¹

Aristoteles, zevk arkadaşlıkları arasında erotik aşk takıntılarını da sayar. Aristoteles, eros'u her zamanki gibi aşağılamasına ve ölçülü, centilmen erdemi yüceltmesine uygun olarak, burada eros'u yalnızca tek bir harekete, dürtüye ve duyuların zevklerine dayalı olarak tasvir eder.²⁰² Aristoteles, erosun aşırılık gibi olduğunu söyler ve hayranlık, özlem, bağlılık ve sahiplenme gibi aşırı duyguları içerdiğini ileri sürer. Eros belki de kaçınılmaz olarak hem hayranlık hem de muhtaçlık gibi aşırı ve dolayısıyla irrasyonel duyguları içerir. Yoğun aşk ilişkilerinde, tüm rakiplerin varlığını katlanılmaz kılan, öteki karşısında derin bir incinebilirlik ve tamamlanmamışlık duygusu vardır. Gördüğümüz gibi, Aristoteles bu muhtaçlığı en iyi dostlukları kuran erdemli insanlara özgü bir özellik olarak görmez. Arkadaşlığın erosla ilişkisi sorusu, her birinin neden ve ne ölçüde ayrıcalıklı olduğu sorusuyla yakından bağlantılıdır.²⁰³ Daha da önemlisi, eros diğer kişiye yoğun bir bağlılık içerir ve birden fazla kişiye kusursuz bağlılık düşünülemez. En büyük aşk hikâyeleri, bu bağlılığın o kadar eksiksiz olduğu hikâyelerdir ki, Romeo ve Juliet'in yaptığı gibi, âşıklardan biri veya her ikisi de sevdikleri için ölür. Ona göre mükemmel arkadaşlık, tam gelişmiş erotik aşktan oldukça farklıdır.²⁰⁴

Haz ve fayda dostları söz konusu olduğunda, dostlarının onlara verdikleri (tasarlanmış) bir zevk ya da fayda, onları o tipte arkadaşlardan hoşlandırır. Dostluğun var olması için dostun her şekilde ya da her bağlamda hoş ya da faydalı olduğu düşünülmemelidir, ancak yalnızca bazıları için hoş ya da yararlı olabilir. Kişi biriyle arkadaş olabilir, çünkü o hoş bir içki arkadaşıdır, hatta diğer hoş uğraşlarda bir arkadaş olarak uygunsuzluğunu fark ederken bile. Belki de belli bir noktaya kadar, bir zevk-dostluk; dostların paylaşabileceği zevklerin çeşitliliği ve kapsamı arttıkça, kendi türünde daha eksiksiz ve mükemmeldir; ama bu, hepsi aynı temel tipe ait olan bir

---

²⁰⁰ Subaşı, *Friendship In The Nicomachean Ethics*, 14.

²⁰¹ John M. Cooper, "Aristotle on the Forms of Friendship". *The Review of Metaphysics*. 30/4, (1977): 624.

²⁰² Pangle, *Aristotle and the Philosophy of Friendship*, 41.

²⁰³ Pangle, *Aristotle and the Philosophy of Friendship*, 42-43.

²⁰⁴ Pangle, *Aristotle and the Philosophy of Friendship*, 43.

arkadaşlıklar sınıfı içindeki kapsam ve mükemmellik farkıdır.²⁰⁵ Bu tarz dostlukta biri diğèrinin iyiliğini, paylaşılan şeyin en iyi şekilde sağlandığı ölçüde ister, ancak bu iyi niyet asla diğèr kişinin iyiliği için gösterilmez. Zevk arkadaşlığı tutku güdümlü gibi görünmektedir, çünkü daha çok gençlerde görülür. Her ne kadar bu insan sınıfına ulaşmak kolay olsa da (ergenler ve gençler), bu tür bir bağ kurmanın ya da arkadaş edinmenin bir tür kolaylığı vardır, bu yüzden pek çok kişiye yayılabilir. Her iki tarafın da aynı türden zevk alması ve aynı zevke ulaşması hazzın karşılıklılık düzeyidir.²⁰⁶

Bu tür bir dostluk, hoş bir dostluk ya da bir zevk arkadaşlığıdır. Adından da anlaşılacağı gibi burada sevginin temeli ilişkiden alınan zevktir. Bir kişi, arkadaşını öncelikle kendisi için bir zevk veya eğlence kaynağı olarak görmeye yönlendirilir. Aynı spora ilgi duyabilir, aynı müziği dinleyebilir, aynı filmleri izleyebilir. Her iki arkadaş da birbirini gerçekten önemsiyor olabilir, ancak aralarındaki birincil bağlantı zevk veya birlikte yaşadıkları güzel zamanlarla sınırlıdır.

Bu dostluklarda insanlar birbirlerini değil, rastlantısal özelliklerini yani kendilerine zevk veren şeyleri severler. Benzer şekilde, faydalı dostluklar için de elde ettikleri faydadan dolayı dost olanlar, avantajın sona ermesiyle aynı anda böyle olmaktan çıkarlar; çünkü onlar birbirlerinin dostu değil, kendilerine yarar/ haz sağlayan kişilerdir. Bu, zevk ve fayda dostluklarında her tarafın yalnızca kendi iyiliği ile ilgilendiğini ve birbirleri için endişe duyamayacakları anlamına gelir.²⁰⁷ Bu iki tür dostluk gerçek dostluğa biraz benzerlik gösterebilir de, gerçek dostluk için gerekli temel özelliklerden yoksundurlar. Bu nedenle, kötü insanların zevk ve yararlılık temelinde arkadaş olmaları imkânsızdır. Ancak sadece iyi insanlar ne olduklarına dayanarak arkadaş olabilirler, çünkü yalnızca onlar birbirlerinde neşe bulabilirler.

1.4.3. Erdeme Dayalı Dostluk

Mutluluk, erdem hayatı ve dostluğun ayrılmaz bir şekilde birbiriyle ilişkilidir. Erdemin yaşamını anlamadan arzulamamız gereken mutluluğu anlayamayız, ancak erdem yaşamı, göreceğimiz gibi, sonunda bir dostluk hesabı gerektirir. Dahası,

---

²⁰⁵ Cooper, "Aristotle on the Forms of Friendship". 627.

²⁰⁶ https://www.academia.edu/8989537/Aristotle_on_Friendship, Onyenuru Okechukwu P., *Aristotle on Friendship*, 2-3.

²⁰⁷ Cooper, "Aristotle on the Forms of Friendship". 625.

arkadaşlığın, sahip olmaya değer herhangi bir mutluluğu aydınlatmak için gerekli olduğu ortaya çıkıyor. Erdem ve mutluluk dolu bir hayatı anlamak ve daha da önemlisi yaşamak, talep edildiği kadar ilginç bir yolculuğa çıkmaya da istekli olmamızı gerektirir. Böyle olması, dostluğun sadece yolculuğun doğasını anlamak için değil, aynı zamanda bizi yolda sürdürmek için de gerekli olduğu anlamına gelir.²⁰⁸

Aristoteles, mükemmel dostluk biçiminin, her iki tarafın da dostunun iyiliğini sadece iyilik için dilediği iyi ve erdemli insanlar arasında olduğunu belirtir. Birbirlerini kendileri için seviyorlar. Bu tesadüfen olmuş bir şey değil, onları bir araya getiren erdemdir. Bu onların çıkış noktasıdır. Paylaştıkları ve bir araya geldikleri erdem ve iyilik nedeniyle, aynı zamanda istikrarlı ve kalıcıdır. Erdem, zevk ve yararlılıktan farklı olarak kalıcı bir niteliktir, erdeme dayalı dostluk da en kalıcı olanıdır. Bu noktada, Aristoteles'in argümanını temellendirmek için mantıksal akıl yürütmesini nasıl kullandığını görebiliriz. Burada belirtilmesi gereken, Aristoteles'in argümanlarının ve yaklaşımının öngörülü tutumla mantıksal analojiye dayandığıdır. Erdeme dayalı dostluk, diğer nitelikleri de içerir. İyi olan, bu tür arkadaşlar için de yararlı ve hoştur. Ancak, bu tür insanlar çok değildir. Bu yüzden böyle bir dostluğu nadiren görebiliriz.

... Dostluğun mükemmel biçimi, iyiler ile erdem bakımından birbirine benzeyenler arasındaki dostluktur. Çünkü bu dostlar iyilikleri bakımından birbirlerinin iyiliklerini dilerler ve kendi içlerinde de iyidirler; ama dostlarının iyiliğini dostlarının iyiliği için dileyenler, birbirlerini tesadüfen değil, kendileri için sevdikleri için tam anlamıyla dost olanlardır. Dolayısıyla bunların dostlukları iyi olmaya devam ettikleri sürece devam eder ve erdem kalıcı bir niteliktir. Ve her biri arkadaşına göre ve kesinlikle iyidir, çünkü iyiler hem kesinlikle iyidir hem de birbirleri için kârlıdır. Ve her biri her iki yönden de hoştur, çünkü iyi insanlar hem kesinlikle hem de birbirlerine karşı hoşurlar; çünkü herkes kendi eylemlerinden ve dolayısıyla kendi eylemlerine benzeyen eylemlerden hoşnutur ve tüm iyi insanların eylemleri aynı ya da benzerdir. Böyle bir dostluk doğal olarak kalıcıdır, çünkü dostların yapması gereken tüm nitelikleri kendi içinde birleştirir...²⁰⁹

Başkalarının iyiliğini aramak aslında insanın kendini sevmesinin bir yansımasıdır. Ancak bu sadece bir egoizm değildir, başkalarını sevmek için temel zemin olarak sayılabilir. Kendini sevmek ve başkalarını sevmek arasında bir etkileşim ve karşılıklı bağımlılık vardır. Böylece, Aristoteles kendini seven ve geçmişin keyifli anılarına sahip olan insanın başkalarını sevebileceğini savunur. Bu anlamda, dostça

---

²⁰⁸ Stanley Hauerwas, "Companions on the Way: The Necessity of Friendship", *The Asbury Theological Journal*, 45/1, (1990): 35.

²⁰⁹ Aristoteles, *Nikomakhos'a Etik*, 390.

ilişki içinde olan kişi kendisinin farkındadır. Kendini sevdiğini bilir; haz ve hüznlerinin farkındadır. Ayrıca bize dost olan karşımızdaki için de aynı erdemler söz konusudur ve bu karşılıklılık benliğin aynasını yansıtır. O zaman arkadaşlık öteki-benliğin aynası olarak yorumlanabilir. Aşağılık insanlar bu kadar sevimli niteliklere sahip olmadıkları için, kendileri için böyle duygulara ve sevgiye sahip değildirler. Kötülükten uzak dururken erdemli olmaya çalışmak, bir insanın başkalarıyla olduğu kadar kendisiyle de dost olmasının en iyi yoludur.

Mükemmel ya da gerçek dostluk, mükemmellik ya da erdem gibi olan iyi insanlar arasındadır. Çünkü bu dostlar birbirlerinin iyiliğini aynı şekilde dilerler çünkü onlar iyi insanlardır ve kendi başlarına iyidirler yani, iyilikleri tesadüfi değil, içsel bir şeydir.²¹⁰ Sadece bu tür bir arkadaşlık böyle doğru bir şekilde adlandırılabilir, çünkü arkadaşlık tesadüfi düşüncelere dayanmaz ve bu nedenle kalıcıdır. Erdemli görünen eylemlerin ancak sağlam ve değişmez bir karaktere sahip birinin hayatına katkıda buldukları gibi, dostluk da ancak hayatı iyi ya da kötü talihle değişikliğe tabi olmayanlar için mümkündür. Sadece bu tür insanlar niteliksiz dostluk yeteneğine sahiptirler, çünkü bu tür bir dostlukta ortaklar birbirlerine benzerler ve sevgiye layık diğer nesnelere -niteliksiz iyilik ve niteliksiz hoşluk- da onda bulunur ve bunlar sevginin en yüksek nesnelere dir.²¹¹

Mükemmel dostluk gerçekten mümkün müdür? Eğer gerçek dostluğun bir olasılık olmadığı ileri sürülürse, Aristoteles'in ahlaki yaşam hakkındaki tüm anlatımı idealist bir soyutlama olma riski taşır. Dahası, bu konuya değinerek, Aristoteles'in erdem yaşamına ilişkin anlatımının bir yolculuk duygusunu çağrıştırdığı görülmektedir. Aristoteles kesinlikle hiçbir zaman gerçek dostluğun imkânsız olduğunu ima etmiyor gibi görünüyor, ancak çok sayıda erdemli dostluk olduğu da düşünmüyor. Bu durum sadece erdemli insanlar olarak sınırlılıklarımızdan değil, aynı zamanda dostluğun karakterinden de kaynaklanmaktadır.²¹² Birçok insanla arkadaş olmak, mükemmel arkadaşlık anlamında, imkânsızdır, tıpkı aynı anda birçok kişiye âşık olmanın imkânsız olması gibi. Çünkü aşk bir aşırılık gibidir ve bir aşırılık benzersiz olma eğilimindedir. Bir adamın aynı anda birçok insanı çok hoş bulması

---

²¹⁰ Aristoteles, *Nikomakhos'a Etik*, 390-391.

²¹¹ Aristoteles, *Nikomakhos'a Etik*, 390-392.

²¹² Hauerwas, "The Necessity of Friendship", 38.

kolay olmaz, belki de iyi olan birçok insanın olması da kolayca gerçekleşmez. Ayrıca, kişi diğer kişi hakkında biraz deneyime sahip olmalı ve ona aşına olmaya başlamış olmalıdır. Bu ise hepsinden daha zor olan şeydir. Ancak, birçok insanı fayda ve hoşnutluk temelinde memnun etmek mümkündür, çünkü birçoğu bu niteliklere sahiptir ve sunmaları gereken hizmetler uzun zaman almaz.²¹³ Dolayısıyla dostluk erdeme ve dostlarımızın karakterine dayanıyorsa, birçok insanın dostu olmak mümkün değildir. Bunun yerine bu türden birkaç arkadaş bile bulursak memnun olmalıyız.²¹⁴

Aristoteles yasa koyucuların dostluğa adaletten daha fazla dikkat ettiklerini belirterek dostluğun devletleri bir arada tuttuğunu iddia etmektedir.²¹⁵ Bununla birlikte farklı anayasa biçimlerinin farklı arkadaşlık biçimlerini geliştirdiğini, böylece sapkın anayasa biçimlerinin gerçek dostluğu azalttığını veya saptırdığını gözlemler.²¹⁶ Dostluk ve adil olanın aynı nesnelere uğraşmayı ve aynı kişileri içerdiği görülmektedir. Çünkü her toplumda neyin adil olduğuna dair bir fikir var gibi görünüyor ve arkadaşlık da buna dâhil olmuş gibi görünüyor. Dostluk, insanların ortak bir şeyi paylaştıkları ölçüde mevcuttur, çünkü bu aynı zamanda adil olana dair bir görüşü paylaştıkları ölçüdür, çünkü dostluk topluluktan ibarettir.²¹⁷ Dostlar, ortak olarak paylaştıkları her şeyi fark eder. Bu bakımdan, gerçek dostluğun olasılığı konusu, erdemli olmamız için gerekli olan istikrar sorunundan farklı değildir. Aristoteles'in gerçek dostluğu birkaç ilişkiyle sınırlama kaygısının ardında, istikrarını güvence altına alabilecek bir dostluk temeli bulma çabası vardır. Bu yüzden dostluk, dostlar arasında eşitlik gerektirir. Böyle bir eşitlik, adalet meseleleriyle ilgili olanla aynı türden değildir, aksine erdemle kurulan eşitlik yani orantılı veya niceliksel eşitlik.²¹⁸ Dostluk, eşitlik ve benzerliktir ve özellikle erdem bakımından benzer olanların sevgi ve benzerliğini meydana getirir. Kendi içlerinde kararlı olduklarından birbirlerine karşı kararlıdır; kendilerinde de ilişkilerinde de herhangi bir değişme gözlenmez. Onur kırıcı herhangi bir hizmeti ne talep eder ne de ifa ederler. Aksine, bu hizmetleri

---

²¹³ Aristoteles, *Nikomakhos'a Etik*, 398.

²¹⁴ Aristoteles, *Nikomakhos'a Etik*, 469.

²¹⁵ Aristoteles, *Nikomakhos'a Etik*, 383.

²¹⁶ Aristoteles, *Nikomakhos'a Etik*, 410; 417.

²¹⁷ Aristoteles, *Nikomakhos'a Etik*, 407.

²¹⁸ Hauerwas, "The Necessity of Friendship", 39.

engelledikleri bile söylenebilir; çünkü iyi insanları karakterize eden şey ne kendilerinin yanlış gitmeleri ne de arkadaşlarının bunu yapmasına izin vermemeleridir. Öte yandan, kötü insanlar istikrar unsuruna sahip değildirler, çünkü kendilerine bile benzemezler.²¹⁹ Bu nedenle, popüler izlenimlerin aksine, Aristoteles insanların arkadaş olmak için statü, güç veya pozisyonda kesinlikle eşit olması gerektiğini varsaymaz. Kuşkusuz, köle ile özgür, erkek ile kadın, yurttaş ile yönetici arasındaki dostluğun zor olduğunu, ancak eşitlik erdem temelinde güvence altına alındığı için imkânsız olmadıklarını varsayar. Bu nedenle, bir anlamda, dostluk politik olan tarafından belirlenmez, ancak dostluk, erdemini yaşamını mümkün kılmak için iyi politikanın amacı olduğu ölçüde, politik olanı belirler.²²⁰

1.5. Niçin Bir Dosta İhtiyaç Duyarız?

Dosta olan ihtiyaç ve yaşamda önemli bir yerinin olmasının sebebi insanların sosyal bir varlık olarak toplu halde bir arada yaşama zorunluluğundan ileri gelmektedir. Zira bir arada yaşama zorunluluğu olan insanoğlu, bütün işlerini tek başına yapamaz, buna gücü yetmez. O halde insanlar yaşamlarını devam ettirebilmek ve işlerini hafifletmek ve yürütmek için birbirilerine ihtiyaç duyarlar. Bu da insanın çevresindeki diğer insanlarla iyi geçinmesini, güzellik ve iyilikle mukabelede bulunmasını, yardımsever olmasını kısaca onlarla dostluk bağlarını kurmasını gerektirir.

Yaşam, standart bir şekilde devam etmemektedir. Yaşamın içinde acılar, mutluluklar, sevinçler, çeşitli zorluklar her zaman vardır. Bu yönüyle yaşamı dört mevsime benzetebiliriz. Dolayısı ile hüznümüzü, sevinçlerimizi, mutlu günlerimizi, acılarımızı paylaşacağımız kendimizi açacağımız dostlara ihtiyaç vardır.²²¹ Çünkü bir kimseyi sevmek, yakın ilişkiler kurmak, arkadaş olmak, kendisini ona açmak, sırlarını paylaşıp kendini açmak, iyi ve kötü günlerinde yanında olma duygusu insan fitratında olan, yaratılışından itibaren kendisine verilmiş olan şeylerdir. Kişinin zor günlerinde kendisiyle birlikte olacak, teselli edecek, olumlu yönde yönlendirecek, kendisine

---

²¹⁹ Aristoteles, *Nikomakhos'a Etik*, 405- 406.

²²⁰ Hauerwas, "The Necessity of Friendship", 39.

²²¹ Abdullah Büyük, *Mutlu Bir Yuva İçin Aile Mektebi*, Ribat Yay. Konya: 2007, 314.

yardım edecek, iyi ve mutlu günlerinde de onun bu mutluluğunu paylaşacak dostlar aranmaktadır.²²²

Yanında iken rahat, huzurlu ve mutlu olduğu, kendisini sevdiği, ona saygı duyduğu, değer verdiği kimse o kişinin dostudur ve dostlar kişinin hayatında olması gereken adeta ailesi gibi olmuş onlar gibi yaşamına dâhil olmuş kimselerdir. Çünkü insan kendisiyle zıt karakterde olan kişilerle dostluk yapamaz, yakın ilişkiler kuramaz, onları sevmez. İnsan kendisine mizaç ve karakter itibari ile kendisine benzeyen kimselerle dost olur ve hayatındaki çeşitlilikleri kendisine benzeyen kişilerle paylaşmaktan mutlu olur.

Dostlukta önemli olan husus, menfaat ve çıkar ilişkilerinden uzak durarak, hile, aldatma vb. şeylerden dostluk kavramını korumak, kavramın önem ve değerini kaybettirecek her türlü yanıltan ve riyakârlıktan kaçınmaktır. Günümüzde ilişkiler ve dostluklar maalesef menfaat ve çikara yenilmiş durumdadır. Gerçekten samimi bir sevgi ve karşılıksız bir iyilik ve güzellikle kurulan dostlukların sayısı çok azdır. Bunda modern dünyanın getirdiği teknoloji çağının da önemli bir etkisi olduğu açıkça görülmektedir. Ancak şu da var ki menfaat ve çıkar ilişkileri ile örülmüş bir yakınlık uzun süreli olmayacaktır. Menfaatler çakıştığında aradaki yakınlık bitecek ve ilişkiler yok olacaktır.

Dostluk kurmak isteğe bağlı olan bir şey yani gönül işidir. Dolayısı dostlarımızı seçerken yapacağımız tercihlere dikkat etmeliyiz. Çünkü tercihlerimiz hayatımızı şekillendirecektir. Dostluk bireyin geleceğindeki kimlik ve kişiliğinin inşasında da oldukça önem arz eder. Bireyin sağlam bir kişiliğinin oluşmasında ailesi ve çevresinin rolü büyüktür.²²³ Bu nedenle birey önce anne babası ile daha sonra da çevresi ile olan ilişkilerini güçlendirmelidir. Ailesi ve iyi insanlarla kurulan yakın duygusal ve fiziksel ilişkiler insanın toplum içinde benlik, kişilik ve kimliğinde olumlu izler bırakacağından bu tür kişiler toplum içinde sevilip sayılır ve değer görür. Fakat bu fiziksel ve duygusal ilişkilerin kurulduğu kimseler, toplumun ihtiyaç ve beklentilerinden uzak, kötü huylu, çıkarıcı, ikiyüzlü, insanları aldatan ve kandıran, sözünde durmayan, yalancı kimseler olduğunda kişi geleceğinde bu özelliklerle vasıflanacağı gibi toplum tarafından da hoş

---

²²² İsmail Karagöz, *Ayet ve Hadislerin Işığında Sevgi ve Dostluk*, DİB Yay. Ankara: (2006), 16.

²²³ Çelik, *Dostluk ve Eğitimi*, 41.

karşılanmayacak ve sevilmecektir. Hatta öyle ki ailesi tarafından da dışlanır hale gelecektir.

1.6. Dostluk, Erdem ve Ahlak İlişkisi

Değer, insanın yapıp ettiklerini belirleyen, eylemlerini yönlendiren ve yöneten temel ilkeler, değerli, bireye vasıf kazandıran, niteliklerini koruyan, kutsal sayılan doğruluk, cesaret, adalet, cömertlik gibi şeylerin tamamıdır. Bu değerler genellikle birbiriyle ilgilidir ve iç içe geçmiş bir durumdadır.²²⁴ Değer ve erdem birbirinin yerine kullanılmakla birlikte, bu iki kavram birbirlerinden farklıdır. Erdem ise değerleri gerçekleştiren şeylerdir, örneğin “İnsan için en iyi şey nedir?” sorusunu sorduğumuzda, “mutluluk” cevabı bir değerdir, ancak insanı mutluluğa götüren eylemler ise birer erdemdir.²²⁵

Terimsel olarak erdem, bilgelik, ölçülülük, doğruluk ve yiğitlik; kişinin iradî olarak iyiye yönelmesi, yararlı ve doğru fiillerde bulunma arzusu, bireyin ruhsal ve manevi yetkinliği demektir. Ayrıca erdem bir şeyde ne ölçüde ihtiyaç varsa onunla yetinmek, elinde olana rıza göstermek ve hoşlanılan bir şeyde acıya dönüşmeyecek derecede onunla yetinmektir.²²⁶ İnsanın özünde var olan ve bir kazanım olarak ortaya çıkan iyi karakter özellikleri²²⁷ olan erdem, bedensel ve nefsi ihtiyaçları dengeli bir şekilde açığa çıkararak bir doyumla kişide ortaya çıkmaktadır.²²⁸ Bu bakımdan insan kendisini yetkinliğe ulaştıracak erdemleri bilmeli ve nefsinin ve ruhunun bu erdemlerle süslemelidir, insanın aynı zamanda erdemsiz olarak nitelenen şeyleri de bilmesi gerekir. Bu durumda erdemsizlikleri bilen bir insan ruhunu ve nefsinin bu

---

²²⁴ Enver Uysal, “Değerler Üzerine Bazı Düşünceler ve Bir Erdem Tasnifi Denemesi: İnsanî Erdemler–İslâmî Erdemler”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 12/1, (2003): 53-54.

²²⁵ Ali Osman Gündoğan, “Değer Sorunu ve Erdem”, (2013):5. <https://docplayer.biz.tr/218790-Deger-sorunu-ve-erdem-ali-osman-gundogan.html> (Erişim T. 16.04.2023).

²²⁶ Ramazan Turan, “İbn Miskeveyh’de Erdem Kavramı ve Temel Erdemler”, *Namık Kemal Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1/2, (2015): 9-11.

²²⁷ Mustafa Yıldız, “İbn Miskeveyh’in Erdem Öğretisi”, *Erdem Üzerine Tartışmalar*, Ed. Abrim Gürgen, 1. Baskı, Ofset Baskı, İstanbul :2020, 312.

²²⁸ Mustafa Said Kurşunoğlu, “İbn Miskeveyh’in Erdeme ve Yasaya Dayalı Siyaset Felsefesi”, *Social Sciences Studies Journal (SSSJJournal)*, 4/20, (2018): 2697.

erdemliliklerden arındırarak kendini koruyabilecektir.²²⁹ Ayrıca insandaki erdemleri tamamlayan ve kişiye erdeme ulaşmada kolaylıklar sağlayan bir takım karakter özellikleri de vardır. Söz gelimi, kişideki liderlik ve doğruluk güçleri adalet erdemini ortaya çıkarmaktadır.²³⁰

Ahlak psikolojik bir yetenektir ki zorlanmadan yapabileceğimiz şeyler ve güzel olan davranışlardır. Eğitim ve öğretim yoluyla insan değişikliğe uğrayabilecek bir fitratta yaratıldığından²³¹ gerekli olan güzel bir eğitim ve terbiye ile ahlaki kemale erişebilir. Ahlakın kaynağı üstün ilkeler (prensipler) değildir. Ahlaklı olma insanın kendi mahiyetinden (öz) kaynaklanmaktadır, bu mahiyet de ruhtan ibarettir.²³² Yani ahlak insanla ilişkili bir konudur ve insanın maddi ve manevi yapısını ele alır ve insanın kendisi ile diğer insanlarla münasebetlerinde davranışlarını iyileştirerek belli bir yetkinliğe sahip olmasında ahlak önemlidir.²³³ Dostluk ise bir yönden ahlaki fâili erdeme ulaştırır, bir yönden de erdemi aşmasına neden olan insani bir ilişki türüdür.²³⁴ Ahlaki açıdan dostluğun gerekli olması zevke veya faydaya değil, erdem ve iyiliğe dayalı olmasından ileri gelmektedir. Mutluğa ulaşmak için erdeme erdemli bir dostluk vazgeçilmezdir. İnsanda bulunan ahlak başka erdemleri ortaya çıkaran ahlaki bir çevrenin temelini meydana getirmektedir. Bu da dostluk ve adalet ilişkisinin birbiri ile yakın bağını göstermektedir.²³⁵

Açıklamalardan da anlaşılacağı üzere dostluk hem erdem hem de ahlakla yakın ilişkilidir. İnsanı nihai hedefi olan mutluluğa ulaştıracak erdemler, insanın ahlaki olgunluğa ulaşmasının yollarıdır. Yani insan, içinde doğuştan itibaren bulunan ahlaki

---

²²⁹ Mustakim Arıcı, “Erdemlerin Tasavvuru ve Tanımı: Taşkoprızade'nin Erdem Şemaları”, *Dîvân Disiplinler arası Çalışmalar Dergisi*, 20/38, (2015/1): 9.

²³⁰ Sümeyye Kamacı, *Taşköprizâde Ahmet Efendi'nin Ahlak Düşüncesindeki Erdem ve Karakter Güçleri*, Bartın Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Felsefe Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Bartın, 2022, 9.

²³¹ Zeynel Abidin Durmuş, “İbn Miskevyh ve Tehzibu'l Ahlak Adlı Eserinin Ahlak Felsefesi Açısından İncelenmesi”, *İçtimaiyat Sosyal Bilimler Dergisi*, 5/1, (2021) 145.

²³² Cavit Sunar, *İbn Miskeveyh ve Yunan'da İslâm'da Ahlâk Görüşleri*, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, 1980: 60.

²³³ Cahid Şenel, “İbn Miskeveyh: Yeni Eflâtuncu Metafizik ve Ahlâk”, *İslâm Felsefesi Tarih ve Problemler*, Ed. M. Cüneyt Kaya, TDV Yay. Ankara: 2013, 237.

²³⁴ Aksu, “Dostluk-Erdem İlişkisi”, 12.

²³⁵ Aristoteles, *Nikomakhos'a Etik*, 416.

meziyetler, güzel bir eğitim ve terbiye ile yüksek bir ahlaki yetkinliğe dolayısı ile yüce bir değere ulaşır. Bu ulvi hedefe ulaşması insanın öğrendiği erdem özelliklerini hayatında gerçekleştirmesi ile mümkündür. Üstün bir ahlak ve erdemli bir birey ise çevresine yararlı, iyiliksever, sevgi ve saygı duyulan bir kişi haline gelir. Bu kişilerin dostluğu çevresini de etkileyeceğinden ahlaklı ve erdemli bireylerin yaşadığı çevrede güzellikler, iyilikler, mutluluklar artarken, kötülükler ve ahlaksızlıklar azalır. Huzurlu ve mutlu bir toplum ancak yüce ahlaki değerlere ve erdemlere sahip olan bireyler vasıtası ile mümkündür.

1.7. Dostluk, Sevgi ve Bilgi Arasındaki İlişki

Toplum içerisindeki düzenin, birlik ve beraberliğin sağlanması için sevgi zorunludur. Sevgisiz bir toplum uzun süre ayakta kalamaz. İnsanlar birbirlerine karşı besledikleri sevgi sayesinde birbirlerine tutunurlar, zira sevgi yardımlaşma ve bütünleşmeyi sağlar. Devletlerin varlıklarını devam ettirmeleri için de sevgi gereklidir, devleti yönetenler halk arasında bu sevgiyi hâkim kılmaya çabalarlar.²³⁶ İç dünyamızda önemli olan farklılıklar içinde olarak ahenk, denge, barış ve sevgi olduğu gibi toplumsal çevrede de barış içinde farklılıklarla, karşılıklı sevgi ile yaşamaktır.²³⁷ Dolayısı ile dost kazanmak zor bir iştir, çünkü dostluk zaman içinde kök salmış ve yeşermiş asırlık çınarlar gibidir. Bu nedenle de dostluk oldukça değerlidir²³⁸ zira o sevginin özel bir türüdür, dostluk sevmekten ibrettir ve bir nevi bir ortaklıktır.²³⁹

Adalet ve vicdanla etkileşim kurarak kendini dış çevreye açan sevgi erdemlere kaynaklık eder ve kalıcılığını sürdürmeye çalışır. Sevgi ve mutluluk dışa dönük olmadığına geçici bir hal alır ve sıradanlaşır.²⁴⁰ Bununla birlikte bütün sosyal birlikteliklerin kaynağında sevgi vardır. Bu yüzden sevginin hâkim olduğu yerde

---

²³⁶ Aristoteles, *Nikomakhos'a Etik*, 383-384; Yılmaz, *Meta Etik Bir Yaklaşım*, 147.

²³⁷ Cafer Sadık Yaran, *Ahlâk ve Etik*, Rağbet Yayınları, İstanbul: 2009, 302.

²³⁸ Sabahat Söylemez, *Ergenlik Hakkında "Bu çocuk Ne Zaman Büyüdü?"*, Morpa Kültür Yay., İstanbul: 2003, 150.

²³⁹ Aristoteles, *Nikomakhos'a Etik*, 405,407-408,410.

²⁴⁰ Şaban Ali Düzgün. "Sevginin İstismarı ve Sevgide Aşırılık (Kültler)". *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 52/1. 2011: 20.

kanunlara çok iş düşmez, yani sevgi ve dostluğun olduğu yerde adalet kendiliğinden ortaya çıkar. Böyle bir sevgi gücünü fitrattan ve erdemle ulaşılan bilgiden alır.²⁴¹

Toplum içerisinde yaşayan insanın mutluluğa ulaşması için ahlaki erdemlerle bezenmiş bir çevreye ihtiyaç vardır. Çünkü insanı mutluluğa götürecek erdemlerin elde edilmesi toplu halde yaşamaya yani başka insanların varlığına bağlıdır. Şayet insan erdemli bir toplum içerisinde yaşarsa yetkinleşecek ve erdem sahibi bir kişilik olacaktır. Böylece mutluluğu elde etmesi çok daha kolay olacaktır. Zira dostluk bireysel ahlakın toplumsal çevrede yerleşmesini ve gelişmesini sağlayan bir bağ olduğundan üstün bir ahlak olanağını ortaya çıkaracaktır. Bu da insanların hiçbir çıkar ve menfaat gözetmeden birbirilerini sevmesi ile mümkündür.²⁴² Anlaşılacağı üzere dostluk ve sevginin bir arada bulunması hem bireysel hem de sosyal ve toplumsal olarak önemlidir.

Dostluk, sadece aşk ile aşk ahlakını elde edenler arasında kurulabilir, dostluk birlik ve kemâle âşık olmaktır. Benlik davasından vazgeçip kendini insanlık için adamaktır.²⁴³ Dostluk, sevgi ve saygının kaynaşması ile iki kişinin gönüllerinin birbirine bağlılığından oluşan bir durumdur. Aile sevgisi, çocuk sevgisi gibi sevgiler kazanılan, bir derece de bozulması mümkün olmayan dostluklar iken, vefa duygusu ile samimi olarak birbirine bağlanan dostlukta başka bir güzellik bir ciddiyet bulunmaktadır. Zira dostluk olmasaydı herkes kendi halinde tek başına yaşaması, kimseyle konuşmaması gerekirdi. Ancak fitrat gereği sohbet ve muhabbete yatkın olarak dünyaya gelmiştir. Cihandaki lezzet, dostlarla sohbet etmek, bir arada bulunmaktan ibaret olup, bundan daha üstün bir hoşnutluk yoktur.²⁴⁴

İnsanın neyin iyi veya kötü olduğunu bilmesi ahlaki eylemin bilgisel boyutunu meydana getirmektedir. İnsan bilmeden herhangi bir eyleme yönelemez. Bir şeyi iyi görüyorsak o eylemi yerine getirir, kötü görüyorsak o eylemden uzaklaşırız. Doğru bilgi doğru eylemin yapılmasını ortaya çıkarır. Şayet böyle bir eylem meydana geldi ise bu herhangi bir ahlaki değeri olmayan bilinç dışı yapılmış bir eylem sayılır. Buna

---

²⁴¹ Lokman Çilingir, "Platon'dan Tusi'ye Sevgi Siyaseti", *Temaşa*, 8, (Ocak 2018): 85-86.

²⁴² Türkeri, "Dostluk'un Önemi", 100-101

²⁴³ Hilmi Ziya Ülken, *Aşk Ahlâkı*, Demirbaş Yay., Ankara, 1971: 196.

²⁴⁴ Ahmet Rifat, *Ahlâk-ı Nazarî ve Teracim-i Ahvali Hükema*, İstanbul: 1312, 59.

göre iyinin ne olduğuna dair bilgi ahlaki davranışın ön şartıdır.²⁴⁵ Ancak bununla birlikte sevginin olmadığı bir yerde akıl ve bilginin faydası da olmaz.²⁴⁶ Dostluğa erişebilmenin yani dost olabilmenin ilk kuralı “yaşama/hayat” ve “düşünme” yetisine sahip bir varlıktır. Yani öncelikle düşünebilen ve yaşayan bir özne tarafından ancak dostluğa erişmek mümkündür²⁴⁷ ve dostluk zamanın bilincinde olan özneye tabi kılındığından hayvanlar arasında dostluk oluşmaz. Bahsedildiği şekilde bir bilinçten yoksun olan iki hayvanın dost olması mümkün değildir. Bu nedenle sadece ve sadece dostluk insanlar arasında oluşabilir.²⁴⁸

Dostlukta etik boyut bilgisel (epistemolojik) bir yapının varlığına işaret etmektedir. Dil ve işitme açısından çağrışıma bağlı bir nitelik olarak sayılan dost, dilin “bilme” ile “varlık içinde var olan” arasındaki ilgiyi kurarak “bilme”nin tam olarak kendisine karşılık gelir. Sevgi ise kişinin kendisini “bilme”nin kaynağına götürerek onu duyup anlamasını ve onu yanıtlamasını sağlar. Böylece dostluk bir etkinliğe dönüştürür.²⁴⁹ Dil ile sevgi arasındaki bu ilişki öznelerin karşılıklı konuşması, sözün varlığı içerisinde birisinin karşısındakini yanıtlaması haline dönüşür.²⁵⁰ Dostluğun sevmekten ziyade sevmek olması, adil olan şeye uygun bir seçim yapmak sevgiyi, ahlaki ve bilgi alanına nakleden davranış sevmeyi sevmeye tercih etmeyi zorunlu kılmaktadır. Zira sevmek bilmektir. Sevginin neliğini bilme zorunluluğu sevmeyi zorunlu kılar. Kişi ancak bu şekilde sevilmenin ne olduğunu bilebilir veya sevmeyi arzu eder.²⁵¹ İnsan sevmeyi ne olduğunu bilmezden de sevimli olabilir veya sevmeyi arzu edebilir, fakat mantıksal argümanlar insanın bilmeyi yani sevmeyi seçmesini

---

²⁴⁵ Uysal, “Değerler Üzerine Bazı Düşünceler”, 61.

²⁴⁶ Mahmut Avcı, “Tehzîbu’l-Ahlâk’da Sevgi Erdemi”, *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 22, (Aralık 2018):3025.

²⁴⁷ Jacques Derrida, *The Politics of Friendship*, trans. by George Collins, London and New York: Verso, (2005):10.

²⁴⁸ Işıl Ataman Tiryaki, “Metafiziğin Sonunda Dostluk: Heidegger Üzerine Bir İnceleme”, *Kaygı Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Felsefe Dergisi*, 27, (2016):207.

²⁴⁹ Jacques Derrida, “Heidegger’s Ear: Philopolemology (Geschlecht IV)”, *Reading Heidegger: Commemorations*, trans. by John P. Leavey Jr. Ed. John Sallis, Bloomington: Indiana University Press, (1993):182.

²⁵⁰ Tiryaki, “Metafiziğin Sonunda Dostluk”, 206.

²⁵¹ Derrida, *The Politics of Friendship*, 8.

gerektirir.²⁵² Sevmenin seçime bağlı olması, dostluğu seçim ile yargının düzenine uymayı gerektirir. Sevmenin aktif bir eylem olması öz bilinç veya bilimin her zaman bilmeyi tercih etmeye yöneliktir. Bu durum mantıksal açıdan dostluğa düşünen ve yaşayan özne tarafından öncelikle erişilebilir olmasını zorunlu tutar. Seven “özne” nin bilme zorunluluğu aktif olarak sevilmenin bilme zorunluluğunu ortaya çıkarmaz. Saf “nesne”liği durumunda sevilen şey cansız olabilir. Bu nedenle bilmenin ahlaki yönü olan sevme davranışı seilmekten daha doğru bir eylem biçimi olmaktadır. Böylece sevmek daima seilmeye tercih olunur hale gelir, zira öz-ilineğe, bilgi- bilgi olmayana, eylem -çileye tercih edildiği gibi.²⁵³ Sevme, bilginin kesin olduğu durumda sahip olunanı karşısındakine vermekle duyulan mutlulukta olduğu gibi kişiyi özsel olarak mu

---

²⁵² Tiryaki, “Metafizik’in Sonunda Dostluk”, 206.

²⁵³ Derrida, *The Politics of Friendship*, 9-11.

İKİNCİ BÖLÜM

2. İBN MİSKEVEYH'TE DOSTLUK KAVRAMI

İbn Miskeveyh'in dostluk, önemi ve değeri vb. konulardaki görüşlerini tam olarak anlamamız için onun ahlak ilmine dair düşüncelerini ortaya koymamız önem arz etmektedir. Çünkü İbn Miskeveyh'e göre sevgi ve dostluk ahlakı olgunlaştırmanın araçlarından ve bu nedenle de o sevgi ve dostluk konularını ahlak ilmini ele aldığı eserinde incelemiştir.

İbn Miskeveyh,²⁵⁴ İslam felsefesi tarihinde ahlak alanındaki incelemelere yaptığı katkıyla ön plana çıkmış bir İslam filozofudur. İslam felsefesi düşünce sistemi içinde ahlak konusuna verilen önemin gereken değeri görmediğini fark ederek ahlaka ayrı bir önem atfeden, kendi dönemine kadar İslam filozofları tarafından ele alınmayan ahlak konularını ayrıntılı ve müstakil olarak ele almış bir düşünürdür. Bu itibarla da ahlak sahasında bir gelenek oluşturmuştur.²⁵⁵ Ahlak alanında kendisinden önceki tüm

---

²⁵⁴ Asıl adı, Ahmed bin Muhammed bin Yakub'tur. Dördüncü asrın Müslüman mütefekkirlerindedir. Hicri 325 yılında Rey'de dünyaya geldi. Büveyhiler devrinin ünlü düşünürlerinden olan İbn Miskeveyh'in hayatına dair bilgiler sınırlıdır; özellikle çocukluk ve yaşlılık dönemine ait hemen hiçbir bilgi yoktur. Âlimlere ve ediplere değer veren Büveyhi yöneticilerinin dikkatini çok genç yaşlarda çekmiştir. İslam medeniyetinin göz alıcı biçimde geliştiği bu devirde, bu idarecilerin desteğiyle İbn Miskeveyh, iyi bir eğitim alarak hem bir ilim adamı hem de bir bürokrat olarak yetişmiştir. İbn Miskeveyh'in ilmi ve fikri şahsiyetinin gelişmesinde devlet adamlarından gördüğü teşviklerin ve devrinin âlimleriyle münasebetinin önemli rolü ve katkısı olmuştur. Miskeveyh üstün kabiliyetiyle, yorulmak bilmez çabasıyla, elinin altındaki çeşitli kitaplardan oluşan büyük hazinesinin yardımıyla ve içinde yetiştiği Büveyh Hanedanı dönemi ilmi gelişmeleriyle felsefe, ahlak, kimya, tıp, tarih, şiir ve edebiyat gibi muhtelif alanlarda uzman oldu. Bu durum onun bazı kimseler tarafından Aristo ve Fârâbî'den sonra "üçüncü öğretmen" olarak adlandırılmasına neden oldu. Ahlak alanında yaptığı çalışmalar birçok bakımdan ilk olma özelliğine sahiptir ve asırlar boyunca Müslüman ahlâkçıları etkilemiştir. Bazı çağdaş yazarlar, İbn Miskeveyh'i modern anlamda hümanist bir düşünür olarak takdim etmektedir. Miskeveyh Şia mezhebine mensuptur. Birçok husus bunu teyit etmektedir. Mesela künyesi Ebu Ali idi ve Şia olan Büveyh Hanedanı idarecileri ve vezirleri ona değer veriyorlardı. Miskeveyh çeşitli ilimlerde, özellikle ahlak ve felsefede geriye çok değerli eserler bırakmıştır. Ahlak ve felsefede Tehzibu'l-Ahliik ve Tathiru'l-Arak, Tertibu's-Saadet, el-Fevzu'l-Asğar ve'l-Hikmeti'l-Halide gibi kitaplar yazmıştır. Tehzibu'l-Ahliik onun en önemli ve en kapsamlı kitabıdır ve ahlak usullerini ve temellerini içerir. Yeni bir düzende yazılmıştır. Bazılarına göre ahlak ilmini düzenli, irtibatlı ve delilli biçimde sunan ilk kitaptır. Yunanlıların eserlerinin, özellikle Aristo'nun eserlerinin etkisi altında kalan bu kitap, kendisinden sonraki âlimlerin eserlerini de etkiledi. Eserlerinde Şia imamlarını yücelikle anmış, Hz. Ali'den (a.s) bahsederken "İmam" ve "Emiru'l-Müminin" tabirlerini kullanmıştır. Bazı araştırmacılar tarafından modern anlamda hümanist bir düşünür olduğu kabul edilen İbn Miskeveyh 421/1030 tarihinde vefat etmiştir. Bkz. Mehmet Bayraktar, "İbn Miskeveyh", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı, 20, İstanbul, (1999), 201-208; Muhammed Beheştî, "İbn Miskeveyh'in Eğitim, Öğretim ve Temelleri Üzerine Görüşleri", *Misbah İslami Düşünce ve Araştırma Dergisi*, 3/9, (2014): 131.

²⁵⁵ Şenel, "İbn Miskeveyh: Yeni Eflâtuncu Metafizik ve Ahlâk", 221.

birikimi tasnif ederek yorumlamış, terkip ve telif etmiş ilk İslâm filozofu²⁵⁶ olan İbn Miskeveyh kendisinden sonra ahlak ilminde yapılan çalışmalara büyük etki bırakan kavramsal modeli oluşturmuştur. Ahlaka büyük önem veren²⁵⁷ İbn Miskeveyh²⁵⁸ Fârâbî gibi diğer İslam filozoflarının da takip ettiği şekilde Aristo geleneğini takip etmiştir. Miskeveyh'in felsefi doktrinleri Aristoteles'in yanı sıra Yeni Eflâtunculuktan da derin bir şekilde etkilenmiş ve Kindî geleneğine sıkı sıkıya bağlı kalmıştır.²⁵⁹ Fârâbî, Yunan felsefesinin teorik hikmetlerini açıklayarak eksikliklerini giderirken İbn Miskeveyh pratik/ameli hikmetini düzenlemiş ve desteklemiştir.²⁶⁰ Ancak Fârâbî ile İbn Miskeveyh arasında önemli bir fark vardır ki o da Fârâbî'nin teorik nazari bilgiyi öncelediği yerde İbn Miskeveyh ameliyeyi nazari bilgiden daha öncelikli olarak ele almıştır.²⁶¹ Bu husus onun ahlak ilmini mantık ilminin önüne geçirdiğini göstermektedir.

İbn Miskeveyh, ahlaka dair görüşlerini *Tehzîbü'l-ahlâk ve tathîrü'l-a'râk*²⁶² (Karakterin Yeniden Yapılandırılması / Ahlâk Eğitimi) adlı eserinde ortaya koymuştur.

---

²⁵⁶ İlhan Kutluer, *İslam Felsefesi Tarihinde Ahlak İlminin Teşekkülü*, Doktora Tezi, Marmara Üni. SBE, İlahiyat Bölümü, Kelam ve İslam Felsefesi ABD., İstanbul: 1989, 267.

²⁵⁷ Bu durum İbn Miskeveyh'in ahlakçı bir kişiliğe sahip olmasından ve yaşamını ahlak üzere tertip edip buna uygun olarak yaşamayı bir adet edinmesinden kaynaklanmaktadır.

²⁵⁸ Yahya İbn Adî, *Tehzîbü'l-Ahlâk*, Çev. Harun Kuşlu, Ed. İlhan Kutluer, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yay., Bilim ve Felsefe Serisi 3, 1. Baskı, İstanbul: 2013, XXXIV.

²⁵⁹ Elvira Wakelnig, "Miskawayh, Abu'Alî", *Encyclopedia of Medieval Philosophy*, Ed. H. Lagerlund, 2011:797.

²⁶⁰ Beheşti, "İbn Miskeveyh'in Eğitim, Öğretim ve Temelleri Üzerine Görüşleri", 133.

²⁶¹ Sunar, *İbn Miskeveyh ve Yunan'da İslâm'da Ahlâk Görüşleri*, 23.

²⁶² Özellikle ahlâk felsefesindeki yetkinliğiyle bilinen İbn Miskeveyh'in en tanınmış eseri olup İslâm düşünce tarihinde ahlâkın başlıca konularının işlendiği ilk sistematik çalışma sayılabilir. İbn Miskeveh, "kendimiz için, tüm eylemlerimizi güzel olmakla birlikte, kolay, külfetsiz ve meşakkatsiz olarak ulaştığımız bir ahlâkı elde etme" gayesi ile bu eseri telif etmiştir. Müellif, başta Aristo'nun *Nikomakhos Ahlâkı* olmak üzere Grek ahlâk kültüründen geniş ölçüde yararlanmıştır. Ancak bu yararlanmada din-ahlâk ilişkisi, çocuk eğitimi, insanın mahiyeti, ahlâkın en yüksek amacının ne olduğu gibi konularda İslâm inanç ve değerlerinin korunmasına itina gösterilmiştir. Aristo'nun görüşleri -yer yer Eflâton ile Yeni Eflâtunculuğa ait görüşlerden ve İran edep kültüründen de faydalanılarak- İslâmî düşünce çerçevesinde değerlendirmiş bazen ayet ve hadisler zikredilip bunlara felsefi yorumlar getirmiştir. Eserin özellikle son bölümlerinde Ebû Bekir er-Râzî'nin *et-Ṭıbbü'r-rûhânî*'siyle Ya'küb b. İshak el-Kindî'nin *Risâle fi'l-hîle li-def'i'l-ahzân*'ından da yararlanılmıştır. Kısa bir girişle başlayan *Tehzîbü'l-ahlâk* yedi bölümden (makale) meydana gelir. Birinci bölümde nefsin mahiyeti ve cisimden farkı, bilginin kaynağı ve değeri üzerinde durulmakta, insanın irade ile gerçekleştirdiği fiillerle diğer canlılardan üstün olduğu belirtilmektedir. Ahlâk ve karakter konularının ele alındığı ikinci bölümde önce ahlâkın tanımı yapılmaktadır. Buna göre ahlâk (hulk), insanın kendine özgü fiilleri düşünüp taşınmadan yapmasını sağlayan ruha ait bir haldir. Bu hal kısmen yaratılıştan gelir, kısmen alışkanlıklarla kazanılır. Üçüncü bölümde hayır ve mutluluk kavramları ele alınır. Burada Aristo'nun bu

Aristoteles'in Nikomakhos'a Etik'ten fazlaca etkilenmekle birlikte İslami bir bakış açısını da yansıtan.²⁶³ *Tehzîbü'l-Ahlâk*, İslâm Felsefesi tarihinde ahlak ilminin teşekkül sürecinin sonu olarak sayılmakla birlikte gelişmiş sistematik ahlak çalışmalarının da başlangıcı olarak kabul edilmektedir.²⁶⁴ Eserinde mutluluk ve iyilik konusunu ayrıntılı olarak ele alan İbn Miskeveyh ardından sevgi ve dostluk konusunu işler. Miskeveyh'e göre üç tür mutluluk bulunur: Doğru bilgi ve buna uygun hareket etmek olan ruhun mutluluğu; sağlık, orantılılık ve bedenün uzuvlarının güzelliği olan bedenün mutluluğu ve zenginlik, onur, aile ve arkadaşlar gibi beden dışındaki şeylerden kaynaklanan mutluluk. Bu son ikisi kendi başlarına bir amaç değil, yalnızca insanın nihai mutluluğu, sonu ve mükemmelliği olan ruhun mutluluğuna ulaşmak için birer araçtır. Miskeveyh'in de açıkça belirttiği gibi, insan tek başına mükemmelliğe ulaşamaz, ancak sosyal bir varlık olarak hemcinslerinin arkadaşlığına ihtiyaç duyar. Ayrıca, her biri iki aşırı erdemsizlik arasında bir orta yol olarak tasvir edilen dört temel erdem, yani bilgelik, ölçülülük, cesaret ve adaletin, erdemli kişinin ötesine, bu erdemlerden faydalanması ve kendilerinin de erdemli olması gereken diğerlerine doğru genişletilmesi önemlidir.²⁶⁵

---

kavramlara dair tanımları açıklanmakta, Aristo'ya göre hayrın çeşitleri tanıtılmakta, Allah'ın ilk ve en yüce hayır olduğu belirtilmekte, yine Aristo'ya göre mutluluğun çeşitleri hakkında bilgi aktarılmaktadır. Dördüncü bölümde mutluluğun adalet, şecaat, iffet gibi faziletlerin kazanılmasına bağlı olduğu belirtildikten sonra şecaat, cömertlik, adalet ve iffetin mahiyeti ve önemine dair geniş açıklamalar yapılır, özellikle adalet konusunda Aristo'nun *Nikomakhos Ahlâkî*'ndeki görüşlerine yer verilir, bu arada adaletle eşitlik ve hayırseverlik ilişkisi üzerinde durulur. Beşinci bölümde sevgi ve dostluk konusunun işlenişinde büyük ölçüde yine Aristo'nun *Nikomakhos Ahlâkî*'nin VIII. Kitabı'ndaki dostluk nazariyesinin etkisi görülür. Ancak bütün Müslüman ahlakçılar gibi İbn Miskeveyh de en yalın, en yüce sevginin ilâhî sevgi olduğunu belirtir. Eserde dost seçiminin isabetli yapılabilmesi konusunda Sokrat'tan bazı öğütler nakledilir. Ahlâkî hastalıkların tedavi yollarının ele alındığı altıncı bölümde tıpla ahlâk arasında bağ kurularak bedenî tıp gibi ahlâkî tıp da biri ahlâk sağlığını koruma tedbirleri, diğeri bozulan ahlâkî düzeltme yöntemleri olmak üzere ikiye ayrılır. Bu bölümde özellikle çocuk eğitimi (terbiyesi) üzerinde durulur. Yedinci bölümde başlıca erdemsizlikler hakkında bilgi yer almaktadır. Eserin son sayfalarında korku, kaygı ve özellikle ölüm korkusuyla bunlardan kurtulmanın çareleri üzerinde durulur. *Tehzîbü'l-ahlâk*'ın başta Gazzâlî ve Nasîrüddîn-i Tûsî olmak üzere ahlâk âlimleri üzerinde geniş etkisi olmuştur. Özellikle Tûsî'nin *Ahlâk-ı Nâsırî*'sinin "Tehzîbü'l-ahlâk" başlıklı ilk bölümü İbn Miskeveyh'in eserinin serbest tercümesinden ibaret olup sonraki ahlâk kitaplarında da aynı yol izlenmiştir. Bkz. Mustafa Çağrı, "Tehzîbü'l-Ahlâk", *DİA, TDV*, 40, İstanbul, (2011): 328-330; Hamid Reza Alavi, "Ethical Views of Ibn Miskawayh and Aquinas", çev. Merve Kılıç, *Journal of Islamic Researc*, 31/ 2, (2020):416-423; Hande Atalık, *İbn Miskeveyh'in Erdem Anlayışı*, Yüksek Lisans Tezi, Hacı Bayram Veli Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Felsefe Anabilim Dalı, Ankara, (2022):33.

²⁶³ Alavi, "Ethical Views of Ibn Miskawayh", 416-417.

²⁶⁴ Kutluer, *İslam Felsefesi Tarihinde Ahlak İlminin Teşekkülü*, 267.

²⁶⁵ Wakelnig, "Miskawayh, Abu'Alı", 798.

İbn Miskeveyh, ahlak felsefesini psikoloji ilmi üzerine tesis etmiştir. Miskeveyh ahlakı, nefsin düşünüp taşınmadan kendi fiillerini ortaya koymasını sağlayan durum olarak tanımlamaktadır.²⁶⁶ Buna göre ahlak, nefsin bir hali olarak ortaya çıkmaktadır ve ahlakı nefisten bağımsız bir şekilde incelemek mümkün değildir. Çünkü insanlarda huyların çeşitli şekillerde ortaya çıkmasını sağlayan şey nefistir.²⁶⁷ İnsanda bulunan nefis, akıl, öfke ve şehvet yetileri ile donatılmıştır. Ahlak, bu yetiler arasındaki ilişkiden, yani aklın öfke ve şehvet yetisini ölçülü hale getirmesi ile meydana gelmektedir. Bu yönüyle İbn Miskeveyh'e göre, insanın ahlaki yüceliş ve düşüşü, nefsanî yetilerle doğrudan ilintili olan erdem/fazilet ve erdemsizlik/rezîletlerin bir sonucudur.²⁶⁸ Ona göre, insanlar genel olarak üç tür amaca -zevk, şeref ve hikmet- yönelik olarak üç tür hayatın peşinden gitmektedirler ve bunların en mükemmel ve şerefli olanı hikmettir. İnsan faziletleri ile yükselerek kemal derecesine ulaşmakta olduğundan manevî zevke ulaşma yolunda hikmet derecesine sahip olan insan tüm insanlar arasında en mutlu olan insandır.²⁶⁹ İbn Miskeveyh, Aristoteles gibi "mutlulukçu" bir ahlak felsefesini savunmaktadır. Ancak mutluluğu Aristoteles'in *eudaimonia* kavramıyla karşıladığı yerde Miskeveyh, *es-saadeh* şeklinde ifade etmektedir. Bu farklılık *eudaimonia*'ın dünyevî mutluluğa işaret ediyorken, *es-saadeh* kelimesi kurtuluşa erenlerin ahirette karşılaştıkları büyük bir sevinç ve ruh halini ifade etmesinden kaynaklanmaktadır.²⁷⁰

2.1. İbn Miskeveyh'te Sevgi ve Dostluk Kavramları

İbn Miskeveyh'e göre toplum ya da insanlar arasında sevgi ve dostluğun bulunmasının iki temel gerekçesi vardır: Birincisi sevgi ve dostluğun doğal bir ihtiyaç olması, ikincisi ise ahlaki açıdan bunların gerekli olmalarıdır.²⁷¹ İnsan fitratı gereği

²⁶⁶ İbn Miskeveyh, *Tehzibu'l-Ahlak-Ahlak Eğitimi*, Büyüyen Ay Yayınları, İstanbul, 2013, 49.

²⁶⁷ Yahya İbn Adî, *Tehzibü'l-Ahlâk*, XXXIII-XXXV.

²⁶⁸ Hasan Aydın, *Ortaçağ'dan Rönesans'a Felsefenin Serüveni (Sistemik Bir Yaklaşım)*, Samsun: 2022,282. <https://avys.omu.edu.tr/storage/app/public/haydin/64262/ORTA%C3%87A%C4%9EDAN%20R%C3%96ENSANSA%20FELSEFE.pdf> Erişim Tarihi: 03.05.2022.

²⁶⁹ Sunar, *İbn Miskeveyh ve Yunan'da İslâm'da Ahlâk Görüşleri*, 92.

²⁷⁰ Roy Parviz Mottahedeh, *Friendship in Islamic Ethical Philosophy*, W. M. Alireza Korangy içinde, *Essays in Islamic Philology, History, and Philosophy*, Berlin/Boston: De Gruyter, (2016):229.

²⁷¹ Türkeri, "Dostluk'un Önemi", 88.

eksik bir varlık olarak yaratılmıştır ve dolayısı ile kendisini tamamlamak eksikliklerini gidermek için diğer insanlara muhtaçtır. Bu durum insanların birbirlerine yardımcı olmasını zorunlu kılmaktadır. Çünkü her insanın tek tek kendi kendine mükemmele ulaşması mümkün değildir.²⁷² İnsan kelime olarak “ünsiyet” kavramından türemiştir. Bu kavran fitrat olarak insanda bulunan yaklaşma hissini insanlar arası münasebetlerde hataya düşmemek için korumayı ve karşılıklı olarak bu bağı sürdürmeyi ifade ettiğinden insanların birbirleriyle yardımlaşmak durumunda olduğunu belirtmiş ve her türden sevginin kaynağı olan “ünsiyet” in insanın sosyal bir varlık olmasını sağlayan kavram olduğunu belirtmiştir.²⁷³ İbni Miskeveyh’e göre ahlakın amacı, tüm zaman ve mekanların ötesinde, insan ilişkilerine dair en yüce kemal, sürekli ve mutlak iyi olan üstün saadettir. Bu üstün saadet ise sadece akli ve bedeni saadetin gerçekleşmesinden sonra oluşur ve sırf “saadet” olduğu için istenir. Bunun gerçekleşmesi için de nefsanî hazlardan arınmak, akla tutunmak ve felsefi ilimlerde tam bilgi sahibi olmak gerekir.²⁷⁴ İnsanın düşünme ve ayırt etme gücü ile ortaya çıkan -başkaları ile paylaşmadığı ve kendine özgü- fiilleri insanın üstünlük derecesini göstermektedir. Yani her insan ayırt etme gücünün sağlamlığı, düşüncesinin isabetliliği, seçim ve tercihlerinin doğruluğu nispetinde mükemmeldir, kendisine ait işleri yapabilme becerisi ve diğer varlıklardan kendisini ayırt eden yeti ve cevherin gerektirdiği kurallara bağlılığı ölçüsünde üstündür.²⁷⁵ İnsan yaratılış amacına uygun olarak mükemmelliğe ulaşmak için iyilikleri arzu etmeli ve iyiliği elde etmek için çabalamalı, iyiliğe ulaşmaya engel olacak türden tüm kötülüklerden de uzak durmalıdır.²⁷⁶ Dolayısı ile insanı mutluluğa götüren şey, kendine özgü fiillerin tam ve mükemmel bir şekilde meydana gelmesidir.²⁷⁷ Bu fiillerin tam olarak meydana gelmesi için insanın sevgi ve dostluk gibi bir takım faziletlerle (erdem) bezenmiş olması

---

²⁷² İbn Miskeveyh, *Tehzibü'l-Ahlâk – Ahlâk Eğitimi*, çev. Abdulkadir Şener, İsmet Kayaoğlu ve Cihat Tunç, Büyüyen Ay Yay., 3. Baskı, Ankara: 2017, 163.

²⁷³ İbn Miskeveyh, *Tehzibü'l-Ahlâk – Ahlâk Eğitimi*, 170.

²⁷⁴ Sunar, *İbn Miskeveyh ve Yunan'da İslâm'da Ahlâk Görüşleri*, 83.

²⁷⁵ İbn Miskeveyh, *Tehzibü'l-Ahlâk – Ahlâk Eğitimi*, 29.

²⁷⁶ İbn Miskeveyh, *Tehzibü'l-Ahlâk – Ahlâk Eğitimi*, 30.

²⁷⁷ İbn Miskeveyh, *Tehzibü'l-Ahlâk – Ahlâk Eğitimi*, 31.

gerekir.²⁷⁸ Ancak yalnız yaşayan bir insanda bu faziletler ortaya çıkmaz. Ona göre ahlaki gelişim itidal ve tam orta olan prensiplere bağlı kalmaya ve sabır, tevekkül ve rıza gibi prensiplere dayalı olan tasavvufi tecrübe ile mümkündür.²⁷⁹

İbn Miskeveyh'e göre insan nefsinin mahiyetinin sahip olduğu güçler üç çeşittir. İlki olayların gerçekliği hakkında akıl yürütme ve ayırt etmeyi sağlayan düşünce gücüdür (meleki güç). İkincisi her tür şerefi elde etme, tehlike anında gözü kara ve atılgan olma, yücelme ve hâkim olmayı sağlayan öfke gücü (sebu'i güç), sonuncusu ise bedenin isteklerini gerçekleştirme, yeme-içme, cinsel istek, her tür haz veren basit şeyleri arzu etme/isteme gücüdür (behimi güç). Birbirinden ayrı olan bu üç tür güçten birinin güçlenmesi diğerine zarar verir, bazan da diğerinin fillerini yok eder.²⁸⁰ Kişinin düşünme gücünü ılımlı kullanması onda bilgi ve hikmet faziletini, behimi gücün düşünme gücüne bağlı ve buyruklarına boyun eğerek, kendi arzularına düşkün olmadan ılımlı kullanılması iffet ve cömertlik faziletini, düşünme gücüne boyun eğerek ölçülü ve ılımlı bir öfke gücü ise yumuşaklık ve cesaret/yiğitlik faziletini ortaya çıkarır. Bu üç faziletin ölçülü, ılımlı ve dengeli ilişkileri ile mükemmellik ve bütünlük fazileti olan adalet erdemi ortaya çıkar.²⁸¹ Böylece, hikmet, iffet, yiğitlik/şecaat ve adalet olmak üzere dört tür erdem kabul edilmiş olur. Bu dört tür erdem de kendi alt erdemleri mevcuttur.²⁸² Sevgi ve dostluk faziletleri ise adalet faziletinin altında yer alan erdemlerdendir. Dostluk gerçek bir sevgi olup, onunla arkadaşlığın gerektirdiği her şeye önem verilmeli, yapılması gereken bütün iyilikler dost için tercih edilmelidir.²⁸³

Toplumu, tüm organların bir araya gelerek faydalı bir işi yapmak için birleşmesine benzeten İbn Miskeveyh'e göre toplumun uyum içinde bir yaşam sürmesi için toplum fertlerinin bir araya gelerek kaynaşması zaruridir.²⁸⁴ Bu ise sevginin o toplumda hâkim olmasına bağlıdır. İbn Miskeveyh sevgiyi, kişinin emsallerine ve daha

---

²⁷⁸ İbn Miskeveyh, *Tehzîbü'l-Ahlâk – Ahlâk Eğitimi*, 35-42.

²⁷⁹ Sunar, *İbn Miskeveyh ve Yunan'da İslâm'da Ahlâk Görüşleri*, 82.

²⁸⁰ İbn Miskeveyh, *Tehzîbü'l-Ahlâk – Ahlâk Eğitimi*, 32-33.

²⁸¹ İbn Miskeveyh, *Tehzîbü'l-Ahlâk – Ahlâk Eğitimi*, 33-34.

²⁸² İbn Miskeveyh, *Tehzîbü'l-Ahlâk – Ahlâk Eğitimi*, 35-42.

²⁸³ İbn Miskeveyh, *Tehzîbü'l-Ahlâk – Ahlâk Eğitimi*, 40-41.

²⁸⁴ İbn Miskeveyh, *Tehzîbü'l-Ahlâk – Ahlâk Eğitimi*, 163.

üstün kişilere iyi davranışlarda bulunarak onların dostluklarını kazanacak eylemlerde bulunmak suretiyle sevgilerini bekleme²⁸⁵ olarak tanımlamakta ve sevginin hemen oluşan ve hemen kaybolan sevgi, çabuk meydana gelen ve yavaş yavaş kayıp olan sevgi, yavaş yavaş oluşup çabucak kayıp olan sevgi ve yavaş yavaş meydana gelen ve yavaş kayıp olan sevgi olmak üzere dört türü olduğunu, bu sevginin sebeplerinin türleri ile eşit sayıda olduğunu ileri sürmektedir.²⁸⁶ İnsanlar arasında ortaya çıkan bu sevgi türleri zevk (haz), iyilik ve menfaat gibi sebeplerle ortaya çıkmaktadır; irade ve düşünmeyi gerektirdiğinden de ödül ve cezaya tabidir.²⁸⁷ İnsanlardaki sevgi farklı şekil ve boyutlarda gerçekleşebilmektedir. Örneğin eşler arasındaki sevgi, anne-babanın çocuklarına karşı olan sevgisi, kardeşler arasındaki sevgi, arkadaşların birbirilerine karşı sevgisi, idareci ile tebaa arasındaki sevgi ve yaratıcıya olan sevgi vb. arasında farklılıklar mevcuttur. Bu farklılıkların mevcudiyeti insan doğasının bir gereğidir, önemli olan şey sevgide kalıcılık halidir.²⁸⁸ Dostluk ise sevginin özel bir türüdür ve “meveddet”²⁸⁹ olarak adlandırılmaktadır. Dostluk sevgide olduğu gibi çok sayıda insan

---

²⁸⁵ İbn Miskeveyh, *Tehzîbü'l-Ahlâk – Ahlâk Eğitimi*, 42.

²⁸⁶ İbn Miskeveyh, *Tehzîbü'l-Ahlâk – Ahlâk Eğitimi*, 163.

²⁸⁷ İbn Miskeveyh, *Tehzîbü'l-Ahlâk – Ahlâk Eğitimi*, 164.

²⁸⁸ Avcı, “‘Tehzîbü'l-Ahlâk’da Sevgi Erdemi”, 3028.

²⁸⁹ Meveddet, “Muhabbet” anlamına gelmekte olup istemek ve sevmek; istenilen ve sevilen şeyin gerçekleşmesini arzu etmek demektir. Kur’an-ı Kerim’de “meveddet, vüdd” ve Allah’ın esmâsından el-Vedûd şeklinde geçmektedir. Nitekim: “İmân edip sâlih amel işleyenler var ya Rahmân onları sevdirecektir (meveddet)” [Meryem, 19/96] buyrulur. Gerek bu âyette ve gerekse bahse konu Rûm sûresindeki âyette meveddetten maksad, kalplerde meydana gelen yakınlaşma ve kaynaşmadır. Yakınlaştıran ve sevdiren Vedûd sıfatının sâhibi Allah’tır. [el-Bürûc, 85/14; Hûd, 11/90.] Âyette geçen meveddet, eşlerin birbirlerine olan sevgisini ifade etmektedir. Meveddeti muhabbet/sevgi olarak algıladığımız zaman bazı tefsîrlerde geçtiği gibi neslin devamı için cinsel doyum mânâsına anlamak da mümkündür. Meveddet, insanları yuva kurmaya sevk ederek kabile, millet ve devletlerin oluşumuyla sosyal hayât gerçekleşebilmektedir. Sosyal hayâtın oluşumunu sağlayan motor güç kadın ve erkeğe yerleştirilen, yuva kurmayı sağlayan meveddet duygusudur. Allah insanı iki cins olarak yaratmış, ruhlarına meveddet duygusu vererek cinsler arası alâkadan ruhlar için bir sükûn, sınırlar için bir dinlenme vesilesi kılmıştır. Kalb ve beden huzûru, hayât ve mâişetin istikrârı, ruh ve vicdânın ünsiyeti meveddet sâyesindedir. Meveddet duygusu sâyesinde iki en yabancı, birbirine en yakın hâle gelmektedir. Meveddet ve muhabbet irfân ehli kişilerce kâinâtın varlık sebebi olarak görüldüğü gibi onlara göre kadına muhabbet ve hürmet de Allah’a muhabbetin eseridir. Meveddet/sevgi âlemin varlık sebebidir. Sevgi, yaratılış sırasında Âdem ve Havvâ’ya ilk edilen yüksek bir duygudur. Bu yüzden tasavvufta aşk diye ifade edilen meveddet/muhabbet ivazsız, garazsız sevmektir. Meveddet/sevgi bir iç motivasyondur. İnsanı harekete, eyleme, özveriye fedâkârlığa, ferâgate hazırlar. Zaten gerçek sevgi vermekle belli olur. Sevmeden verilmez, vermeden sevilmez. Sevginin mecâzî olanı hakîkate götüren bir köprü mesâbesindedir. İnsanoğlu karşı cinse duyduğu sevgiyle sevgi motifini tanır ve geliştirir ve o sâyede ilâhî aşka temrin yapar. Bkz. Hasan Kamil Yılmaz, “Âilede Sükûn, Meveddet Ve Rahmet”, <https://hasankamilyilmaz.com/ailede-sukun-meveddet-ve-rahmet.html>

arasında gerçekleşmez.²⁹⁰ İbn Miskeveyh'e göre dostluk gençler arasında sadece zevkten dolayı ortaya çıkmaktadır. Bu tür dostluk kolay oluşur ve kolaylıkla kaybolur. Ayrıca kısa bir zaman içerisinde sık sık görülmektedir. Bazen bu dostluk zevkin süresine ve tekrarına bağlı olarak devamlılık arz eder. Böyle dostluklarda güven yok olduğunda dostluk da hemen sona erer. Yaşlılarda ortaya çıkan dostluk bir menfaat sebebiyle meydana gelir. Karşılıklı menfaatlerin ortak olması bu dostlukların uzun süre devam etmesini sağlar. Ancak menfaatlerin bitmesi ile dostluklar da biter. Sebebi iyilik olan dostluklar sırf iyilik için olduklarından iyilikler de öz itibari ile değişikliğe uğramadığından iyiliğe sahip olanların sevgisi değişmez ve bu şekilde kurulan dostluklar kalıcı olur.²⁹¹ Yeryüzündeki hiçbir şey önemli bir konuda yardımı umulan ve kendisine güvenilen bir dostun yerini alamaz. Gerek içinde bulunulan zamanda gerekse gelecekte yaşanılacak tam mutluluk böyle bir dost ile mümkündür. Böyle dostlar insanın yürüttüğü işlerdeki eli, ayağı, gözü, kulağı ve kalbi gibidir. Bu tür faziletler de şefkatli arkadaşlar ve dostlardan başka hiç kimsede bulunmaz.²⁹²

İbn Miskeveyh'e göre mutluluğun kazanılması ortak iyiliklere ve toplum fertlerinin paylaşılmış olan mutluluğu kazanabilmeleri için insanların birbirilerini sevmeleri gerekir.²⁹³ Bu durum insanın kendi özünü tamamlama noktasında tek başına yeterli olmadığını, iyi bir yaşam ve işlerinin doğru yürümesi için başkalarının yardım ve desteğine olan ihtiyacı ortaya koymaktadır.²⁹⁴ Çünkü varlıkların düzenliliği ve hallerinin iyi olması sevgiye bağlıdır. İnsan sevginin şerefine ulaşamaması nedeniyle karşılıklı ilişkilerde adaleti uygulamak zorundadırlar. Oysa birbirilerini seven kişilerden oluşan bir toplumda adaletli davranma zaten kendiliğinden ortaya çıkacağından bireyler arasında da herhangi bir anlaşmazlık çıkmayacaktır.²⁹⁵ Bununla birlikte insanın evvela kendisine karşı adaletli olması gerekir. Çünkü kendisine karşı

---

²⁹⁰ İbn Miskeveyh, *Tehzibü'l-Ahlâk – Ahlâk Eğitimi*, 165.

²⁹¹ İbn Miskeveyh, *Tehzibü'l-Ahlâk – Ahlâk Eğitimi*, 165-166.

²⁹² İbn Miskeveyh, *Tehzibü'l-Ahlâk – Ahlâk Eğitimi*, 186.

²⁹³ İbn Miskeveyh, *Tehzibü'l-Ahlâk – Ahlâk Eğitimi*, 32.

²⁹⁴ İbn Miskeveyh, *Tehzibü'l-Ahlâk – Ahlâk Eğitimi*, 46.

²⁹⁵ İbn Miskeveyh, *Tehzibü'l-Ahlâk – Ahlâk Eğitimi*, 158.

adil olan kişide ortaya çıkan güçlerin aklın yönetimi sayesinde düzensizlikler ortadan kalkar ve ahlaki düzelme meydana gelir.²⁹⁶

2.2. Sevgi Çeşitleri ve Dostlar Arasındaki Sevginin Dereceleri

İbn Miskeveyh'e göre, düşünen varlıklar arasında oluşan sevgi yukarıda da belirtildiği üzere dörttür:

- 1-Hemen oluşan ve hemen kaybolan sevgi
- 2-Çabucak oluşan ve yavaş yavaş kaybolan sevgi
- 3-Yavaş yavaş oluşan ve çabucak kaybolan sevgi
- 4- Yavaşça oluşan ve yavaşça kaybolan sevgi²⁹⁷

Ona göre diğer canlılar arasında sevgi değil, sadece yakınlık mevcuttur ve bu yakınlık sadece aynı türden olan canlı varlıklar arasında gerçekleşmektedir. İbn Miskeveyh, taş ve benzeri cansız varlıklar arasında ise, sadece bu varlıkların kendilerine ait merkezlerine doğru akan tabii bir yönelme olduğu görüşündedir. Aynı zamanda bu varlıklar arasında karşılıklı bazı benzeşme ve itişmeler vardır ki bunun sebebi bu varlıkların ilk unsurlarındaki karışımlardır. Sayı, alan ve ahenk bakımından uygun bir oran olduğundan aralarında çeşitli benzeşmeler oluşur. Bu oranlardaki karşıtlık onlarda karşılıklı itişmeye neden olur ve olağanüstü olaylar olan bu tabii varlıkların sınırlarını ifade eden bu itişmelere “havas” denir. Bu benzeşme ve itişmeler görünürde canlılar arasındaki benzeşme ve itişmelere benzemektedir.²⁹⁸

İnsan yapısında yalın, diğer tabiatlarla ortak olmayan ilahi bir cevher olduğundan insandaki zevk diğer zevklerle örtüşmez. Böyle bir zevkin sebep olduğu sevgi tam bir coşku halini alır, halis ve delice bir aşka dönüşür. Bu sevgi yaratana yaklaştıklarını söyleyen kimselerin nitelendirdikleri ilahi aşktır. İnsandaki ilahi cevher tabiatla münasebetinden doğan kirlerden temizlenip çeşitli bedensel zevklerden ve çeşitli şeref tutkunluklarından kurtulduğunda kendi benzerine yönelmeyi arzu eder, akıl yetisiyle “mutlak ilk iyiliğe” bakarak ona yönelir ve o ilk iyilikten kendisine gelen nurdan feyz alır. Böylece kişide eşi benzeri bulunmayan bir zevk hali ortaya çıkar.²⁹⁹

---

²⁹⁶ İbn Miskeveyh, *Tehzibü'l-Ahlâk – Ahlâk Eğitimi*, 157.

²⁹⁷ İbn Miskeveyh, *Tehzibü'l-Ahlâk – Ahlâk Eğitimi*, 163.

²⁹⁸ İbn Miskeveyh, *Tehzibü'l-Ahlâk – Ahlâk Eğitimi*, 164-165.

²⁹⁹ İbn Miskeveyh, *Tehzibü'l-Ahlâk – Ahlâk Eğitimi*, 166-167.

İnsan dünya hayatından ayrılıp arındığında yani tabiatı tam olarak terk ettiğinde bu ulvi mertebeye ulaşır. Bu ilahi aşkıta herhangi bir eksiklik bulunmaz ve ona herhangi bir entrika ilişmez, hükümdarın karşı gelmesine uğramama ve sadece iyilere mahsus olma bu sevginin faziletlerindedir.³⁰⁰ İlahi aleme özgü olan hatalardan ve türlü etkilerden uzak olan kulun yaratana karşı olan bu sevgi mertebesine ulaşabilenler oldukça azdır. Çünkü insanın bedenindeki ve taşıdığı nefsindeki iyiliklerini tamamıyla bilmediği özünü tamamen tanımadığı bir varlığın sevgisini elde etmesi çok zordur. Bu sevgi Tanrı'ya itaat etme ve ona saygı duyma ile kazanılır. Bu sevgiden sonra ana babaya itaat ve onlara karşı sevgi gelir. Diğer sevgiler bu iki sevgi türünün mertebesine ulaşamazlar. Sadece bu iki sevgi türü arasında yer alan bir sevgi türü vardır ki o da öğrencilerinin hocalarına karşı olan sevgisidir.³⁰¹ Hoca öğrencisinin manevi babası ve onun beşerî yönden eğitilmesini sağlayan kişidir, hocanın talebesine karşı iyiliği ilahi bir iyilik olduğundan aralarındaki sevgi birinci türden bir sevgidir. Çünkü öğrencinin keşif yolu ile elde ettiği büyük iyiliğin sebebi hocasının ona olan yardımı sayesinde. Nefisleri eğitip gerçek varlığımızın sebebini oluşturan, ebedi hayatı elde etme ve sonsuz nimetlere sahip olmayı ve tam bir saadete ulaşmayı sağlayan hocalara karşı sevgi, ana-babaya karşı olan sevgiden üstündür. Bu bakımdan onların haklarını gözetmek, onlara itaat etmek ve onları sevmek zorunludur. Bununla birlikte hiç kimse bu sevginin karşılık ve mükafatına sahip olamaz.³⁰²

Bir diğer sevgi türü de babanın çocuklarına çocukların da babalarına karşı sevgisidir. Bu sevginin de çeşitli türleri vardır, çünkü bu tür sevginin sebepleri ayrı ayrıdır. Bununla birlikte bu tür sevgide -babanın çocuğuna, çocuğun babasına sevgisi- ortak bir noktada birleşmektedir. Çünkü baba çocuğunda bir nevi kendisini yani kendi insani suretini doğal olarak çocuğunda görerek kendisini onun yerine koyar. Bu durum ilahi nizamın bir gereği olarak kişide ortaya çıkar. Bu nedenle baba çocuğunu eğitmek ve bütün imkanları elde etmesi için çabalar. Kendisiyle bir bütün oluşturan çocuk kişinin faziletini artırırken durumunu da gittikçe iyileştirir. Bununla birlikte babanın sevgisi çocuğun sevgisinden fazladır. Çünkü onu meydana getiren babadır, var olduğu andan itibaren çocuğunu tanır, doğacak olmasından dolayı mutlu olur, onu büyütüp

---

³⁰⁰ İbn Miskeveyh, *Tehzibü'l-Ahlâk – Ahlâk Eğitimi*, 167.

³⁰¹ İbn Miskeveyh, *Tehzibü'l-Ahlâk – Ahlâk Eğitimi*, 176.

³⁰² İbn Miskeveyh, *Tehzibü'l-Ahlâk – Ahlâk Eğitimi*, 177.

eğittikçe sevgisi ve mutluluğu artmakla kalmaz, ona karşı ümidi güçlenir.³⁰³ Annenin çocuğuna olan sevgisine gelince bu sevgi babanın çocuğuna gösterdiği sevgiden daha çoktur. Bunun sebebi çocuğun anne rahmine düşümünden itibaren başlayan büyütüp yetişmesi süresince devam eden annenin çektiği çeşitli zorluk ve sıkıntılardır. Ona sahip olmak için katlandığı sıkıntılar sebebiyle çocuğuna sıkı sıkıya bağlanır. Bu durum zahmet çekerek elde edilen şeyin değer ve kıymetinin fazla oluşundan ve ona karşı gösterilen sevginin daha çok olmasından ileri gelmektedir. Bu sebeple anne çocuğuna babadan kat ve kat daha fazla şefkat ve ilgi gösterir.³⁰⁴ Çocuğun babaya karşı sevgisi ise bahsedildiği ölçüde kuvvetli değildir. Zira onu meydana getiren babadır. Çocuk kendisini meydana getiren özünü ondan aldığı babasını ancak babasının duygularını iyice bilip bir süre kendisine faydası dokunmasından yani aradan uzun bir süre geçmesinden sonra tanır. Olayları aklı ile değerlendirerek kendi durumunu açıkça görmek sureti ile anne- babasına saygı duyar ve onlara sevgi gösterir.³⁰⁵ Kardeşler arasındaki sevgi ise varlık ve yetişmelerinin tek ve aynı sebebe dayanmasından kaynaklanmaktadır.³⁰⁶

Kınamaya yol açan birçok sevgi türü vardır. Yönetenle tebaa, zenginle fakir arasındaki sevgi farklı sebeplere dayandığından bu sevi türüne örnektir. Ayrıca bu gruplardan her biri karşısındakinden kendisinde bulunmayan bir karşılığı beklemektedirler. Bu nedenle niyetlerinde bir bozulma oluşur. Böylece kırgınlıklar ve kınamalar meydana gelir. Bu durum adaletin sağlanıp herkesin diğerinden hakkını alması ve karşılıklı adilce bir davranış ile ortadan kalkar. Bu tür bir sevgi hemen her insan arasında vardır. Bundan kurtulmanın yolu adil davranmak, hakkı elde etmede orta yolu gözetmek ve hakkına rıza göstermekle olur ki bu da oldukça zordur.³⁰⁷ Yöneticilerin dostluğu (hükümdarlar/sultanlar) arkadaş oldukları kimselere iyilikte bulunma ve onları şerefleendirme üzerine dostluk kurarlar ve bu dostluk gerçek manada iyiliğe dayalı bir dostluk değildir. Çünkü onların dostluklarında fazlalıklar ve

---

³⁰³ İbn Miskeveyh, *Tehzibü'l-Ahlâk – Ahlâk Eğitimi*, 173-174.

³⁰⁴ İbn Miskeveyh, *Tehzibü'l-Ahlâk – Ahlâk Eğitimi*, 182.

³⁰⁵ İbn Miskeveyh, *Tehzibü'l-Ahlâk – Ahlâk Eğitimi*, 174.

³⁰⁶ İbn Miskeveyh, *Tehzibü'l-Ahlâk – Ahlâk Eğitimi*, 174.

³⁰⁷ İbn Miskeveyh, *Tehzibü'l-Ahlâk – Ahlâk Eğitimi*, 172.

eksiklikler olduğundan eşitlik oldukça azdır.³⁰⁸ Bu bakımdan hükümdarın tebaasına karşı tutumu babalık, tebaanın ise hükümdara karşı tutumu oğulluk, tebaanın birbirlerine karşı tutumları ise kardeşlik mesabesinde olmalıdır. Böylece idari işler şartlarına uygun ve düzgün bir şekilde yürür. Zira hükümdarın tebaasını koruyup kollaması babanın evladını koruyup kollaması, tebaasına karşı davranması babanın evlatlarına davranması, onlara göstereceği şefkat, özen, merhamet, sevgi babanın evlatlarına gösterdikleri gibidir. Aralarındaki iyiliği sağlama kötülüğü önleme yönü ile hükümdar tebaa tarafından sevilir olur. Bu sevgiler kapsadıkları faydaların büyüklüğü nispetinde farklılık arz eder. O bakımdan babaya baba olarak, hükümdara hükümdar olarak ve insanlar da birbirlerine karşı kardeşçe saygı duyulmalıdır.³⁰⁹

İyilerle kötüler ya da kötülerle kötüler arasında meydana gelen bir sevgi daha vardır ki bu sevgi menfaat ve zevkten doğar. Fakat bu sevgiler menfaat ve zevkin bitmesiyle sona ererler. Çünkü bu sevgiler gelip geçicidir ve genellikle alışılmayan yerlerde meydana gelen bir araya gelmeler dolayısı ile ortaya çıkmaktadırlar. Bu sevginin sebebi sosyal yakınlık -insan fitrat olarak diğerleriyle yakınlık kurabilen bir varlık olarak yaratıldığından- olduğundan bu yakınlık sona erdiğinde sevgi ve dostluk da sona erer.³¹⁰

Sadece iki kişi arasında meydana gelen ve bu yönüyle *meveddet*'ten farklı olan aşk ise aşırı derecede sevgiyi ifade eder ve daha dar bir anlam taşır. Bu sevgi aşırı derecede zevk düşkününü veya aşırı derecede iyiliği seven kimseler duyar. Ne faydalı alanda ne de faydalının bulunduğu diğer alanlarda ortaya çıkmayan aşkın zevke aşırı düşkünlüğü olan kısmı kınanmışken aşırı derecede iyilikten kaynaklanan övülmüştür.³¹¹

Kadın ve erkek arasında meydana gelen sevgi diğer bir sevgi türüdür. Sevginin sebepleri birbirini seven iki kişide tek ve ortak olduğunda iki şeyde birlikte bulunup birlikte kaybolmaları mümkün olur. Ayrıca birinin var olup diğerinin yok olması da mümkündür. Kadın ve erkekte var olan zevkler ortak ise bu onlar arasındaki sevginin sebebi olur. İki sevgi (kadının erkeğe – erkeğin kadına sevgisi) sebepleri ortak

---

³⁰⁸ İbn Miskeveyh, *Tehzibü'l-Ahlâk – Ahlâk Eğitimi*, 173.

³⁰⁹ İbn Miskeveyh, *Tehzibü'l-Ahlâk – Ahlâk Eğitimi*, 175.

³¹⁰ İbn Miskeveyh, *Tehzibü'l-Ahlâk – Ahlâk Eğitimi*, 167-168.

³¹¹ İbn Miskeveyh, *Tehzibü'l-Ahlâk – Ahlâk Eğitimi*, 165.

olduğundan bir araya gelebilir. Bunlardan biri değişip diğeri aynı kalabilir, zira zevk değişen bir şeydir. İki sevgiden birinin sebebi değişip diğeri olduğı şekilde kalabilir.³¹² Aynı şekilde eşler (karı-koca) arasında da birbirine bağı birtakım menfaatler ve ortak bazı iyilikler mevcuttur. Bu iyilik ve menfaatler dolayısı ile aralarında bir yardımlaşma mevcuttur, bunlar yuvaların şenlendirilmesini sağlayan kendi dışımızdaki iyiliklerdir. Kadın kocasında birtakım iyilikler bekler, zira bu iyilikleri ona kocası sunmaktadır. Erkek de eşinden sağladığı şeyleri korumasını bekler, zira kadın koruyan ve yönetendir. Bu karşılıklı iyilik ve görevlerde meydana gelen eksiklik dolayısı ile sevginin dengesi bozulur, onda bir azalma meydana gelir, aralarında çekişme ve şikayetler ortaya çıkar.³¹³ Bunun dışında farklı sebepler dolayısı meydana gelen çeşitli sevgi türleri de mevcuttur. Bu sevgiler çabucak çözümler. Örneğin birbirini seven iki bireyden birisinin sevgisinin hazza diğerininki menfaate dayalı olabilir. Mesela bu iki kişiden birisinin şarkıcı diğerin dinleyici olduğı düşünülürse dinleyici şarkıcıyı ondan haz alması nedeniyle şarkıcı ise dinleyiciyi menfaati dolayısı ile sever. Yine seven ve sevilen (aşık ve maşuk) arasındaki durumda bu şekildedir. Biri bakmaktan hoşlanırken diğeri bundan bir fayda sağlamayı umar.³¹⁴ Haz (zevk) isteyen kimse amacını elde etmek için acele eder, menfaat sağlamak isteyen ise ona geç ulaşır. Böylece aralarında bir uyumsuzluk ortaya çıkar. Bu nedenle bu tür sevgilerde yakınma ve sızlanmalar fazladır. Örneğin seven kimse sevilenden yakını sızlanır, fakat hakikatte kendisinden şikâyet edilmesi gerekir çünkü haksız olan kendisidir. Zira seven bakarak sevilenden haz duyar ve sevilene hak ettiğı karşılığı vermeyi düşünemez.³¹⁵

İnsanı bütün iyiliklere ulaştıran ve iyiliklerin kaynağı olan “ilk sebep” in bilincinde olan bu derece ahlaki erdeme ulaşan kimsenin sevginin derecelerini ve ne derece layık olduğunu bilmesi önem arz eder. Kişi ancak bu şekilde sevgide adaleti gerçekleştirebilir, sevgi derecelerinde karıştırmaların ortaya çıkması ile sevgide aksama ve bozulmalar, dengesizlik, kınamalar meydana gelir. Ancak kişi dost, arkadaş ve yakınlarının hakkı olan şeyi kendilerine verir, sevgi, hizmet ve doğruluk bakımından da herkesin hakkını teslim edip buna uygun davranırsa adil olur. Kişide ortaya çıkan

---

³¹² İbn Miskeveyh, *Tehzibü'l-Ahlâk – Ahlâk Eğitimi*, 170-171.

³¹³ İbn Miskeveyh, *Tehzibü'l-Ahlâk – Ahlâk Eğitimi*, 171.

³¹⁴ İbn Miskeveyh, *Tehzibü'l-Ahlâk – Ahlâk Eğitimi*, 171.

³¹⁵ İbn Miskeveyh, *Tehzibü'l-Ahlâk – Ahlâk Eğitimi*, 171-172.

bu sevgi ve adalet ilişki kurduğu kimselerin kendisini sevmesini sağlar.³¹⁶ Zira bu sevgi derecelerinin hepsinde dikkat edilmesi gereken bir hak ve kendine özgü bir liyakat vardır. Adaletin gözetilmediği durumlarda eksiklikler ve fazlalıklar meydana gelir, sevgide bozulmalar ortaya çıkar, işlerde terslikler ve yönetimde bozulmalar oluşur. Böylece hükümdar zorbalığa başvurur ve tebaanın ona olan sevgisi kaybolur. Hatta bu durum hükümdarın emri altında olanlar içinde geçerli hale gelir. Sonuçta iyiliğin sevgisi yerini kine, dostluk yerini nefrete, karşılıklı hakiki sevgi yerini göstermelik sevgiye dönüşür. Her fert kendisi için iyilik olarak gördüğü şeyi talep eder, insanlar arasında var olan ortak iyilik ve dostluklar sona erer.³¹⁷

2.3. İyilik Nedir? Niçin Yapılır?

İbn Miskeveyh'e göre gerçek iyilik, gelip geçici ve sonunda yok olan hayvani ve dış hazları değil, nefis için -nefsin dışında olmayan- olan davranışlardır ki bu insanın ilahi yönü ile alakalıdır.³¹⁸ İyiliği istemede akıllı insan sürekli aynı yaşam tarzını tutar ve aynı yolu takip eder. Kişi yaptığı bütün şeyleri özü itibari ile yerine getirir, iyiliği kendi özünde gördüğü gibi başkalarında da görmeyi arzu eder.³¹⁹ İyilikte bulunan kimse iyilik yaptığı kimseyi bir haz ya da yarardan dolayı değil hakiki manada sever. Çünkü iyi bir davranışta bulunan kimse bu davranışından dolayı hoşnut olur. Kişinin eylemi iyi ve doğru ise bu eylem son derece sevilen ve arzu edilen bir şeydir.³²⁰ Kendisi için uygun davranışları seven kişi kendisine karşı iyilik etmiş sayılır. İlahi feyz ve gerçek hazza mazhar olarak yüce bir saygınlık ve şeref elde eder. Böyle bir hale kavuşan kimse diğer iyilikleri de yapma arzusu duyar. Başkalarına yararlı olmaya çalışır, birçok kimsenin cimri davrandığı şeylerde cömert davranma yolunu tutar. Bu şekilde dostlar kazanır ve onların yanında hak ettiği saygıya ulaşır.³²¹ Dostlar kazanmak ve onlara çokça iyilik yapmak için çalışan kimse, yalnız başına elde edemediği birtakım şeyleri dostları vesilesi ile elde eder. Böylece karşılıklı bir haz elde

---

³¹⁶ İbn Miskeveyh, *Tehzibü'l-Ahlâk – Ahlâk Eğitimi*, 178.

³¹⁷ İbn Miskeveyh, *Tehzibü'l-Ahlâk – Ahlâk Eğitimi*, 175-176.

³¹⁸ İbn Miskeveyh, *Tehzibü'l-Ahlâk – Ahlâk Eğitimi*, 183.

³¹⁹ İbn Miskeveyh, *Tehzibü'l-Ahlâk – Ahlâk Eğitimi*, 179.

³²⁰ İbn Miskeveyh, *Tehzibü'l-Ahlâk – Ahlâk Eğitimi*, 181-182.

³²¹ İbn Miskeveyh, *Tehzibü'l-Ahlâk – Ahlâk Eğitimi*, 183.

edilmiş olur. Bu haz ise sürekli, değişmez, tükenmez ve ilahi bir hazdır.³²² Kişi ayrı bir şahıs olduğu halde kendisinden ayrı görmediği, tanıdığı diğer kimseleri ve ilişki kurduğu insanları dost olarak kabul eder. Böylece bahsi geçen kişilerle hakiki dostluklar kurmaya gayret eder.³²³ İyilikte bulunarak uzun süre içerisinde beslenerek elde edilen sevgide meşakkat ve güçlük olduğundan daha değerli olur ve korunması için daha fazla gayret sarf edilir.³²⁴ Bu bakımdan en üstün olan “iyiliği iyilik için yapma” durumu ortaya çıkar. Bu duruma ulaşan kimseler her daim övülür ve iyilikte bulunmadığı kimseler tarafından da sevilirler.³²⁵ Bu ise kişinin hakiki mutluluğu elde etmesini sağlar. Çünkü mutluluk ancak insanın mükemmelliğe ulaştığı içinde yaşadığı toplum içerisinde ve dostlar arasında gerçekleşir. Kişinin tek başına mutluluğa ulaşması mümkün değildir.³²⁶

İyilikte bulunan kimsenin sevgisi kendine iyilik yapan kimsenin sevgisine göre daha güçlü bir sevgidir. Kendisine iyilik edilen kişinin iyiliğe karşı beslediği arzu iyilik yapanın beslediği arzudan daha fazla ve daha güçlüdür.³²⁷ Bununla birlikte insanın nefesine nasıl iyilik edeceğini bilmesi gerekir. Bu da kişinin kendisini sevmesine ve bu sevginin derecesini bilmesine bağlıdır. Bu sevginin zevk, iyilik ve menfaat şeklindeki sevgi ayrımlarını fark edemeyen kimse gerçek iyiliği tanımadığı için iyilikte ve sevgide yanılır.³²⁸

2.4. Dost Edinmede Gerekli Şartlar

Canlılar içerisinde öyle olmadığı halde öyle imiş gibi davranarak yapmacık eylemlerde bulunan tek varlık olan insandır. Gerçekte cimri olduğu halde insanlar kendisine cömert desinler diye malını harcama, korkak olduğu halde tehlike arz eden durumlar karşısında insanların kendisini yiğit olarak nitelemesi için çeşitli davranışlar

---

³²² İbn Miskeveyh, *Tehzibü'l-Ahlâk – Ahlâk Eğitimi*, 184.

³²³ İbn Miskeveyh, *Tehzibü'l-Ahlâk – Ahlâk Eğitimi*, 179.

³²⁴ İbn Miskeveyh, *Tehzibü'l-Ahlâk – Ahlâk Eğitimi*, 182.

³²⁵ İbn Miskeveyh, *Tehzibü'l-Ahlâk – Ahlâk Eğitimi*, 183.

³²⁶ İbn Miskeveyh, *Tehzibü'l-Ahlâk – Ahlâk Eğitimi*, 184.

³²⁷ İbn Miskeveyh, *Tehzibü'l-Ahlâk – Ahlâk Eğitimi*, 182.

³²⁸ İbn Miskeveyh, *Tehzibü'l-Ahlâk – Ahlâk Eğitimi*, 183.

sergileme gibi eylemler bu türdür.³²⁹ Oysa bu tür erdemler fazilet sahibi kişiler tarafından elde edilecek büyük nimete ulaşmak gayesi ile yerine getirilir. Bu bakımdan yapmacık suretlerde faziletli davranışlar sergiliyormuşçasına iyi kişiler gibi görünen kimselerin aldatma ve sahte dostluklarından emin olmak gerekir.³³⁰ Zira sevgi ve dostlukta hileye başvuran kişi ticarete hile yapan kişilerden daha aşağı ve kötü bir durumdadır. Hile ile kazanılan sevgi sahte mal ve parada olduğu gibi çok kısa bir süreç içerisinde bozulur ve değerini kaybeder.³³¹ Bu bakımdan kişiyi mutluluğa ulaştıracak olan değerli bir erdem olan dostlukta dost edinirken karşımızdaki kişide olması gereken bazı davranış tarzlarının bulunup bulunmadığını araştırmak gerekir.

Dost edinilecek kişinin evvela çocukluğunda anne-babasına, kardeşlerine, yakınlarına ne şekilde davrandığını bilmeli ve buna göre dost seçimi yamalıdır. Eğer bu kişinin ailesi ve yakınlarına karşı olan davranışları iyi ise o kişiyi dost olarak kabul etmeli kötü ise o kişiden uzaklaşmalıyız. Sonra dost edinilecek kişinin diğer dost ya da arkadaşları ile olan münasebetini öğrenmeli onlara nasıl davrandığını bilmeli ve onlara karşı davranışları ile aile ve yakınlarına olan davranışlarını karşılaştırmalıyız.³³² Daha sonra kendisine karşı yapılan bir yardım ve iyiliğe karşı teşekkür etme nezaketi gösterip göstermediğine dikkat edilmeli. İyilik ve yardımı dile getirmekten onu yayararak sahibine teşekkür etme huyunun bulunup bulunmadığını araştırmalıyız ve kendisinde nimeti hor görerek iyilikleri inkâr eden kimseleri dost olarak kabul etmemeliyiz. Kişinin görev ve sorumluluklarını yerine getirmede gevşeklik gösterip göstermediği dost seçiminde önemlidir. Çünkü rahatına düşkün, birtakım işlerde yavaş davranışlar sergileme ve kötü alışkanlıklardandır ve zevklere aşırı bağlılığa neden olur. Bu nedenle bu huylara sahip kişileri dost olarak kabul etmemeli, çeşitli zahmetlere katlanabilen atik haz düşkün olmayan kişileri dost olarak tercih etmeye gayret etmeliyiz.³³³

Dost seçiminde dikkat edilecek diğer önemli bir husus dost seçeceğimiz kişinin mal ve servete düşkün olup olmaması, serveti biriktirmeyi sevip sevmediğini bilmektir. Çünkü birbirilerini sevdiklerini iddia eden kişiler arasında mal ve servet söz konusu

---

³²⁹ İbn Miskeveyh, *Tehzîbü'l-Ahlâk – Ahlâk Eğitimi*, 186.

³³⁰ İbn Miskeveyh, *Tehzîbü'l-Ahlâk – Ahlâk Eğitimi*, 187.

³³¹ İbn Miskeveyh, *Tehzîbü'l-Ahlâk – Ahlâk Eğitimi*, 179.

³³² İbn Miskeveyh, *Tehzîbü'l-Ahlâk – Ahlâk Eğitimi*, 187.

³³³ İbn Miskeveyh, *Tehzîbü'l-Ahlâk – Ahlâk Eğitimi*, 188.

olduğundan çekişme ve kavgalar yaşanıp düşmanlıklar ortaya çıkabilmektedir. Bir diğer şart ise kişide liderlik ve makama olan düşkünlük ve bağlılığını sorgulamaktır. Bu gibi şeylere hırslı olan kimsede gerçek dostluk ve sevgi oluşmaz. Elde ettiği gurur ve kibir nedeniyle bizi küçümseyebilir, kendisini bizden daha üstün görebilir. Böylece mutluluk ve dostluk ortaya çıkmadığı gibi kin, kıskançlık ve düşmanlıklar ortaya çıkabilir.³³⁴

Dost seçiminde dikkat edilecek bir özellikte kendimize dost olarak seçeceğimiz kişinin oyun ve eğlenceye çok fazla dalıp dalmadığını komedi tarzı konuşmalar ve müstehcenliğe karşı olan ilgisini araştırmalıyız. Bu tarz işlere çokça dalıp giden bir kişi dostlarını ihmal eder, dertlerine ortak olmaktan geri durur, zahmetlere katlanma ve iyilikten uzak olur. Eğer kişi bu eğlencelerden uzak ise bu kişi dost olmada mükemmel bir kişiliğe sahip olduğundan bu kişinin dostluğunu bırakmamamız gerekir.³³⁵

Dost tercihiinde bir diğer önemli nokta ise çok fazla dost edinmeye çalışmamamızdır. Çünkü dostu fazla olan kimseler sahip oldukları dostlarının haklarını tam olarak yerine getiremezler. Dostlarına karşı görevlerinde ihmalkâr ve kusurlu davranışlarda bulunurlar. Dostların birbirinden farklı istek ve ihtiyaçları olduğundan her birine yetişmek çok zordur.³³⁶

2.5. Dostluğun Korunmasında Takip Edilecek Metotlar

Dost edinmek önem arz eden bir konu olmakla birlikte onda sebat etmek ve dostluğu korumak da en az dost edinmek kadar hatta ondan daha da önemli bir konudur. İnsanların mutluluk vesilesi olan dost edinmelerinin ne denli önemli olduğunu ortaya koyan İbn Miskeveyh daha sonra dostluğu korumak ve sürdürmekte dikkat edilecek birtakım hususlara da işaret etmiştir. Bu yöntemleri şu şekilde açıklamak mümkündür.

Dost edinirken temkinli ve dikkatli olmamız ve dostlarımızı seçerken onlarda bulunması gereken birtakım hususlara dikkat etmemiz gerektiğini önceki başlıkta açıklamıştık. İbn Miskevey'e göre bu dikkat ve temkin durumu dostlarımızda mevcut olan küçük hata ve kusurları araştırmaya sebep olmamalıdır. Çünkü kusursuz insan yoktur her insanda birtakım eksiklikler ve kusurlar mevcuttur. Hiç kimse kusursuz

---

³³⁴ İbn Miskeveyh, *Tehzibü'l-Ahlâk – Ahlâk Eğitimi*, 188.

³³⁵ İbn Miskeveyh, *Tehzibü'l-Ahlâk – Ahlâk Eğitimi*, 189.

³³⁶ İbn Miskeveyh, *Tehzibü'l-Ahlâk – Ahlâk Eğitimi*, 189.

olamayacağından böyle bir arayış kişiyi dostsuz bırakır. Bu nedenle insanlarda bulunan ufak kusurları görmezden gelmek gerekir. Bununla birlikte bu türden kusurlar şahsımızda da mevcut olduğundan karşımızda kişide bulunan küçük kusurlara tahammül etmek lazım gelir. Dostça davrandığımız ve kendisine de dostluk ettiğimiz kişilerin düşmanlıklarından korunmak gerekir.³³⁷

Dostluk kurduğumuz kişilere karşı saygı duymalı bu dostluğun zayi olmaması ve dostu kaybetmemek için gereken özen ve dikkati göstermek gerekir. Önemli işlerde ya da herhangi bir olay esnasında dostu ihmal etmemeli, rahat ve mutlu zamanlarında yanında olmalı ona güler yüz göstermeli ve hoş davranışlarla mukabelede bulunmalıdır. Bakış ve hareketler, konuşmadaki tatlılık, rahat tavırlar kişinin dostuna karşı olan güvenini arttırıp daha çok ısınmasını sağlayacağından dosta karşı tavır ve hareketlere özen göstermek gerekir. Çünkü bu tarz eylemler kişinin dostu ile karşılaşmasında sevinç ve mutluluğunu arttıracak ve bu sevicî tüm bedeninde hissedecektir.³³⁸ Dosta karşı sevgide samimi olmalı, onu övmeye adaletle dikkat etmeli, dostluğa zarar verecek yalakalık vb. eylemlerden uzak durmalıdır. Samimi bir sevgi ve tam güvenin oluşması, gerçek dostluğun korunup uzun süre devam etmesi için her durumda bu hususlara dikkat etmek kişinin hataya düşmesini engellediği gibi kişideki bu uyumlu ve olumlu özelliklerin diğer kimseler tarafından tanınıp bilinmesi ile kişi yeni arkadaşlıklar ve samimi dostluklar kazanır.³³⁹

İyi günlerinde ve mutlu olduğu durumlarda bu iyilik ve sevinci kişi dostu ile paylaşmalı, dostunun zor ve sıkıntılı günlerinde, uğradığı bela ve musibetlerde onun yanında olmalı ve ona destek vermelidir. Kendisi hiçbir şey talep etmeden dostu ihtiyaç duyduğunu hissetmeli, maddî ve manevî yardımını daima ona göstermeli, ondan bu iyilik ve güzellikleri esirgememeli, onu koruyup gözetmelidir.³⁴⁰

Kişi güç ve zenginliğe ulaştığında bunu bir üstünlük olarak görmemeli, bir övünç ve gururun etkisi altına girmeden bu zenginlik ve iktidarı dostları ile paylaşmak gerekir. Eğer böyle bir duruma ulaşan kişi dostunun kendisinden yavaş yavaş uzaklaşmaya başladığını hissedecek olursa bu durumda dostunun uzaklaşmasına fırsat

---

³³⁷ İbn Miskeveyh, *Tehzîbü'l-Ahlâk – Ahlâk Eğitimi*, 189.

³³⁸ İbn Miskeveyh, *Tehzîbü'l-Ahlâk – Ahlâk Eğitimi*, 190.

³³⁹ İbn Miskeveyh, *Tehzîbü'l-Ahlâk – Ahlâk Eğitimi*, 190.

³⁴⁰ İbn Miskeveyh, *Tehzîbü'l-Ahlâk – Ahlâk Eğitimi*, 190.

vermemeli onun soğuk davranışlarına karşı ona daha fazla yaklaşacak bu durumu ortadan kaldırmaya çalışmalı ve dostunu tekrar kendisine doğru çekmeye gayret etmelidir. Kişi şayet dostlarından uzaklaşır, onlara karşı kibir ve övünç sergilerse aradaki dostluk giderek zayıflar ve en sonunda dostluk kaybolur. Ayrıca kişinin dostlarına karşı bu şekilde tavır takınması onda dostlarına karşı mahcubiyeti ve onları görmede isteksizlik kişinin dostlarını terk etmesine sebep olur.³⁴¹

Kişinin her insanla münakaşadan uzak durması gerektiği gibi özellikle de dostları ile tartışmaktan kaçınması gerekir. Çünkü tartışmak, anlaşmazlıklara sebep olur, bu anlaşmazlıklar kişilerin birbirlerinden koparak uzaklaşmalarına neden olur ve böylece dostluk temelden sarsılır.³⁴² Fikir meclislerinde alimlerin bulunduğu topluluk içinde dostlarını mahcup etmek ve susturmak için onlarla tartışan kişinin durumu bu şekildedir. Bu kişiler halk içinden bilgisiz ve seviyesi düşük kimselerden öğrendikleri sözlerle arkadaşlarını küçük düşürmek isterler. Ancak baş başa kaldıklarında böyle davranmazlar. Bu kişilerde hakir göreme ve küçümseme, kusur arama, hatalarını yüze vurma, iyilikleri kötüleme, kötülük yapma gibi eylemleri nedeniyle tavırları düşmanlığa dönüşür, bu şekilde birbirlerinin arkasından iş çevirme ve iyiliklerini yok saymaya başlarlar. Bu durum öyle seviyeye ulaşır ki çeşit çeşit kötülöklere hatta kan dökmeye kadar devam eder. Bu şekilde bir çekişmenin olduğu durumda sevgi beraber olamaz ve ortada dostluk diye bir şey kalmaz.³⁴³ Kişi şayet gerçekten eğitimli ve bilge ise bu hususta dostuna karşı cimri olmamalıdır. Bilgi ve görgüsünü usulüne göre dostu ile paylaşmalıdır. Aksi halde dost olarak görölen kişide bu bilginin kişinin kendisine mahsus bir şey olduğu ve kendisinden esirgendiği duygusu uyanabilir. Oysa bilginler kendisinin sahip olmasını isteyerek başkasının elde etmesini engelleme şeklinde yaptığı gibi halktan avam seviyesinin yaptığı gibi yapmazlar. İlim bu şekilde birini sahip olması ile azalan bir şey değil artan bir şeydir, birinin sahip olması ile öteki mahrum kalmaz. İlim dostluk yolu ile gelişir verdikçe artar, fazlalaşır. Bilginlerin ilim konusunda cimrilik yapması onların kendi kötü durumları nedeniyledir. Böyle bir kimsenin durumu ise ya ilminin azlığından kaynaklanır ve onu paylaştığında sahip olduğu şeyin bitmesinden veya bilmediği bir şeyle karşı karşıya gelmesi ve sonuçta

---

³⁴¹ İbn Miskeveyh, *Tehzibü'l-Ahlâk – Ahlâk Eğitimi*, 191.

³⁴² İbn Miskeveyh, *Tehzibü'l-Ahlâk – Ahlâk Eğitimi*, 192.

³⁴³ İbn Miskeveyh, *Tehzibü'l-Ahlâk – Ahlâk Eğitimi*, 192-193.

bilgisiz kişiler yanında şanını kaybedeceğinden endişe etmesinden ya da sahip olduğu ilim kendisi için geçim kaynağı olmasından bunları öğretmesi halinde rızık kapısının elinden gitmesi korkusundan kaynaklanmaktadır. Ya da bu durum kişinin kıskançlığından ileri gelmektedir. Kıskanç kimse ise faziletlerden uzak ve sevilmeyen kimselerdir. Sonuç itibari ile ilimde cimri davranmak ve onu paylaşmamak kötü bir davranış ve karakterdir. Böyle bir huy da dostluğa mâni olur, akla gelmeyen düşmanlıkları kendisine çeker ve dostluğu yok eder.³⁴⁴

Kişi çevresi ve arkadaşlarına karşı alaycı olmamalı, kendi özel yaşamları ile ilgili olan hususları anlatmaya zorlamamalıdır. Aynı zamanda gerek kendi kusurlarını gerek dostunun kusurlarını yakın çevrede ve ailesinde anlatılmasına izin vermemelidir. Kişi dostuna karşı bu dinamikleri gözetmediğinde ve bazı saklanması gereken şeyler dostu ulaştığında, kişi dost olmaktan uzaklaşır ve düşmanlıklar besler.³⁴⁵ Kişi dostunda gördüğü kusurlar dolayısı ile ilişkisini kesmemeli onunla iyi münasebetlerini devam ettirmeli, ancak bu kusurlarına da göz yummamalıdır. Kusurlarını ona göstererek kendisini düzeltmesini sağlamalı ve başkalarının alay ve kınamasından onu korumalıdır. Ayrıca kişiler dostları hakkında gelen haberlere hemen inanmamalı doğruluğunu araştırmalı yayılan bu haberler dolayısı ile dostundan uzaklaşmamalı, gıybet, dedikodu ve koğuculuktan uzak durmalı bunları dinlememeli ve yaymamalıdır. Bu tarz şeyler dostlukları bozar ve yok eder.³⁴⁶

Bu nedenle kişi her durumda ve daima dostluğun korunup aynı kalması, zayıflayıp bozulmaması ve dostsuz kalmamak için bu hususlara dikkat etmelidir.

2.6. Dostluğun Değeri ve Önemi

İnsan evini, eşyasını ve giysilerini vb. kısaca kendisiyle ilgi olan her şeyi koruyup gözettiği gibi dostluğa da gereken değer ve önemi vererek onu koruyup gözetmelidir. Kendisine ait ev ve eşya gibi şeyleri sürekli korumayan ve ihmal eden kimse sahip olduğu bu şeylerin işe yaramaz hale gelmesinden, yıkılıp harap olmasından

---

³⁴⁴ İbn Miskeveyh, *Tehzîbü'l-Ahlâk – Ahlâk Eğitimi*, 193-194.

³⁴⁵ İbn Miskeveyh, *Tehzîbü'l-Ahlâk – Ahlâk Eğitimi*, 194.

³⁴⁶ İbn Miskeveyh, *Tehzîbü'l-Ahlâk – Ahlâk Eğitimi*, 195.

emin olamayacağı gibi gerek iyi günlerinde ve zamanlarında bu günleri paylaştığı gerek de kötü ve zor günlerinde kendisine yardım ve desteği olan, her türlü iyiliği beklediği be gördüğü dostunu da koruyup gözetmeli ve ihmal etmemelidir. Ayrıca kişinin mal ve eşyasına dokunan zarar sadece kendi menfaatine dokunurken, dostunun sevgisini kaybeden cefasını çeken kişi birçok ve büyük zararlar görür. Zira dost düşmana onun sağladığı iyilik ve yararlar da zararlar dönüşür. Böylece onun kötülük ve düşmanlıklarından emin olunamaz, ayrıca kişi onun yerine koyabileceği ve yerini doldurabilecek başka bir şey de bulamaz. Bütün bunlardan emin olmak ve bu türden şeylerle karşılaşmamak için tek yol dostluğun gerektirdiği şartları yerine getirmek ve sürekli olarak dostluğu muhafaza etmeye gayret etmektir.³⁴⁷

Fıtrat olarak toplum içerisinde yaşayan insanın gerçek mutluluğunu sağlayan dostluk ve sevgi türleri değişip bozulmalara maruz kaldığından gerçekte kendisinde bulunan birlik manası da yok olmaktadır. İnsanda bulunan birçok eksiklik, karşı karşıya kalınan değişimlere rağmen insan bu eksikliklerini gidermek zorundadır. Sevgi ve iyilikleri korumak, bunların düzen içerisinde sürmesini sağlamak için çeşitli zahmet ve çilelere katlanmak gerekir. Bu nedenle insanın varlığını tamamlayan iş, eylemler ve ilişkiler ahlaki faziletler yoluyla elde edilmektedir.³⁴⁸ Bu ahlaki faziletler kişinin davranışlarında hür olmasını da sağlar. İnsandaki bedeni filler ve toplum içindeki davranışlarının kendisini mutluluğa ulaştırması için samimi dostlara ve iyi kalpli yardımcılara ihtiyaç her zaman vardır. İnsan ihtiyaç duyduğu şeylere ulaşmak için katlanmak zorunda olduğu zahmetler yolunda üzerine düşeni yapmalıdır, çünkü mutluluğa sadece bu şekilde ulaşılabilir. Kişi kendisini mutluluktan alıkoyacak, iyilikler ve faziletler arasında engel oluşturacak olan rahatına düşkünlük ve tembellik gibi şeylerden uzak durmalıdır. Bunun içinse insanın yaratılışına uygun olarak toplum içerisinde yaşama, iyilik ve sevgide bulunma ve dostlar edinme gereklidir.³⁴⁹ İnsanın ahlak ve faziletlerle bağlı bir yaşam sürmesi³⁵⁰ ve yüksek mertebelere ulaşmak için gayret etmesi gerekir.³⁵¹ Çünkü mutlu kimseler madden yeterli imkânı olmamasına

---

³⁴⁷ İbn Miskeveyh, *Tehzibü'l-Ahlâk – Ahlâk Eğitimi*, 191-192.

³⁴⁸ İbn Miskeveyh, *Tehzibü'l-Ahlâk – Ahlâk Eğitimi*, 196.

³⁴⁹ İbn Miskeveyh, *Tehzibü'l-Ahlâk – Ahlâk Eğitimi*, 197.

³⁵⁰ İbn Miskeveyh, *Tehzibü'l-Ahlâk – Ahlâk Eğitimi*, 198.

³⁵¹ İbn Miskeveyh, *Tehzibü'l-Ahlâk – Ahlâk Eğitimi*, 200.

rağmen dış iyiliklere yönelen, faziletleri bilmekle kalmayıp onları uygulamaya çalışan faziletin gereği olan eylemlerde bulunan kimsedir.³⁵² Bununla birlikte insanlar arasında nasihatlere kulak veren ve bunlara uyan, faziletlere yönelen kimseler oldukça azdır, bu kimseler de fitraten üstün yaratılmış olan iyi huylu bütün kötülük ve fenalıklardan uzak olan kimselerdir.³⁵³ Toplum içerisinde medeni olarak yaşan insanın bütün bu iyilik ve güzellikleri elde ederek mutluluğa ulaşmasının yolu ise fazilet sahibi kimselerle bir arada bulunma dolayısı ile iyilik ve güzellikleri yayarak, iyi ve mutlu anların paylaşıldığı, zor ve kara günlerde yardım ve desteğin beklendiği kendisine yol gösterip ışık tutacak dostlar edinmektir. Dostluk bakımdan değerli ve önemlidir.

2.7. İyinin ve Kötünün Dostluğu

İyi insan kendisine, yöneticilerine, ailesine, çocuklarına, dostlarına ve hükümdarlarına karşı adil ve saygılı davranışlarda bulunan, iyilik eden ve sevgi gösteren kimsedir. Kötü kimse ise bu türden davranışlardan kaçınır, uzak durur. Bu durum onun kötü alışkanlıklar elde etmesinden ileri gelir. İyiliği tanıma, iyi ve kötüyü ayırt etmede ve iyi olmadığı şeyleri iyi olarak görerek gerçekliğini fark etme noktasında gevşeklik gösterme kötü kişinin özelliklerindedir, kötü kişinin bütün iş ve eylemleri de kazandığı kötü alışkanlıklar nedeniyle kötü olur. Kötülüğün bizatihi kendisinden kaçınılan şey olması sebebiyle de kendisinde kötülük bulunan kimse kendi özünden kaçır ve kendisi gibi olan kötü kimselerle dostluk yapar, onlarla yaşar. Hayatını onların yardım ve desteğini almak zorunda kalarak sürdürür.³⁵⁴

Kötü insanlar yalnız başlarına kaldıklarında yaptıkları kötülükleri hatırlar, birbirine zıt olan güçlerin kendilerini harekete sürüklemesiyle çeşitli türden yeni kötülükler işlemeye devam ederler. İçinde buldukları bu ruh hali dolayısı ile içlerini kötü duygular kaplar ve durumdan büyük acı duyarlar. Kötü hazları ve hoş olmayan bir hayatı arzular hale gelen kişilerin bu hali onların gerçek bir eğitim alarak kendilerini terbiye etmemelerinden kaynaklanmaktadır ve bu yanlış arayışlar dolayısı ile kötü insanlar kendilerini helak edecek kötülüklere doğru meylederler. Onların en önemli

---

³⁵² İbn Miskeveyh, *Tehzîbü'l-Ahlâk – Ahlâk Eğitimi*, 200.

³⁵³ İbn Miskeveyh, *Tehzîbü'l-Ahlâk – Ahlâk Eğitimi*, 201.

³⁵⁴ İbn Miskeveyh, *Tehzîbü'l-Ahlâk – Ahlâk Eğitimi*, 179.

eksikliklerinden biri de kendi öz varlıklarından kaçır olmalarıdır. Çünkü kendilerini kötülöklere yönelten özlery bozuk ve acı çekmektedir ve kötülöklere fazlasıyla açıktırlar. Bu nedenle kendisi gibi olan kimselerle düşüp kalkar, ve bir süre bu durumdan huzur ve rahatlık duyarak hoşnut olarak yaşar. Daha sonra bütün bunlardan dolayı pişmanlık duyar ve bu durumdan dolayı yıkıma uğrar, iç ve dış yapısı bozulmaya başlar. Bu durumun verdiği acıdan kurulmak için de kendisini yalnızlığa terk eder. Kendisini içinde bulunduğu sıkıntılı durumdan kurtaracak ve kendilerine öğüt verecek kimseyi bulamayan bu kişiler pişmanlık, umutsuzluk ve mutsuz olmaktan başka hiçbir şey kazanamaz.³⁵⁵

İyi ve faziletli kişiler ise davranışları ve güzel huyları dolayısı ile herkes tarafından sevilir. Hem fiillerini hem de kendi özleryni seven bu iyi kimseler içinde buldukları durumdan kendileri sevinç hissettiği gibi yakınındakiler de bundan mutluluk ve sevinç duyar. Herkes bu tür kişilerle dostluk ve yakınlık kurmayı arzu eder, böylece o hem kendisinin hem de diğer kimselerin dostu olur.³⁵⁶ Bu yüzden kendisine zıt gelen kötü kimseler iyilerle dost olamazlar.

Kendisinde güzel hasletler bulunan iyi kimse bu hoş ve sevimli eylemleri nedeniyle çevresine gerek bilerek gerek bilmeyerek iyilikte bulunur. Bu hoş ve sevimli şeyler beğenilen ve arzu edilen şeyler olduğundan ona meyledip etrafında toplanan kişilerin sayısı artar ve onu örnek alanlar yayılarak genişler. Böylece sonsuz, kesilmeden devam eden eksilmeyen aksine artarak devam eden hakiki iyilik, güzellik ve sevgi ortaya çıkmış olur. Buna karşın samimi olmayan sahte iyilikler ahlaki olmadıklarından ötürü gelip geçicidirler ve zamanla tükenirler. Bu şekilde doğan sevgiler kınanmaya neden olan sevgiler sınıfındandır.³⁵⁷ Bununla birlikte iyiliği yapan ve başkasından iyilik görev kimselerin sevgileri birbirinden farklıdır. İyilik yapanın iyilikte bulunduğu kimseye karşı sevgisi iyilik görenin kendisine iyilik yapana gösterdiği sevgiden daha çoktur. Çünkü kişi değer ve kıymet verdiği kişilere karşı iyilikte bulunur, onları koruyup gözetir ve iyi bir halde olmalarını temenni eder. Fakat bir bakasından iyilik gören kimsede bu tür değer verme ortaya çıkmaz.³⁵⁸

---

³⁵⁵ İbn Miskeveyh, *Tehzibü'l-Ahlâk – Ahlâk Eğitimi*, 180.

³⁵⁶ İbn Miskeveyh, *Tehzibü'l-Ahlâk – Ahlâk Eğitimi*, 180.

³⁵⁷ İbn Miskeveyh, *Tehzibü'l-Ahlâk – Ahlâk Eğitimi*, 181.

³⁵⁸ İbn Miskeveyh, *Tehzibü'l-Ahlâk – Ahlâk Eğitimi*, 181.

2.8. İbni Miskeveyh’de Adalet, Eşitlik, İyilik ve Dostluk Kavramları

İbn Miskevey’e göre, faziletlerin en mükemmeli olan, en yüce şeref ve en üst birliği sağlayan adalet; denklik, eşitlik, ölçülülük anlamından türemiştir³⁵⁹ve nefsin bir faziletidir. Nefiste meydana gelen hikmet, iffet ve yiğitlik faziletlerinin bir arada bulunup barış halinde ve düşünme (ayrıt etme) gücünün emri altına girmesi ile ortaya çıkar. Böylece bu güçler arasında rekabet ortaya çıkmaz ve kişi kendi tabiatının serbestçe hareket etmesine uyarak isteklerinin ardından gitmez. Kişide ortaya çıkan adalet fazileti öncelikle onda kendine karşı insafı olma sonra da başkalarına insaf ettiği düzeyde onlardan insaf beklemeyi tercih edecek bir niteliğe ulaştırır.³⁶⁰ Adaletin kapsadığı çeşitli faziletler vardır. Dostluk, ülfet, yakınlarla ilişkiyi sürdürmek, ödüllendirme, iyi muamele, sevgi, dindar olma, bir şeyi güzel yapmak, kin gütmemek, kötülüğe karşı iyilikte bulunmak, lütuf sahibi olmak, düşmanlığı terk etmek ve insanlık yolundan ayrılmamak, doğru olmayan ve hoş olmayan kimselerden haber aktarmamak, doğruların davranışlarını anlatmak, kişi için yararı olmayan her türlü şeyden kaçınmak vb türden fiiller adaletle dahil olan faziletlerdendir.³⁶¹

Adalet haksızlık yapma ile haksızlığa maruz kalma arasında yer alan orta bir fazilettir. Haksızlık yapmak ihtiyacı olmayan bir kişinin uygun olmayan bir şekilde fazla mal elde etmesidir. Haksızlığa uğramak ise, mal kazanmak hırsıyla boş yere birtakım insanlara boyun eğme ve bu kişiler karşısında ezilmektir. Bu nedenle haksızlık yapanların malları çoktur, çünkü bu kişiler kazandıklarını uygunsuz yöntemlerle elde ederler. Bu şekilde haksızlıkla mal kazanmanın birçok yolu vardır. Diğer yönden zulme maruz kalan kişilerin malları oldukça azdır, çünkü bu kimseler uygun olmayan yöntemlere başvuramazlar.³⁶² Adil kişi bunların tam ortasında bulunup malları hakkı olan yerlerde kazanır, hakkının olmadığı yerlerde onlardan vazgeçer. Böylece adalet bir fazilet olur ki insan bununla kendisine karşı insafı davranmış olur. Yararlı işlerde payın fazlasını kendisine, az olanı da başkasına ayırmaz. Bunun tersine zararlı şeylerde de payın az olanını kendisi için fazla olanını da başkaları için ayırmaz. Fakat adil olan

³⁵⁹ İbn Miskeveyh, *Tehzibü'l-Ahlâk – Ahlâk Eğitimi*, 136.

³⁶⁰ İbn Miskeveyh, *Tehzibü'l-Ahlâk – Ahlâk Eğitimi*, 36.

³⁶¹ İbn Miskeveyh, *Tehzibü'l-Ahlâk – Ahlâk Eğitimi*, 40.

³⁶² İbn Miskeveyh, *Tehzibü'l-Ahlâk – Ahlâk Eğitimi*, 45-46.

kimse nesnelere arasında eşitlik ve denkliliği gözetir.³⁶³ Gerçekte adaletli kimse işlerinde, güçlerinde ve bütün durumlarında adil olur. Bu iş ve davranışları arasında ve insan ilişkilerinde herhangi bir ölçüsüzlük olmaz. Bütün işlerinde sadece bu amacı güder ve bu fazilete meyleder.³⁶⁴ İşlerin tamamında orta yolu ve ölçüyü belirleyen şey hukuktur. Zira insan medeni, toplum hayatına yatkın olan bir varlıktır. İnsanların iyi bir yaşam sürmeleri ancak yardımlaşmakla mümkündür. Bu açıdan insanlar birbirlerine yardımcı olmaları ve alışverişte bulunmaları zaruridir, birbirlerinden uygun karşılık beklerler. İşlerin birinin diğerinden daha değerli olup olmadığına bakılmaksızın birbirlerinden yararlanma yolu ile eşit bir karşılık meydana gelir. Böylece ilişkiler sağlam, doğru, düzenli ve adaletli bir şekilde devam eder.³⁶⁵ Hukuku tanımayıp ona boyun eğmeyen, iş ve işlemlerinde adil bir hâkimin kararını kabul etmeyen ve malları kendi emeğiyle değil gasp ederek, başkalarına az verip kendisi gereğinden fazlasını alan zalim kimseler eşitliği bozar. Oysa hukuka bağlı olan kişi eşitliğin doğasına bağlı davranır, adalet ile iyiliğe ve mutluluğa ulaşır. Çünkü hukuk ilahi olduğundan iyiliği ve iyi olan şeyleri yiğitlik ve cesareti, iffeti emreder, kötülüğü yalan ve iftirayı da yasaklar. Böylece adil kimse hem kendisine hem de çevresine karşı adaletli olur, zalim kimseler ise kendisine, dostlarına ve çevresine haksızlık yapar. İnsanın sahip olduğu hikmet ve faziletler kendisini diğer insanlardan ayırır.³⁶⁶ İnsan adaleti gerçekleştirdiğinde nefsin bütün kısımları bu adalet nuru ile aydınlanır, çünkü nefisteki bütün faziletler burada bir araya gelir. Böylece nefis yücelir ve işleri mükemmel derecede yapar hale gelir ki bu da Tanrıya yaklaşmasının son noktasıdır.³⁶⁷ Adalet manevi bir alışkanlık halini aldığından elde eden kişi isteyerek hukuka boyun eğmez ve ona aykırı davranmaz. Eşitlik esasına uyan ve ölçülü hareket ederek bu ölçüleri koruyup gözetilen, düşünme, tercih ve arzu ile bunları benimseyen kimsenin hukuka aykırı şeyleri terk etmesi ve ona uyması zorunludur. Eşitlik ise en az iki şey arasındaki ortak ilişkilerde ortaya çıkar.³⁶⁸

---

³⁶³ İbn Miskeveyh, *Tehzibü'l-Ahlâk – Ahlâk Eğitimi*, 46.

³⁶⁴ İbn Miskeveyh, *Tehzibü'l-Ahlâk – Ahlâk Eğitimi*, 136.

³⁶⁵ İbn Miskeveyh, *Tehzibü'l-Ahlâk – Ahlâk Eğitimi*, 139.

³⁶⁶ İbn Miskeveyh, *Tehzibü'l-Ahlâk – Ahlâk Eğitimi*, 140-141.

³⁶⁷ İbn Miskeveyh, *Tehzibü'l-Ahlâk – Ahlâk Eğitimi*, 149.

³⁶⁸ İbn Miskeveyh, *Tehzibü'l-Ahlâk – Ahlâk Eğitimi*, 150.

İyilik herkes tarafından arzu edilen, amaçlanan ve elde etmek için yararlı olan son gayedir. Mutluluk ise ulaşan kişinin sahip olduğu iyilik ve olgunluk durumudur. Buna göre mutluluk bir çeşit iyiliktir. Her nesnenin mutluluğu birbirinden farklıdır, o şeyin bütünlüğü ve kendine özgü mükemmelliği ile ortaya çıkar. Amaçlanan iyilik herkesin arzuladığı ve yöneldiği, herkesin özünü meydana getiren bir tabiattır, bu bütün insanlar için ortak olan ve insan olma vasfından dolayı bir iyiliktir. Dolayısı ile düşünmeyen varlıklarda birtakım iyiliklerin bulunması onlarda mutluluk olduğu anlamına gelmez. Çünkü mutluluk irade ve düşünmeyi gerektirir.³⁶⁹ Ancak irade ve düşünme ile insan aklı asıl mutluluğa, mutlak olan hayra ulaşabilir. Akıl ise iyiliğe yönelir, çünkü iyiliğe yönelmeyen şeylerin herhangi bir anlamı yoktur. Akıl iyiliğe yönelmeyen şeyleri kabul etmez onları reddeder. Bu yüzden bütün insanlar yönelmeyi arzu ettiği şeyi yani mutlak hayrın ne olduğunu, bütün iyiliklerin amacını meydana getiren nihai gayeyi iyi bilmelidir. İnsan bunu iyi bilmeden mutlak hayra yönelemez, onu kendine amaç edinemez.³⁷⁰ İyilik birtakım kısımlara ayrılmaktadır: Üstün iyilikler, övülen iyilikler, güç halinde olan iyilikler ve iyilikler için yararlı şeyler. Özü gereği üstün olan ve sahip olduğu kimseleri şerefli kılan iyilikler ise hikmet ve akıldır. Faziletler ve irade ile gerçekleştirilen güzel işler övülen iyiliklerdir. Bunlara ulaşmayı sağlayan yatkınlık ise güç halinde olan iyiliklerdendir. Yararlı olan şeylere gelince bunlar özleri itibariyle arz edilmeyen ancak iyilikleri elde etmede araç olarak arzu edilen her şeydir.³⁷¹ İyiliklerin bir kısmı özleri dolayısı ile bir kısmı ise diğer başka şeyler için tercih edilir. Diğer açıdan iyiliklerin bazısı cevherde, bazısı nicelikte, bazısı nitelikte ve diğer sınıflarda bulunur. İyiliklerin gaye olanları olduğu gibi gaye olmayanları da vardır. Gaye olan iyilikler tam olan ve eksik olan gaye olmak üzere iki kısımdır. Mutluluk tam olan bir gayedir, çünkü mutluluğa ulaşan bir kişinin başka bir şeye ihtiyacı yoktur. Sağlık ve zenginlik ise tam olmayan gayelerdendir. Bunlara ulaşıldığında daha fazlası arzu edilir ve bunlarla diğer bazı başka şeyler de kazanılır. Tedavi, öğrenim ve beden eğitimi gibi şeyler ise hiç gaye olmayan iyiliklerdendir.³⁷²

---

³⁶⁹ İbn Miskeveyh, *Tehzîbü'l-Ahlâk – Ahlâk Eğitimi*, 97-98.

³⁷⁰ İbn Miskeveyh, *Tehzîbü'l-Ahlâk – Ahlâk Eğitimi*, 98.

³⁷¹ İbn Miskeveyh, *Tehzîbü'l-Ahlâk – Ahlâk Eğitimi*, 98-99.

³⁷² İbn Miskeveyh, *Tehzîbü'l-Ahlâk – Ahlâk Eğitimi*, 99.

Mutluluk iyiliklere mükemmellik kazandıran ve iyiliğin amacını meydana getiren bir çeşit iyiliktir. Mükemmelliğe ulaşan insan başkaca hiçbir şeye ihtiyaç duymaz. Bu nedenle mutluluk iyiliklerin en üstün olanıdır. Fakat son amaç olan mükemmellik insan bazısı bedende bazısı bedeninin dışında olan birtakım mutluluklara ihtiyaç duymaktadır.³⁷³ İnsan yapısı ruh ve cisimden meydana geldiğinden hem melekî hem de bedeni bir fazilete sahiptir. Hayvanlara uygun olan bedeni iyilikle bu alemde bir müddet yaşayan insan kendisini imar eder ederek düzene koyar. Kemal mertebesine ulaşınca yüce aleme göçer ve orada meleklerle iyi ruhların eşliğinde sonsuza kadar yaşar.³⁷⁴ İnsan iki şekilde mutlu olabilir: Bedeni olarak aşağı durumlara bağlı olarak veya ruhi şeyler mertebesine ulaşmış yüksek durumlara bağlı kalarak. İnsanın bedeni mutluluğa ulaşması üstün işlerle meşgul olup onlarla ilgili gerçekleri araştırması, onlara ulaşmayı arzu ederek onlara yönelmesi ile olur. Ruhi mutluluğa ulaşma ise bedeni gerçekleri araştırma ve göz önünde bulundurmakla birlikte ilahi gücün belirtilerini ve yüce hikmetin işaretlerini düşünme ve bunlara riayet etme, iyiliklerle donanma, kabiliyeti ve gücü nispetinde kademe kademe fazilete erme ile gerçekleşir.³⁷⁵ İnsanda mutluluk sadece bu iki şekilde ortaya çıkar. Fakat bunlardan bedeni mutluluğa ait olan şeyler, maddi zinetler, doğadaki aldatıcılık, acı ve hüznler dolayısı ise eksik bir mutluluk vardır. Diğer ruhi mutlulukta ise ruhani bir yaşam ve hikmete nail olma, ilahi nura erime, acı ve hüznlerden uzak olma dolayısı ile daima sevinçli ve mutludur. Bu mutluluk mutlulukların en yüce ve en sonuncusu olan gerçek mutluluktur.³⁷⁶ Mutluluk isteyen kişi hoş bir yaşamı arzu etmeli ve sürekli bundan sevinç duymalıdır.³⁷⁷ Bu mertebeye ise ancak iyi bir alaka sahip olan kimseler ulaşabilmektedir.³⁷⁸ Gerçek mutluluğa ulaşan kimselerin sahip olduğu zevk de gelip geçici - hissi bir zevk değil; akli bir zevktir, edilgen değil etken, hayvani değil ilahi bir

---

³⁷³ İbn Miskeveyh, *Tehzibü'l-Ahlâk – Ahlâk Eğitimi*, 99.

³⁷⁴ İbn Miskeveyh, *Tehzibü'l-Ahlâk – Ahlâk Eğitimi*, 105.

³⁷⁵ İbn Miskeveyh, *Tehzibü'l-Ahlâk – Ahlâk Eğitimi*, 106.

³⁷⁶ İbn Miskeveyh, *Tehzibü'l-Ahlâk – Ahlâk Eğitimi*, 107.

³⁷⁷ İbn Miskeveyh, *Tehzibü'l-Ahlâk – Ahlâk Eğitimi*, 115.

³⁷⁸ İbn Miskeveyh, *Tehzibü'l-Ahlâk – Ahlâk Eğitimi*, 113.

zevktir.³⁷⁹ İnsan düşünme gücü ve bilgi ile bu zevke yöneldiğinde bu zevkin güzellik ve ihtişamının farkına varır.³⁸⁰

Yaşadığımız dünyanın düzeni iyilik göstermekten daha çok adalete dayanır. Faziletin özelliği ise kötülükleri terk etmek değil iyiye yönelmek ve iyilikte bulunmaktır. İnsanlar mal biriktirmek için değil onu iyiye harcamakla sevinç ve övünce ulaşırlar. İyilikte bulunan kimseler mala karşı hırslı değildir, gerektiği şekilde kazanıp iyi yollarda harcadıkları için mal ve eşyaya değer vermez. Bu şekilde iyilik yapma faziletini elde eder. Böylece her iyilik yapan adil, her adaletli kimse de adil olmuş olur.³⁸¹ İnsan faziletli bir yaşama alışkanlığı elde eder, işlerinde aklına danışır ve adaletli olursa bütün fillerinde bir düzen meydana gelir, işlerinde çelişkiler bulunmaz. Böylece adalet ve eşitliğin dışına çıkılmamış olur. Bu şekilde hareket eden kimse sonuçta sağlam bir düşünceye, güçlü bir sezgiye ve isabetli karar alma yetisine sahip olur.³⁸²

Bütün varlıkların düzen içinde olması ve iyi bir hale ulaşmaları sevgiye bağlıdır. Toplum içinde yaşayan insanların birbirini seven kişilerden oluşması halinde karşılıklı ilişkilerde kendiliğinden adalet ortaya çıkar, aralarında herhangi bir anlaşmazlık oluşmaz. Birbirlerini seven bir toplumda ise güven, yardımlaşma ve dayanışma ruhu meydana gelir. Sevgiyle birbirlerine yardımcı olduklarında sevilen her şeyi elde ederler. Bu sevgi sayesinde zır ve güç olan tüm amaçlarına ulaşabilirler. Bu durumda isabetli fikirler ortaya koyma ve iyi ilişkiler geliştirme konusunda ortak akıllar birbiri ile yarışa girerek yardımlaşma ve dayanışma ile iyiliğe ulaşmada birlikte hareket ederler ve tüm güçlerini bu yolda harcarlar. Böylece çoklukta birlik fazileti ortaya çıkmış olur. Bu ise en üstün fazilet sayılır. Çünkü birbirlerini sevenler kendileri için istediklerini dostları ve çevresindeki diğer kimseler için de isterler. Böylece birçok güç tek bir güçte birleşir ve hiçbirisi için doğru iş ve sağlam bir fikir imkânsız hale gelmez. Böylece onlar için bütün iyilikler elde edilir olur, kötülüklerden de emin olunur. Toplum fertleri de mutlu olarak yaşamaya başlar. Böyle bir sevgi ve mutluluğa ancak sağlam bir akılla kazanılan

---

³⁷⁹ İbn Miskeveyh, *Tehzibü'l-Ahlâk – Ahlâk Eğitimi*, 122.

³⁸⁰ İbn Miskeveyh, *Tehzibü'l-Ahlâk – Ahlâk Eğitimi*, 123.

³⁸¹ İbn Miskeveyh, *Tehzibü'l-Ahlâk – Ahlâk Eğitimi*, 151.

³⁸² İbn Miskeveyh, *Tehzibü'l-Ahlâk – Ahlâk Eğitimi*, 153.

dođru dūřünceler ve Allah rızasını amaç edinen kiřilerden meydana gelen güçlü bir inanca sahip kiřiler yolu ile ulařılabilir.³⁸³

2.9. İbni Miskeveyh'in Dostluk Kavramından İcmali Olarak Etkilenen Kimseler

İslam dūřüncesi tarihinde hem kendi yaşadıkları dönemi hem de kendisinden sonraki dönemleri, fikirleriyle etkileyen birçok dūřünür mevcuttur. Bu dūřünürlerden biri de İbn Miskeveyhtir. İbn Miskeveyh genel olarak ahlak felsefesi özel olarak da dostluğa dair dūřünceleri ile kendisinden sonra önemli bir etki bırakmış bir dūřünürdür. Yaşadığı dönemde ahlak kavramının zayıf kaldığını fark ederek ahlak alanına özel bir önem vermiş ve bu alanda eserler yazmıştır. İbn Miskeveyh, ahlâk felsefesi alanında Aristoteles'in etkisinde kalmıştır, hatta onun *Tehzibü'l- Ahlâk*'ı Aristo'nun *Nikomakhos'a Etik*'inin bir özeti olduğu ifade edilmektedir. İbni Miskeveyh, İhvanı Safa akımının ardından sistematize etmeye çalıştığı ahlak alanı ile yaşadığı dönemin sorunlarına çözümler üretme ve eksik gördüğu alanları eserleri ile aydınlatma gayreti içinde olmuştur. Fârâbî'nin ahlakı insan eylemlerinin bütününe şamil kılan yaklaşımı, kendisinden sonra gelen felsefe literatüründe farklı formlarda devam etmiştir. Yahya b. Adî'nin (ö. 975) *Tehzibu 'l-ahlak* ve İbn Miskeveyh'in (ö. 1030) *Tehzibu 'l-ahlak* adlı eserleri, bu çabaların ilk örneklerini oluşurmaktadır. Nitekim İbn Miskeveyh *Tehzibu 'l-ahlakı*'yla, Fârâbî'nin açtığı güzergahı belirginleştirme ve bu sahayı müstakil bir eserde göstermesiyle önemli bir yere sahiptir. Ahlak meselelerinin teorik tartışmaları aşarak pratik ahlaka etki eden boyutlarını konu edinen eser, kendisinden sonraki felsefi ahlak literatürünün kavramsal ve şematik içeriğini belirleyen bir yapı arz eder.³⁸⁴

İbn Miskeveyh telif ettiği eserleri çağının yaygın bilim dili olan Arapça ve Farsça kaleme almıştır. Kaynaklardan öğrendiğimize göre İbn Miskeveyh felsefe, tıp, edebiyat, tarih, ahlak ve metafizik gibi farklı alan ve türlerde yaklaşık 20 cilt eser telif etmiştir. Bu çalışmaların her biri alanında özgün nitelikte eserler olduğu kaynaklarda ifade edilen Miskeveyh'in eserlerinin çok büyük bir kısmı kaybolmuş ve günümüze

---

³⁸³ İbn Miskeveyh, *Tehzibü'l-Ahlâk – Ahlâk Eğitimi*, 158-159.

³⁸⁴ Tiryaki, *İslam Ahlak Felsefesinin İnsan ve Erdem Tasavvuru*, 49.

ulaşamamıştır.³⁸⁵ İslâm ahlâk felsefesinde kapsamlı ve sistemli olarak önemli bir felsefî ahlâk eseri yazan ve bu geleneğin temellerini oluşturarak ahlâk felsefesinde belirleyici bir etkisi olan İbn Miskeveyh, bu tür katkılarında dolayı muallim-i salis (üçüncü öğretmen) olarak da nitelendirilmiştir.³⁸⁶ İbn Miskeveyh, ahlaki erdemlerin sadece sevgiyle gerçekleşebileceğine inandığından sevginin ahlaktaki önemine vurgu yapmıştır. Aile, toplum ve devlet içindeki dayanışmanın temelini sevgide olduğunu düşünen İbn Miskeveyh, yöneticilerin temel görevinin toplumdaki sevgiyi yaymak olduğunu ifade etmektedir. Onun bu düşünsel yapısının arka planında sevginin insanın doğasından kaynaklandığı ve insan için bir ihtiyaç olduğu görüşü öne çıkar. Zira her insan kendisini tamamlamada bir diğerine ihtiyaç duyar. Bu durum insanların bir arada olmasını zorunlu kılmaktadır. İşte aileden devlete, en küçükten en büyüğe bireylerin kaynaşması ve bir arada yaşaması ancak sevgiyle mümkündür.

İbn Miskeveyh'e göre sevgi (muhabbet) kavramı canlı - cansız bütün varlıkların özüne ait bir hal olarak değerlendirmekte ve oldukça geniş bir çerçevede ele alınmaktadır. Nitekim İbn Miskeveyh, kâinatta meydana gelen ahenk, uyum ve cazibe kanunlarını da bir tür sevgiyle açıklamakta ve bu durumu "yakınlık anlamında bir sevgi" olarak değerlendirmektedir. Buna karşın o, insanlar arasındaki sevgiyi diğer sevgilerden ayırarak "irade" kavramına bağlamakta ve bunun "en üst sevgi" olduğunu ifade etmektedir. Öyle ki bu sevgi varlığın özünde var olan sevgiyi bilinçli olarak arayıp bulma ve ona yönelme anlamını taşır. İbn Miskeveyh'e göre tüm varlıkları kuşatan sevgi kavramının ayrıca alt kategorileri vardır. Bunlardan birincisi dostluk ya da "meveddet" kavramıdır. İbn Miskeveyh'te dostluk, sevginin özel bir türü olarak çok az sayıda insan arasında oluşur ve bu niteliği ile sevgiyle organik bir bağa sahiptir. Buna göre sevginin alt kategorisi olması onun önemsiz olduğuna işaret etmez., İbn Miskeveyh'e göre, dostluğun alt kategorisi aşırı bir sevgi olan aşktır ve bunun birtakım olumlu ve olumsuz yönleri vardır. Bu aşırı sevgi, zevk ve hazza olan düşkünlükten kaynaklanıyorsa olumsuz ve yararsızdır, şayet aşırı derecede iyiliği sevmekten ve istemekten kaynaklanıyorsa bu halde bu aşırı sevgi olumlu ve faydalıdır. Tam da bu

---

³⁸⁵ Muhammed Esat Altıntaş İbn Miskeveyh ve Eğitim Felsefesi. Klasik İslam Eğitimcileri, Ed. Mustafa Köylü, Ahmet Koç, Rağbet Yay., İstanbul, 2016, 161.

³⁸⁶ Hakan Hemşinli, "İbn Miskeveyh. Tertibu's-Sa'âdât ve Menâzilu'l-Ulûm, Mutluluk ve Felsefe. Neşr, Tercüme ve İnceleme, Hümeyra Özturan. İstanbul: Klasik Yayınları, 2017", *İlahiyat Tetkikleri Dergisi*, Aralık 2018/2:50, 379.

noktada İbn Miskeveyh sevgi, dostluk ve aşkın temeline varlığın özünde bulunan ve kaynağı ilahi olan manevi lezzeti yerleştirmektedir ki bu manevi haz ya da lezzet insanı mutluluğa iletacaktır.

İbn Miskeveyh'in yukarıda özetlemeğe çalıştığımız ahlak görüşleri, ne gariptir ki, İslam dünyasında, -özellikle belli bir dönemden sonra, felsefenin öteki bölümlerine genellikle sempati ile bakılmadığı halde- hemen her çevrede ilgiye mazhar olmuş ve her ahlak görüşünün temelini oluşturmuştur. Bir bakıma İslam dininin resmi ahlak felsefesi olmuştur. İbn Miskeveyh'in görüşleri Gazzâli'nin *İhyâ-u Ulûmiddîn*'inde *Ahlâkı Nâsirî*'de ve *Ahlâk-ı Celâli*'de izlendiğini müşahede etmekteyiz.³⁸⁷

İlk sistemli felsefî ahlak eseri olan İbn Miskeveyh'in *Tehzîbu'l Ahlâk* adlı eseri kendisinden sonraki İslam ahlak sisteminin temelini oluşturmuştur. İslâm dünyasında felsefî ahlak düşüncesi geleneği Kindî, Fârâbî, İbn Sînâ, İbn Miskeveyh, Nasîrüddin Tûsî, Kınalızâde Ali Çelebi, Ahmed Hamdi Akseki gibi önemli düşünürlerin katkıları ile oluşan ve yüzyılları içine alan bir yapıya sahiptir.³⁸⁸ İslam ahlak felsefesi alanında İbn Miskeveyh'i Nasireddin Tusî takip eder. Tusî, *Ahlâk-ı Nasirî* adlı eserinin mukaddimesinde bu alanda İbn Miskeveyh'in eserinin mevcut haliyle felsefi olması nedeniyle kendisinden daha anlaşılır bir eser telif edilmesi istendiği için yazdığını belirterek *Ahlâk-ı Nasirî*'yi İbn Miskeveyh'e dayanarak yazdığını beyan eder. *Ahlâk-ı Nasirî* Aristoteles'in ahlak anlayışı esas alınarak yazılmış bir eser olmakla birlikte birçok noktada ondan ayrılır. Tûsî'nin ahlak anlayışı Celâleddin Devvanî ve Kınalızâde Ali Çelebi tarafından da takip edilmiştir.³⁸⁹ Tusî'nin *Ahlâk-ı Nâsirî*'si İslam ahlak felsefesini oluşturan düşünce sisteminin zirvesi kabul edilmektedir. Eserde İslami bir bakış açısını yansıtan felsefî ve tasavvufî bir karakter hakimdir. Eser geniş bir toplumsal kitleye hitap etmesi bakımından önemlidir. Tûsî eserinde basit bir görünüme

---

³⁸⁷ Mehmet Dağ, "Doğu İslam Dünyasında Aristocular -2 İbn Miskeveyh", *Bilim ve Gelecek*, 2009:60. <https://bilimvegelecek.com.tr/index.php/2009/02/01/9164/>

³⁸⁸ Nur Turan, İslâm Ahlâk Düşüncesi Geleneği ve Osmanlı'nın Son Döneminde Kaleme Alınan Felsefî Ahlâk Risaleleri, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi. Edirne:2022: 118.

³⁸⁹ Hüseyin Öztürk, *Kınalızâde Ali Çelebi'de Aile*, T.C. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Başkanlığı Yay., Bilim Serisi-3, Ankara: 1990, 73.

sahip olduğu düşünülse de son derece derin tahlillerde bulunur, ortaya koyduğu argümanlar ufuk açıcı bir özelliğe sahiptir.³⁹⁰

Kınalızade *Ahlak-ı Alai'*yi kendisinin de kitabının başında ifade ettiği gibi Nasirüddin Tilisi'nin *Ahlak-ı Nasiri*'si ile Celaleddin Devvani'nin *Ahlak-ı Celali* adlı eserini örnek almış ve eserinde temel kaynak olarak kullanmıştır. Bunların dışında Gazali, Cürcani, Sühreverdi gibi düşünürlerin adını anıp onların eserlerinden nakiller yapmıştır. Ayrıca onun İbn Sina, İbn Miskeveyh gibi düşünürlerin eserlerini de incelediğini ve kendi görüşlerini açıklarken bunlardan da doğrudan faydalandığı anlaşılır.³⁹¹ Kınalızâde o asıl erdemlerin altında alt (tali) erdemlerin varlığını ve bunların sınırsız sayıda olduğunu belirtir. Ancak Tûsî ve Devvani'de geçen bilgileri aynen aktarır. Erdemler gibi, rezîletlerin de alt rezîletleri vardır. O, İbn Miskeveyh, Tûsî ve Devvani' den gelen bir geleneğe uyarak bazı erdemlere erdem olmaları sebebiyle, aşırı yönelmenin insanları rezîlete sürükleyebileceği uyarısında bulunur. Var olan iş gereğinden, itidal olan orta dereceden fazla olursa erdem rezîlete dönüşür.³⁹² Kınalızâde aynı zamanda; Celaleddin Devvani, Nasıruddin Tusi, İbn Miskiveyh ve Farabi izinden gelen Aristoteles'in Nikomakhos'a Etik isimli eserinden etkilenerek kitabın tasnifini gerçekleştirmiştir.³⁹³

---

³⁹⁰ Ali Bulaç, "Ahlaki krizimizin sebepleri (7) – Filozofların ahlakı", 2021.

<https://alibulac.net/2021/03/08/ahlaki-krizimizin-sebepleri-7-filozoflarin-ahlaki/> Erişim T. 5.07.2023

³⁹¹ Ayşe Sıdika Oktay, "Kınalızâde Ali Efendi", *Doğu'dan Batı'ya Düşüncenin Serüveni, Osmanlı'da Felsefe ve Düşünce*, Ed. Bayram Ali Çetinkaya, Ahmet Hamdi Furat, İnsan Yayınları, 8. Cilt, İstanbul. 2017: 571.

³⁹² Oktay, Kınalızâde Ali Efendi, 581-582.

³⁹³ Gülnihal Akmeşe, Kınalızâde Ali Çelebi'nin Ahlâk-I Alâî Eserinde İdeal İnsan, Yüksek Lisans Tezi, İbn Haldun Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Eğitim Kurumları İşletmeciliği Anabilim Dalı, İstanbul:2022, 8 .

SONUÇ

İnsanın toplumsal hayat içinde varlığını sürdürebilmesi bir dost ya da yakın arkadaşına sahip olmasını zorunlu kılar. Çünkü kişi gündelik hayatta yapılması gereken birçok işte, sorunlarının çözümünde başkalarının yardım ve desteğine ihtiyaç duyar. El birliği ile başarılacak bu işler ise ancak dostlar sayesinde gerçekleşmektedir.

İbn Miskeveyh, İslam felsefesi tarihinde ahlak alanındaki incelemelere yaptığı katkıyla ön plana çıkmış bir İslam filozofudur. İslam felsefesi düşünce sistemi içinde ahlak konusuna verilen önemin gereken değeri görmediğini fark ederek ahlaka ayrı bir önem atfeden, kendi dönemine kadar İslam filozofları tarafından ele alınmayan ahlak konularını ayrıntılı ve müstakil olarak ele almış bir düşünürdür. Bu itibarla da ahlak sahasında bir gelenek oluşturmuştur. Ahlak alanında kendisinden önceki tüm birikimi tasnif ederek yorumlamış, terkip ve telif etmiştir. İbn Miskeveyh kendisinden sonra ahlak ilminde yapılan çalışmalara büyük etki bırakan kavramsal bir model oluşturmuştur.

Miskeveyh'in felsefi doktrinleri Aristoteles'in yanı sıra Yeni Eflâtunculuktan da derin bir şekilde etkilenmiş ve Kindî geleneğine sıkı sıkıya bağlı kalmıştır. Fârâbî, Yunan felsefesinin teorik hikmetlerini açıklayarak eksikliklerini giderirken İbn Miskeveyh pratik/ameli hikmetini düzenlemiş ve desteklemiştir. Ancak Fârâbî ile İbn Miskeveyh arasında önemli bir fark vardır ki o da Fârâbî'nin teorik nazari bilgiyi öncelediği yerde İbn Miskeveyh ameliyeyi nazari bilgiden daha öncelikli olarak ele almıştır. Bu husus onun ahlak ilmini mantık ilminin önüne geçirdiğini göstermektedir.

İbn Miskeveyh, ahlaka dair görüşlerini *Tehzîbü'l-ahlâk ve tahtîrî'l-a'râk* adlı eserinde ortaya koymuştur. Aristoteles'in Nikomakhos'a Etik'ten fazlaca etkilenmekle birlikte İslami bir bakış açısını da yansıtan. *Tehzîbü'l-Ahlâk*, İslâm Felsefesi tarihinde ahlak ilminin teşekkül sürecinin sonu olarak sayılmakla birlikte gelişmiş sistematik ahlak çalışmalarının da başlangıcı olarak kabul edilmektedir.

İbn Miskeveyh'e göre toplum ya da insanlar arasında sevgi ve dostluğun bulunmasının iki temel gerekçesi vardır: Birincisi sevgi ve dostluğun doğal bir ihtiyaç olması, ikincisi ise ahlaki açıdan bunların gerekli olmalarıdır. İnsan fitratı gereği eksik bir varlık olarak yaratılmıştır ve dolayısı ile kendisini tamamlamak eksikliklerini gidermek için diğer insanlara muhtaçtır. Bu durum insanların birbirlerine yardımcı olmasını zorunlu kılmaktadır. Çünkü her insanın tek tek kendi kendine mükemmele ulaşması mümkün değildir. İnsan yaratılış amacına uygun olarak mükemmelliğe

ulaşmak için iyilikleri arzu etmeli ve iyiliği elde etmek için çabalamalı, iyiliğe ulaşmaya engel olacak türden tüm kötülüklerden de uzak durmalıdır. Dolayısı ile insanı mutluluğa götüren şey, kendine özgü fiillerin tam ve mükemmel bir şekilde meydana gelmesidir. Bu fiillerin tam olarak meydana gelmesi için insanın sevgi ve dostluk gibi birtakım faziletlerle (erdem) bezenmiş olması gerekir. Ancak yalnız yaşayan bir insanda bu faziletler ortaya çıkmaz. Ona göre ahlaki gelişim itidal ve tam orta olan prensiplere bağlı kalmaya ve sabır, tevekkül ve rıza gibi prensiplere dayalı olan tasavvufi tecrübe ile mümkündür.

İbn Miskeveyh, mesela, anne-babanın çocuğuna olan sevgisi, çocuğun anne babasına karşı sevgisi, birbirini seven iki kişi arasındaki sevgi, kadın – erkek arasındaki sevgi vb. insanlar arasındaki sevginin türlerini açıkladıktan sonra bu sevgilerin en üstününün ilahi sevgi olduğunu söyler. Çünkü ona göre insanın yapısında yalın, diğer tabiatlarla ortak olmayan ilahi bir cevher olduğundan insandaki zevk diğer zevklerle örtüşmez. Böyle bir zevkin sebep olduğu sevgi tam bir coşku halini alır, halis ve delice bir aşka dönüşür. Bu sevgi yaratana yaklaştıklarını söyleyen kimselerin nitelendirdikleri ilahi aşktır. İnsandaki ilahi cevher tabiatla münasebetinden doğan kirlerden temizlenip çeşitli bedensel zevklerden ve çeşitli şeref tutkunluklarından kurtulduğunda kendi benzerine yönelmeyi arzu eder, akıl yetisiyle “mutlak ilk iyiliğe” bakarak ona yönelir ve o ilk iyilikten kendisine gelen nurdan feyz alır. Böylece kişide eşi benzeri bulunmayan bir zevk hali ortaya çıkar.

Dost edinirken temkinli ve dikkatli olmamız ve dostlarımızı seçerken onlarda bulunması gereken birtakım hususlara dikkat etmemiz gerekir. İbn Miskevey'e göre bu dikkat ve temkin durumu dostlarımızda mevcut olan küçük hata ve kusurları araştırmaya sebep olmamalıdır. Çünkü kusursuz insan yoktur her insanda birtakım eksiklikler ve kusurlar mevcuttur. Hiç kimse kusursuz olamayacağından böyle bir arayış kişiyi dostsuz bırakır. Ayrıca şahsımız da dahil hiç kimse hatasız olmadığından bu tür bazı küçük eksiklikler kendimizde de bulunur. İnsan evini, eşyasını ve giysilerini vb. kısaca kendisiyle ilgi olan her şeyi koruyup gözettiği gibi dostluğa da gereken değer ve önemi vererek onu koruyup gözetmelidir.

Adaletin kapsadığı çeşitli faziletler vardır. Dostluk da adalet fazileti kapsamına dahil olan faziletlerden biridir. Adalet haksızlık yapma ile haksızlığa maruz kalma arasında yer alan orta bir fazilettir. Haksızlık yapmak ihtiyacı olmayan bir kişinin uygun olmayan bir şekilde fazla mal elde etmesidir. Haksızlığa uğramak ise, mal

kazanmak hırsıyla boş yere birtakım insanlara boyun eğme ve bu kişiler karşısında ezilmektir. Adil kişi bunların tam ortasında bulunup malları hakkı olan yerlerde kazanır, hakkının olmadığı yerlerde onlardan vazgeçer. Böylece adalet bir fazilet olur ki insan bununla kendisine karşı insafı davranmış olur. Ona göre sevgi derecelerinin hepsinde dikkat edilmesi gereken bir hak ve kendine özgü bir liyakat vardır. Adaletin gözetilmediği durumlarda eksiklikler ve fazlalıklar meydana gelir, sevgide bozulmalar ortaya çıkar, işlerde terslikler ve yönetimde bozulmalar oluşur. Dostlar kazanmak ve onlara çokça iyilik yapmak için çalışan kimse, yalnız başına elde edemediği birtakım şeyleri dostları vesilesi ile elde eder. Böylece karşılıklı bir haz elde edilmiş olur. Bu haz ise sürekli, değişmez, tükenmez ve ilahi bir hazdır. Kişi ayrı bir şahıs olduğu halde kendisinden ayrı görmediği, tanıdığı diğer kimseleri ve ilişki kurduğu insanları dost olarak kabul eder. Böylece bahsi geçen kişilerle hakiki dostluklar kurmaya gayret eder. Böylece kişi hakiki mutluluğu elde eder. Çünkü mutluluk ancak insanın mükemmelliğe ulaştığı içinde yaşadığı toplum içerisinde ve dostlar arasında gerçekleşir. Kişinin tek başına mutluluğa ulaşması mümkün değildir.

Sonuç olarak insanda bulunan birçok eksiklik nedeniyle, karşı karşıya kalınan değişimlere rağmen insan bu eksikliklerini gidermek zorundadır. Sevgi ve iyilikleri korumak, bunların düzen içerisinde sürmesini sağlamak için çeşitli zahmet ve çilelere katlanmak gerekir. Bu nedenle insanın varlığını tamamlayan iş, eylemler ve ilişkiler ahlaki faziletler yoluyla elde edilmektedir. Bu ahlaki faziletler kişinin davranışlarında hür olmasını da sağlar. İnsandaki bedeni filler ve toplum içindeki davranışlarının kendisini mutluluğa ulaştırması için samimi dostlara ve iyi kalpli yardımcılarına ihtiyaç her zaman vardır. İnsan ihtiyaç duyduğu şeylere ulaşmak için katlanmak zorunda olduğu zahmetler yolunda üzerine düşeni yapmalıdır, çünkü mutluluğa sadece bu şekilde ulaşılabilir.

Hiç şüphesiz İbn Miskeveyh, çok çeşitli alanlarda eserler vermekle birlikte özellikle İslam ahlak felsefesi konusunda kapsamlı ve önemli eserler veren ve ahlakın teorik değil pratik yönünün önemini ortaya koyarak faziletlerin ancak yaşama geçirmekle yüce mutluluğu sağlayabileceğini savunan değerli ve önemli bir İslam filozofudur.

KAYNAKÇA

- Akmeşe, Gülnihal. Kınalızâde Ali Çelebi'nin Ahlâk-ı Alâî Eserinde İdeal İnsan., Yüksek Lisans Tezi. İbn Haldun Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü. Eğitim Kurumları İşletmeciliği Anabilim Dalı., İstanbul:2022.
- Akpınar, Arif. *Yağmur Dergisindeki Hikâyelerde Değerler Eğitimi: 2004-2014*. Yüksek Lisans Tezi. Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı. Çanakkale. 2015.
- Aksu, İbrahim. "Râgıp el-İsfahânî'de Dostluk-Erdem İlişkisi". *Trabzon İlahiyat Dergisi.*, 8/1. (2021): 1-37.
- Akşit, Mirpenç. "Fârâbi Düşüncesinde Bir Erdem Olarak Adâlet". *Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*.15. (Temmuz 2018):23-40.
- Akyol, Aygün. "Ahlâk-ı Nâsırî'de Ahlâk ve Siyaset İlişkisi: Sevgi Erdemi Merkezli Bir Okuma". *Değerler Eğitimi Dergisi*. 10/ 24. (Aralık 2012):7-30.
- Alavi, Hamid Reza. "Ethical Views of Ibn Miskawayh and Aquinas". çev. Merve Kılıç. *Journal of Islamic Researc*. 31/ 2. (2020):416-423.
- Allan, Graham. Friendship and private sphere. (Ed. R.Adams ve G.Allan). Placing Friendship in Context, Cambridge: Cambridge University Press. 1998:71-91.
- Allan, Graham. "Friendship, Sociology and Social Structure". *International Association for Relationship Research*. 15/5. 1998: 685-702.
- Altıntaş, Muhammed Esat. İbn Miskeveyh ve Eğitim Felsefesi. Klasik İslam Eğitimcileri. Ed. Mustafa Köylü, Ahmet Koç, Rağbet Yay., İstanbul, 2016.
- Alper, Çağrı. *İlkçağ Batı ve Ortaçağ İslam Felsefesinde Dostluk*. Yüksek Lisans Tezi. Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi SBE Felsefe ABD. 2018.
- Anderson, Austen R. and Fowers, Blaine J. "An exploratory study of friendship characteristics and their relations with hedonic and eudaimonic well-being". *Journal of Social and Personal Relationships*. 37/., (2020): 260-280.
- Arıcı, Mustakim. "Erdemlerin Tasavvuru ve Tanımı: Taşkoprızade'nin Erdem Şemaları". *Dîvân Disiplinler arası Çalışmalar Dergisi*. 20/38. (2015/1): 1-38.
- Arık, Oluş. "Açılış Konuşması". *Hoşgörü ve Eğitim Toplantısı (5 Mayıs 1995)*, Unesco Türkiye Milli Komisyonu Ve Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Ortak Yayın No:2. Yayına Haz. İnyet Pehlivan. Ankara. 1995.
- Atalay, Derya. Özyürek, Arzu. "Ergenlerde Arkadaşlık İlişkileri ve Akran Sapması". *Journal of Humanities and Tourism Research*. 10/ (2), 2020: 249-261.

- Atalık, Hande. *İbn Miskeveyh'in Erdem Anlayışı*. Yüksek Lisans Tezi. Hacı Bayram Veli Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü. Felsefe Anabilim Dalı. Ankara. 2022.
- Avcı, Mahmut. "Tehzîbu'l-Ahlâk'da Sevgi Erdemi". *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. 22. (Aralık 2018): 3021-3033.
- Aydın, Hasan. *Mitos'tan Logos'a Eski Yunan Felsefesinde Aşk*. 7 Renk Basım Yayın 1. Baskı. İstanbul. (2013).
- Aydın, Hasan *Ortaçağ'dan Rönesans'a Felsefenin Serüveni (Sistematik Bir Yaklaşım)*, Samsun:2022. <https://avys.omu.edu.tr/storage/app/public/haydin/64262/ORTA%C3%87A%C4%9EDAN%20R%C3%96ENSANSA%20FELSEFE.pdf>
- Aydın, İnyet. "Kamuda Etik", 5. https://www5.tbmm.gov.tr/etik_komisyonu/belgeler/makale_KamudaEtik-InayetAydin.pdf Erişim Tarihi: 06.04.2023
- Aytaç, Ömer. Tan, Mehmet. "Arkadaşlık İlişkilerinde Yaşanan Değişim: Mardin Örneği". *Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*. 15/25, (2020): 3233-3259.
- Baş, Mustafa. "Güven Toplumu Oluşturmanın Temel İlkeleri (Samimiyet, Kardeşlik, Adalet ve Müsavat)". *Edebali İslamiyat Dergisi*. 1/1. (2017):133-147.
- Bauman, Zygmunt. May, Tim. *Sosyolojik Düşünmek*. çev. Akın Emre Pilgir. Ayrıntı Yay. 21. Basım, 2019.
- Bayraktar, Mehmet. "İbn Miskeveyh". *Diyanet İslam Ansiklopedisi*. Türkiye Diyanet Vakfı. 20, İstanbul. (1999): 201-208;
- Bayraktaroğlu, Necdet. "Fedakârlık". *İdarecinin Ses Dergisi*. Türk İdarecileri Derneği. Ocak- Şubat 2020: 69-72.
- Beheşti, Muhammed. "İbn Miskeveyh'in Eğitim, Öğretim ve Temelleri Üzerine Görüşleri". *Misbah İslami Düşünce ve Araştırma Dergisi*. 3/9. (2014): 131-151..
- Berndt, Thomas J. "Friendship Quality and Social Development". *Current Directions In Psychological Science*. Volume 11, Number 1 (2002):7-10.
- Betts, Stephen C. "Trust: What It Is And What It Is Not". *International Business & Economics Research Journal*. 2 (7). 2003:103-108.
- Beyazkürk, Derya. vd., "Çocuklukta Akran İlişkileri ve Arkadaşlık". *Eurasian Journal of Educational Research*. 26, (2007):13-26.
- Bulaç, Ali. "Ahlaki krizimizin sebepleri (7) – Filozofların ahlaki". 2021. <https://alibulac.net/2021/03/08/ahlaki-krizimizin-sebepleri-7-filozoflarin-ahlaki/> Erişim T. 5.07.2023.
- Büyük, Abdullah. *Mutlu Bir Yuva İçin Aile Mektebi*. Ribat Yay. Konya: 2007. 314.
- Cafer Sadık Yaran. *Ahlâk ve Etik*. Rağbet Yayınları. İstanbul: 2009.

- Cevizci, Ahmet. *Felsefe Ansiklopedisi*. Babil Yayınları. 1. Baskı, Ankara, 4: 2006.
- Cevizci, Ahmet. “Eros”. *Felsefe Ansiklopedisi*. Babil Yay., Ankara. 5, 2007.
- Cevizci, Ahmet. *Felsefe Tarihi Ortaçağ Felsefesi*. Say Yay. 5. Baskı. İstanbul. 2017.
- Cicero, *De Amicitia (On Friendship)*. John Wilson and Son. Cambright. 1987.
- Cooper, John M. “Aristotle on the Forms of Friendship”. *The Review of Metaphysics*. 30/4. (1977): 619-648.
- Coştu, Yakup. “Toplumsallaşma Kavramı Üzerine Sosyolojik Bir Değerlendirme”, *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, IX, 3, (2009): 117-140.
- Çağrıncı, Mustafa. “Dostluk”. *TDV İslam Ansiklopedisi*, TDV Yay., İstanbul, 9, (1994):511-513.
- Çağrıncı, Mustafa. “İsâr”. *TDV İslam Ansiklopedisi*. TDV Yay. İstanbul. 22. (2000): 490-491.
- Çağrıncı, Mustafa. “Sıdk”. *Türkiye Diyanet Vakfı, Diyanet İslam Ansiklopedisi*, TDV Yay. 37, İstanbul, (2009): 98-100.
- Çağrıncı, Mustafa. “Şecâât”. *TDV İslam Ansiklopedisi*. TDV Yay., İstanbul. 38, (2010): 402-403.
- Çağrıncı, Mustafa. “Tehzîbü'l-Ahlâk”. *Diyanet İslam Ansiklopedisi, TDV*. 40, İstanbul. (2011): 328-330.
- Çağrıncı, Mustafa. “Tevazu”. *TDV İslam Ansiklopedisi*. 40. İstanbul: 2011. 583-585.
- Çelik, Adem. “Farabi’nin Siyasal Felsefesinde Mutluluk ve “İlk Başkanlık” Arasındaki Zorunlu İlişki”. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırma Dergisi*. 7/1, (2018): 265-284.
- Çelik, Gökçe. *Dostluk ve Eğitimi*. Yüksek Lisans Tezi. Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Ens. Felsefe ve Din Bilimleri ABD. Sivas. 2008.
- Çetinkaya, Kübra. *Râgıb El-İsfahânî’nin Ez-Zerî’a İlâ Mekârimi’ş-Şerî’a Eserinin Ahlâk Eğitimi Açısından Değerlendirilmesi*. Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı. Yüksek Lisans Tezi. Edirne, 2021.
- Çiçek, Hasan. “Dostluğa Övgü: Cicero ve Mevlana”. *Yüzüncü Yıl Üniversitesi SBE Dergisi*, 1/2 (2017): 1-8.
- Çilingir, Lokman. “Platon’dan Tusi’ye Sevgi Siyaseti”. *Temaşa*. 8, (Ocak 2018): 73-96.
- Dağ, Mehmet. “Doğu İslam Dünyasında Aristocular -2 İbn Miskeveyh”, *Bilim ve Gelecek*, 2009:60. <https://bilimvegelecek.com.tr/index.php/2009/02/01/9164/>
- Demir, Suna. *Platon ve Aristoteles’te Dostluk*. Yüksek Lisans Tezi. Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi SBE Felsefe ABD. 2018.

- Derrida, Jacques. "Heidegger's Ear: Philopolemology (Geschlecht IV)". *Reading Heidegger: Commemorations*, trans. by John P. Leavey Jr. Ed. John Sallis, Bloomington: Indiana University Press, (1993): 163-218.
- Derrida, Jacques. *The Politics of Friendship*. trans. by George Collins. London and New York: Verso, 2005.
- Devellioğlu, Ferit. "Vefa". *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*. Aydın Yayınevi. Ankara. 1991.
- Dönmez, Haydar. "Platon'un Apologia'sındaki Sokrates'in Kişiliğine Yeni Bir Bakış". *Vir doctus Anatolicus*. 1, (2016): 278-290.
- Dönmez, Süleyman vd., "*Platon'un Şölen'i Bağlamında Eros Kavramı ile Tasavvuftaki Aşk Kavramı*". *TÜRÜK Uluslararası Dil, Edebiyat ve Halkbilimi Araştırmaları Dergisi*. 6/13, (2018): 432-451.
- Dreher, Jochen. "*Phenomenology of Friendship: Construction and Constitution of an Existential Social Relationship*". *Human Studies*. 32, (2009): 401-417.
- Dugan, Elizabeth. Kivett, Vira R. "Implementing the Adams and Blieszner Conceptual Model: Predicting Interactive Friendship Processes of Older Adults". *International Association for Realationship Research*. 15/5. 1998:607-622.
- Durak, Nejdet. "Kınalızâde'de Bir Erdem Olarak Tevazu". *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 35. (2015/2): 105-123.
- Durmuş, Zeynel Abidin. "İbn Miskevyh ve Tehzibu'l Ahlak Adlı Eserinin Ahlak Felsefesi Açısından İncelenmesi". *İçtimaiyat Sosyal Bilimler Dergisi*. 5/1. (2021): 143-147.
- Düzgün, Şaban Ali. "Sevginin İstismarı ve Sevgide Aşırılık (Kültler)". *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 52/1. 2011: 5-25.
- Elif Bilginoğlu vd., "Atatürk'ün Yönetim Organizasyon Alanına Bir Katkısı: Sevgi-Saygı, Güven – Otoriteye İtaat, İş Disiplini ve Huzurun Kariyer Başarısına Etkisi". *Beykoz Akademi Dergisi*. 9/1. (2021):120-135.
- Eraslan, Kemal. "Ahmed-İ Yesevî'nin Hikmetlerinde Hoşgörü". *Erdem Dergisi*. 8/24, (1996): 177-182.
- Erdem, Ali Rıza. "Yönetimde Hoşgörü". *Psiko-Sosyal Yönleriyle Yönetim*. Ed. Hasan Basri Memduhoğlu, Kürşat Yılmaz. Pegem Akademi. (2021): 65-98.
- Erdem, Hüsamettin. "Değerler Eğitimi Açısından Bir Ahlak Değeri Olarak Vefa". *Uluslararası Sempozyum İnsani Değerlerin Yeniden İnşası (19-21 Haziran 2014 Erzurum)*. *Tebliğler*. 1.c, Ed. Cengiz Gündoğdu. 2015:333.
- Eren, Hasan ve dğr. "Dostluk". *Türkçe Sözlük*. TDK Yay., II. Ankara. 1988.
- Ergun, Hande Sinem vd., "Sevgi Her Yerde Mi? Örgütsel Davranış Çalışmalarında Sevgi Arayışı". *7. Örgütsel Davranış Kongresi, Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, 01-02 Kasım 2019*. Burdur. (2019):285-295.

- Erişmiş, Azize Kaçıran. *Klasik İslam Ahlâk Kaynaklarında Dostluk*. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri (İslam Felsefesi) Anabilim Dalı. Yüksek Lisans Tezi. Ankara. 2011.
- Erkaya, Mahmut Esad. “*İslam Ahlakında Doğruluk ve İstikamet*”. Doğruluk: Özü Sözü Bir Olmak. Diyanet İşleri Başk. Yay. 2. Bakı. 2022.
- Eyüboğlu, İsmet Zeki. *Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü*. İstanbul: Sosyal Yayınlar. 1. Basım. 1988.
- Fârâbî, *Es-Siyâsetu'l-Medenîyye*, çev. Mehmet Aydın, Abdülkadir Şener ve Rami Ayas, Yayın Kültür Bakanlığı, İstanbul, 1980.
- Fârâbî. *Medinetü'l Fâdilah*. çev. Nafiz Danışman. MEB Yayınları. İstanbul. 1990.
- Francis E. Peters, *Antik Yunan Felsefesi Terimleri Sözlüğü*, çev: Hakkı Hünler, Paradigma Yayınları, İstanbul, 2004.
- Fromm, Erich. *Sevme Sanatı*. çev. Işıtan Gündüz. Say Yay. İstanbul. 1985.
- Gafarov Anar. “Râgıp e-İsfahânî”. *TDV Diyanet İslam Ansiklopedisi*. 34. İstanbul: 2007.
- Gafarov, Anar. “Râgıp el İsfahânî’de İnsan Tasavvuru”. *M.Ü İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 30. (2016/1) :187-214.
- Gafarov, Anar. *Nasîruddin Et-Tûsî'nin Ahlâk Felsefesi*. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri (İslam Felsefesi) Anabilim Dalı. Doktora Tezi. 2009.
- Gökberk, Macit. *Felsefe Tarihi*. Remzi Kitabevi. 1961.
- Gökhan, Yasin. “Aristoteles'e Göre Dostluk Erdemi”. *Uluslararası Siirt Bilimsel Araştırmalar Konferansı, Siirt Üniversitesi. 5-7 Kasım 2021. Konferans Bildiriler Kitabı*. C. 1. (2021):1-8.
- Gündoğan, Ali Osman. “Değer Sorunu ve Erdem”. (2013):5. <https://docplayer.biz.tr/218790-Deger-sorunu-ve-erdem-ali-osman-gundogan.html> (Erişim T. 16.04.2023).
- Güngör, Erol. *Ahlâk Psikolojisi ve Sosyal Ahlâk*. Ötüken Yay. 2. Bakı. 1997.
- Hançerlioğlu, Orhan. “Değer”, *Felsefe Sözlüğü*. İstanbul: Remzi Kitabevi, 1989. 1:275.Hohenberg, Pierre C. “What is Science?”. December 2010, <https://fliphtml5.com/kddq/nqqm> pdf.
- Helm, Bennett W. “Friends Are Other Selves”. *Oxford Academic*. January 2010: 255-301.

- Hemşinli, Hakan. “İbn Miskeveyh. Tertibu’s-Sa’âdât ve Menâzilu’l-Ulûm, Mutluluk ve Felsefe. Neşr, Tercüme ve İnceleme, Hümeýra Özturan. İstanbul: Klasik Yayınları, 2017.
- Hökelekli, Hayati, “Tevazu (Alçak Gönüllülük)”. *Değerler Eğitim Merkezi Bülteni*. 1/2. (2007): 114-119.
- Irrera, Elena. “Other Selves in Action Similarity and Complementarity between Virtuous Persons in Aristotle’s Theory of Friendship”. [Maia: Rivista Di Letterature Classiche](#). 69/1, (2017): 47-67.
- İbn Miskeveyh. *Tehzîbü’l-Ahlâk – Ahlâk Eğitimi*. çev. Abdulkadir Şener, İsmet Kayaoğlu ve Cihat Tunç. Büyüyen Ay Yay. 3. Baskı. Ankara: 2017.
- İmamoğlu, Seval. *Genç Yetişkinlikte Kişilerarası İlişkilerin Cinsiyet, Cinsiyet Roller ve Yalnızlık Algısı Açısından İncelenmesi*. Marmara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Eğitim Bilimleri Ana Bilim Dalı Rehberlik ve Psikolojik Danışmanlık Bilim Dalı. Doktora Tezi. İstanbul. 2008. 19-20.
- İygder (İnsan Yüceliğini Gerçekleştirme Derneği), *Huzurun Kaynağı Sevgi*, 2010, 5-6.
- Kamacı, Sümeýye. *Taşköprüzâde Ahmet Efendi’nin Ahlak Düşüncesindeki Erdem ve Karakter Güçleri*. Bartın Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Felsefe Anabilim Dalı. Yüksek Lisans Tezi. Bartın: 2022.
- Karadeniz, İrfan. Vural, M. Enes. “Felsefe’den Pozitif Psikolojiye Bir Erdem Olarak “Adalet”. *I. Uluslararası Adalet Kongresi Bildiri Kitabı. 2-4 Mayıs 2019*. Rize. 2019. 116-123.
- Karakaya, Muhammed. “Erdem Ahlakındaki Erdemler ile İslam Ahlakındaki Güzel Davranışlar Arasındaki Uyum”. *Ağrı İslâmi İlimler Dergisi (AGİİD)*. 5 (2019):88-120.
- Kılıç, Recep. “Ahlâkı Temellendirme Problemi”. *Felsefe Dünyası*. 8, (Temmuz 1993): 67-79.
- Konstan, David. *Friendship In The Classical World*. Editors P. A. Cartledge, P. D. A. Garnsey, Cambridge University Press. 1997.
- Kök, Sabahat Bayrak. Aksel, İbrahim. “İş Hayatında Nicel Başarı Tanımlamasına Bir Karşı Duruş: Erdem Ahlâkı Yaklaşımı”. International Conference On Eurasian Economies 2016. Ed. Selahattin Sarı, Alp H. Gencer, İlyas Sözen. Kaposvár – Hungary. 29-31 August 2016. SESSION 1B: Girişimcilik. (2016):140-148.
- Kurşunoğlu, Mustafa Said. “İbn Miskeveyh’in Erdeme ve Yasaya Dayalı Siyaset Felsefesi”. *Social Sciences Studies Journal (SSSJJournal)*. 4/20, (2018): 2690-2706.
- Kurt, Abdurrahman. *Din Sosyolojisi*, Sentez Yayıncılık, Ankara, (2013):13.
- Kutluer, İlhan. *İslam Felsefesi Tarihinde Ahlak İlminin Teşekkülü*. Doktora Tezi. Marmara Üni. SBE. Kelam ve İslam Felsefesi ABD. İstanbul: 1989.

- İlhan Kutluer, “Medeniyet”, Türkiye Diyanet İslam Ansiklopedisi, Ankara:2003: 28/296.
- Leibowitz. Uri D. “What is Friendship?”. *Disputatio*, Vol. X, No. 49. (November 2018): 97-117.
- Liz, Spencer. Ray, Pahl. *Rethinking Friendship: Hidden Solidarities Today*. Princeton University Press, (2007).
- Mehmet Türkeri, “Aristoteles, Farabi ve İbni Miskeveyh'in Ahlak Kuramlarında "Dostluk"un Önemi” DEÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi, XIX, (2004): 79-101.
- Mottahedeh, Roy Parviz. Friendship in Islamic Ethical Philosophy. W. M. Alireza Korangy içinde, *Essays in Islamic Philology, History, and Philosophy*. Berlin/Boston: De Gruyter. (s.229-239) (2016).
- Nas, Eşref. “Merhamet Konusunda Yapılmış Araştırmaların İncelenmesi (Derleme Makalesi) “. *Academic Platform Journal of Education and Change*. 5(1). Haziran-2022. 76-77.
- Nas, Eşref. Kardaş, Ferhat. “Merhamet Eğitimi ve Eğitimde Merhamet”. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*. 11 (1). (2022): 316-340.
- Nas, Eşref. Sak, Ramazan. “Merhamet ve Merhamet Odaklı Terapi”. *Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. 18(1). (Mart 2020): 64-84.
- Navar, Tamer. “Augustine on the Dangers of Friendship”. *The Classical Quarterly*. 65.2. (2015): 836–851.
- Nebioğlu, Sena. “Adalet Üzerine”. 1-10. <http://www.umut.org.tr/>
- Oktay, Ayşe Sıdika. “Fârâbî'nin Felsefesinde Erdemli Medeniyet Teorisi”. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*. 12/64. (2019): 975-990.
- Oktay, Ayşe Sıdika. “Kınalızâde Ali Efendi”. *Doğu'dan Batı'ya Düşüncenin Serüveni Osmanlı'da Felsefe ve Düşünce*. Ed. Bayram Ali Çetinkaya, Ahmet Hamdi Furat, İnsan Yayınları. 8. Cilt. İstanbul. 2017.
- Okumuş, Ejder. “Fârâbî Felsefesinde Toplum Teması”. *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 1/35, (2009): 49-74.
- Okumuş, Ejder. “Medînenen Medeniyete Fârâbî'de “Sosyoloji Öncesi Sosyoloji””. Düzenleyen: Bakir Karlığa. Medeniyet Düşünürü Fârâbî Uluslararası Sempozyum. 13-15 Kasım 2014. Eskişehir. Türk Dünyası Kültür Başkenti. Ankara: 2015.
- Osmanoğlu, Ömer. “Etik ve Politik Bir Kavram Olarak Adalet”. *İnsani Değerlerin Yeniden İnşası Sempozyumu (Tebliğler)*. Ed. Cengiz Gündoğdu. (19-21 Haziran 2014), Erzurum: Atatürk Üniversitesi Yay., 3. Baskı. 2015.

- Ömer Aytaç, Mehmet Tan, “Arkadaşlık Üzerine Kuramsal Yaklaşımlar”, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 29/1, (2019): 345-359.
- Ömer Menekşe. “Samimiyetin Adı Var!”. *Hikmet Penceresi Diyanet Aylık Dergi*.278. 2014. 41-43.
- Ömer Müftüoğlu. “Güven Ortamının Bir Toplum İçin Önemi ve Bunu Engelleyen Faktörleri”. *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*. 2 (2005):143-159.
- Özodaşık, Mustafa. *Halkla İlişkiler ve İletişim*. Ed. Fatma Seçil Banar. Anadolu Üniversitesi Yay. Eskişehir. 2018.
- Öztoprak, Mustafa. “Doğruluk Onun Karakteriydi”. Doğruluk: Özü Sözü Bir Olmak, Diyanet İşleri Başk. Yay., 2. Bakı, 2022.
- Özturan, Hümeyra. “Dostluk Neden Bir Ahlâk Felsefesi Konusudur?”. *Kutadgubilig Felsefe-Bilim Araştırmaları*. 36. (Aralık 2017): 175-190.
- Özturan, Hümeyra. *Aristoteles ve Fârâbî’de Ahlakın Kaynağı Problemi*. Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı Felsefe ve Din Bilimleri Bilim Dalı. Doktora Tezi. İstanbul. 2013.
- Öztürk, Hüseyin *Kınalızâde Ali Çelebi’de Aile*. T.C. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Başkanlığı Yay. Bilim Serisi-3. Ankara: 1990
- Pangle, Lorraine Smith. *Aristotle and the Philosophy of Friendship*, Cambridge University Press, New York, 2003.
- Parlatır, İsmail. Gözaydın, Nevzat. Zülfikar, Hamza. “Ahlak”. *Türkçe Sözlük*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yay., 9. Baskı. 1998.
- Platon. *Lyses – Dostluk Üzerine.*, çev. Sebahattin Eyüboğlu. Sosyal Yayınlar. Dünya Klasikleri Kültür Dizisi: 34. İstanbul, 2001.
- Platonov, Roman. The Third Meaning of Φιλία (Philia) in Aristotle’s Ethics. *Russian Studies in Philosophy*. 54(6), (2016): 471-485.
- Rıfat, Ahmet. *Ahlâk-ı Nazarî ve Teracim-i Ahvali Hükema*. İstanbul: 1312.
- Royce, Josiah. *The Philosophy Of Loyalt*. Norwood Press. USA. (2016):15-16.
- Sarıçam, İbrahim. “Değerlerin Hayata Geçirilmesinde Hz. Peygamber: Güven Örneği”. *Hız. Peygamber'in Tebliğ Metodu Işığında İslam'ın Güncel Sunumu 2003 Yılı Kutlu Doğum Sempozyumu Tebliğ ve Müzakereleri*. Türkiye Diyanet Vakfı. 1. Baskı, 2016.
- Saruhan, Müfit Selim. “Erdemlerin Erdemi: Adâlet”. *Adam Akademi*. 5/1, (2015): 1-12.
- Sayan, İpek Özkal. “Etik ve Kamu Etiği: Eleştirel Bir Bakış”. *Sosyal ve Beşerî Bilimler Dergisi*. 12/2 (2020): 147-174.
- Schwartz, Daniel. *Aquinas on Friendship*. Clarendon Press. 2007

- Serrat, Olivier. "Building Trust in the Workplace". *Knowledge Solutions*. 57 (2009):1-5.
- Sönmez, Ayşe. *Platon'da Dostluk Kavramı ve Bu Kavramla İlgili Sorunlar Aristoteles'in Getirdiği Çözümlemeler*. Yüksek Lisans Tezi. Ankara Üniversitesi SBE. Eskiçağ Dilleri ve Kültürleri (Yunan Dili ve Edebiyatı) Anabilim Dalı. Ankara. 2012.
- Söylemez, Sabahat. *Ergenlik Hakkında "Bu çocuk Ne Zaman Büyüdü?"* Morpa Kültür Yay., İstanbul: 2003.
- Subaşı Necati. *Friendship In The Nicomachean Ethics And Its Contemporary Perspectives*, Master of Science Middle East Technical University The Graduate School Of Social Sciences, In The Department Of Philosophy, 8.
- Sunar, Cavit. *İbn Miskeveyh ve Yunan'da İslâm'da Ahlâk Görüşleri*, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, 1980.
- Şahin, Bahadır. Kara, Hakan Batırhan. "Kamu Kurum ve Kuruluşlarına Duyulan Güveni Etkileyen Faktörler Üzerine Nicel Bir İnceleme". *Gaziantep University Journal of Social Sciences*. 15(2), 2016:347-358.
- Şahin, Harun. Dede Korkut Kitabı'nda "Vefa Değeri". *Dünya Kültür Mirası Uluslararası Dede Korkut Sempozyumu*. 25-27.04.2019. *Bildiri Kitabı*. 1. Baskı. Ed. Ferdi Güzel, Turgay Kabak. Bayburt. (Eylül 2019): 129-148.
- Şenel, Cahid. "İbn Miskeveyh:Yeneflâtuncu Metafizik ve Ahlâk", *İslâm Felsefesi Tarih ve Problemler*, Ed. M. Cüneyt Kaya, TDV Yay. Ankara: 2013.
- Şentürk, Habil. "Sosyal İlişkilerde Saygı Kavramı: Psikoloji ve Din Açısından Bir Bakış". *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 20. (2008/1):.217-228.
- Taştan, Coşkun. "*Sistematik Dönem I Platon*". Ed. Mustafa Altunoğlu, Fatih Taştan. *İlkçağ Felsefesi*. Anadolu Üniversitesi Yay. Eskişehir. 2017.
- Tiryaki, Işıl Ataman. "Metafiziğin Sonunda Dostluk: Heidegger Üzerine Bir İnceleme". *Kaygı Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Felsefe Dergisi*. 27, (2016):201-210.
- Tiryaki, Kübra Bilgin. "İslam Ahlak Felsefesinin İnsan ve Erdem Tasavvuru". *Temelleri ve Uygulanışlarıyla İş Ahlakı*, İGİAD Yay. İstanbul: 2018.
- Turan, Nur. İslâm Ahlâk Düşüncesi Geleneği ve Osmanlı'nın Son Döneminde Kaleme Alınan Felsefi Ahlâk Risaleleri. Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı. Yüksek Lisans Tezi. Edirne:2022.
- Turan, Ramazan. "İbn Miskeveyh'de Erdem Kavramı ve Temel Erdemler". *Namık Kemal Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 1/2, (2015): 7-34.
- Tûsî, Nasîruddin. *Ahlâk-ı Nâsirî*. çev. Rahim Sultanov. Fecr Yayınları. Ankara. 2005.

- Türe, Hatice. Ersoy, Arife Figen. “Sosyal Bilgiler Öğretmenlerinin Hoşgörü Algısı”. *Sosyal Bilgiler Eğitimi Araştırmaları Dergisi*. 5/2. (2014): 31-56.
- Uysal, Enver. “Değerler Üzerine Bazı Düşünceler ve Bir Erdem Tasnifi Denemesi: İnsanî Erdemler–İslâmî Erdemler”. *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 12/1. (2003): 51-69.
- Ülken, Hilmi Ziya. *Aşk Ahlâkı*. Demirbaş Yay. Ankara. 1971.
- Üstünel, Ceyda. “Amicitia Romana: Cicerone’nun Laelius De Amicitia’sında Beliren Romalı Dostluk Anlayışı”. *Archivum Anatolicum (ArAn)*. 15/1 (2021): 217-240.
- Veysal, Çetin. “Cinsellik, Sevgi ve Aşkın Diyalektiği”. *FLSF Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi*. 9, (2010): 9-49.
- Yahya İbn Adî. *Tehzîbü’l-Ahlâk*. Çev. Harun Kuşlu. Ed. İlhan Kutluer. Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yay. Bilim ve Felsefe Serisi 3. 1. Baskı. İstanbul: 2013.
- Yaşar Çağbayır. “Vefa”. *Türkçe Sözlük (Orhun Yazıtlarından Günümüze Türkiye Türkçesinin Söz Varlığı)*. Ötüken Yayınları. İstanbul. (5). 2007.
- Yıldırım, Enbiya. *Din-Ahlak Ekseninde Hz. Muhammed*. Rağbet Yayınları. İstanbul, 2007.
- Yıldırım, Tahsin. *Toplumların Temeli Olan Manevî Değerler*. Evrensel Değerler Derneği. İstanbul. 2019. 10.
- Yıldırım, Yavuz. “Post-Truth Döneminde Epikuros’ta Mutluluk ve Dostluk Kavramlarını Yeniden Düşünmek”. *Fiscaoeconomia*, 1/3, (2017): 108-125.
- Yıldız, Mustafa. “İbn Miskeveyh’in Erdem Öğretisi”. *Erdem Üzerine Tartışmalar*. Ed. Abrim Gürgen. 1. Baskı. Ofset Baskı. İstanbul :2020.
- Yılmaz, Enes Rıdvan. *Aristoteles İbn Miskeveyh Ve Nasîrüddin Tûsî’ye Meta Etik Bir Yaklaşım*. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri (İslam Felsefesi) Ana Bilim Dalı. Yüksek Lisans Tezi. Ankara. 2017.
- Yılmaz, Nurten Kiriş. “Dostluk (Philia) Nedir?”. *Maltepe Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Dergisi*. 1+2 (2015): 64-91.
- Yücel, Emine. Arslantürk, Gökhan. ““Kendini Unutmak”: Psikoloji Araştırmalarında Tevazu”. *Psikoloji Çalışmaları*. 39/1, (2019): 209-243.
- Zijderveld, Anton C. *Sahnelik Toplum: Sosyolojinin Yeniden Tanımlanması*. çev. Kadir Canatan. İstanbul: Pınar Yayınları. 2007.
- Wakelnig, Elvira. “Miskawayh, Abu‘Alı”. *Encyclopedia of Medieval Philosophy*. Ed. H. Lagerlund. (2011):797-799.

ÖZGEÇMİŞ

Muhammed Akif YAĞIMLI, 2005 yılında Adıyaman Merkez Anadolu Lisesinden, 2010 yılında Selçuk Üniversitesi Muhasebe Programından mezun oldu. 2014 yılında Anadolu Üniversitesi İşletme Fakültesinden mezun oldu. 2014 yılında Karabük Üniversitesine Kamu Personeli olarak atanarak göreve başladı. 2018 yılında Karabük Üniversitesi Disiplinlerarası Etik Değerler Ana Bilim Dalında Yüksek Lisansına başladı. Halen Karabük Üniversitesinde Kamu Personeli olarak görev yapmaktadır.